

Vikerkaar

5-6/2002

KARJASEIDÜLLIST ÖKOUTOOPIANI. **Andrus Kivirähki** ellujäämiskomöödia (**K. Tüür**). **R. Leakey** kuuendast väljasuremisest. Miks ei usuta keskkonnaprohveteid? (**R. Kuresoo**). Nägemus uutmoodi majandusest (**Marek Strandberg**). **Kaplinski** lugu kaugest külalisest, **Peeter Sauteri** jutt tsivilisatsiooni ahistusest, **Anton Nigovi** mõttepäevikust. Arvustused **Rummo**, **Rooste**, **Grotowski**, **Sontagi**, **Montaigne**'i raamatute kohta ning naiivsest ja sentimentaalsest proosast. **Tanel Veenre** looduse ja kultuuri piiril. ■

Vikerkaar

Eesti Kirjanike Liidu ajakiri. Ilmub alates 1986. a. juulist. 16. aastakäik.
Mai-juuni, 2002. Nr. 5-6.

SISUKORD

Jules Supervielle *Kaulutus* 1

Jaan Kaplinski *Külaline* 2

Leelo Laurits *Luulet* 11

Peeter Sauter *Must notsu* 15

Tomi Kontio *Luulet* 45

Anton Nigov *Ussikumingas* 50

Timo Maran *Luulet* 97

Tanel Veenre *Barbar looduse ja kultuuri piirimail* 100

Richard Leakey, Roger Lewin *Kuues väljasuremine* 102

Marek Strandberg *Teist moodi majandus* 114

Rein Kuresoo *Miks inimesed ei usu keskkonnaprohveteid* 124

Kadri Tüür *Ellujäämise komöödia. "Rehepapi" näitel* 130

Tiiu Speek *Seal on ilus olemine* 139

Vaatenurk

Märt Väljataga *Naiivsest ja sentimentaalsest proosast* 151

Mart Velsker *Vaikne raamat* 154

Berk Vaher *Postpuberteedi masendus* 159

Kairit Kaur *Ühel häälel, ühel meelel* 162

Paul-Eerik Rummo *Alkeemik? Illusionist* 165

Jaak Rähesoo *Märkmeid mandrite triivimisest* 168

Tanel Lepsoo *Autor, kes pole autor, ja raamat, mis pole raamat* 171

Kujundus: Jüri Kaarma

© "Vikerkaar", 2002.

Esikaanel: Tanel Veenre. "Künnivares". Kaelahe. Künnivares, lehtkuld, kullatud hõbe. 2001. Tanel Veenre foto.

Tagakaanel: Tanel Veenre. "Hallhani". Kõrvarõngas. Hallhani, puu (viilihäälesstusnupp), akrüül, kullatud hõbe. 2001. Tanel Veenre foto.

JULES SUPERVIELLE

Kuulutus

Prantsuse keelest tõlkinud J.S.

Ükskord seitsinatsesest Maast
Saab ilmatu pime pööris,
Kus põimuvad öö ja päev.
Andide ääretu taeva all
Ei kõrgu ainsatki tippu,
Ei kaardu ainsatki kurdu.

Kõigist maailma hooneist
Jäeb alles üksainuke rõdu
Ja meie maailmakaardist
Peavarjuta kurbus.
Atlandi ookeanist
Jäeb kerge soolamaik õhku,
Üks maagiline lendkala,
Kes ei tea midagi merest.

JAAN KAPLINSKI

KÜLALINE

Inglise keelest tõlkinud Märt Väljataga

N. linna zooloogiamuuseumi direktor ei armastanud eriti oma tööd, aga sellega käis kaasas küllalt vaba aega ning kabinet, kus ta sai rahus istuda ja kirjutada doktoritööd. Muuseumiga oli tõsiseid muresid – rahanappus ja ülikooliülemuste huvipuudus muutis eksponaatide ja mööbli vaigse lagunemise peaaegu pöördumatuks. Laes paistsid kollakad plekid, mis olid seal olnud juba siis, kui ta noore tudengina esimest korda muuseumi külastas. Ülakorrusel oli veetoru lekkinud või kraan rikki läinud. See oli ära parandatud, kuid rikutud lage ei olnud keegi üle lubjanud. Mitmed muudki asjad vajasisid parandamist, uuendamist või lihtsalt küürimist. Ta oli ise pannud lukud mõne klaaska-pi ette, milles hoiti troopiliste liblikate haruldasi eksemplare või piirituspurkides eksootilisi usse. Sõja ajal olid Nõukogude sõdurid piiritust otsides lukud lahti murdnud ja kõik tilgatumaks joonud, isegi purgi, kus hoiti põdra sisikonnast pärit suurt paelussi. Paeluss oli vandalismiakti küll üle elanud – kui nii saab öelda juba sada aastat surnud parasiidi kohta; kuid kas ka sõdurid ellu jäid, pole teada.

Kõige hullemas seisus olid mõistagi eksponaadid, ja kuigi elukogemus oli ta juba peaaegu täiuslikuks fatalistikks muutnud, häiris ja isegi vihastas teda ikka see, kui ta leidis uusi koiliblikajälgi grislikaru kasukast või mis veel hullem – mammutinahast, mille oli 1880ndatel Siberist leidnud ja tema kodulinna toonud üks kuulus maadeuuriija, geograaf ja zooloog, kelle nimi oli antud mingile äsja Hiinast ja Lõuna-Aasiast avastatud näriliseliiigile. Direktor oli isegi ostnud oma raha eest putukamürki, pettununa ülemuste ükskõiksuses, kellele ei läinud korda karu- ja mammutinaha saatus, rääkimata troopikalindude topistest, mille värvikirevus oli säilinud koidest ja tolmust hoolimata. Tolm oli tegelikult koidest hullemgi, see kogunes väikeste kukkurloomade

---

Originaal: The Visitor. <http://jaan.kaplinski.com/new/visitor.html> .

kasukasse ja koolibrite sulgedesse ning seda oli peaaegu võimatu ära pühkida, kahjustamata neid haruldasi eksemplare, mis pooleteise sajandi eest oli kokku kogunud ja siia toonud ekstsentriline aadlik, kes oli suurema osa elust Austraalias, Uus-Meremaal ja Lõuna-Ameerikas ringi rännanud. Kui ta suri, oli ta kunagine rikkus kokku kuivanud, pärijad pidid mõisahooned maha müüma ja ülikool ostis ära ta kogud. Võimalik, et tolm oli viimasel ajal läinud agressiivsemaks, hakanud sisaldama midagi happelist või õlist. See näis sööbivat karvadesse ja sulgedesse, muutes need tuhniks ja hallikaks.

Aga sellest kõigest hoolimata armastas direktor oma muuseumi: kui pärast NSVLi kokkuvarisemist avanes võimalus vabalt lääneriikisid külastada, ei kohanud ta peaaegu kusagil midagi samasugust. Mõned Euroopa vanad muuseumid oli sõjas hävinud, teisi oli moderniseeritud, tehtud laiale publikule ligitõmbavamaks ja põnevamaks. Ta mõtles, et küllap ta ise on niisuguse moderniseerimise vastu puhtalt egoist: vanamoelises üheksateistkümnenda sajandi muuseumis on lihtsam oma tööd teha, ilma et sind tülitaksid tüütud külastajad või pidev vajadus leiutada uusi võtteid nende ligimeelitamiseks. Talle ei meeldinud reklaam, kogu see lärm, vassimine ja labasus, mis oli vabaduse tülles kogu maa üle võimust võtnud. Võibolla oli ta juba loomu poolest traditsionalist, võibolla olid muuseumis veedetud aastad ta traditsionalistiks muutnud; igal juhul pidas ta oma kabinetit ja muuseumi just nagu üksikuks saareks keset innovatsiooni ja ettevõtlikkuse sogaseid voogusid, mis muutsid kiiresti kõike tema ümber.

Siin oli tal tunne, et aeg on seisma jäänud või liigub tasasel sammul – nii nagu arvatavasti siis, kui muuseum rajati ja kõik paistis veel püsiv ja kindel. Üks ta matemaatikust sõber oli kunagi öelnud, et talle meeldib Esimese maailmasõja eelne mööbel, sest seda ei valmistatud inimestele, kes kolivad, vaid inimestele, kes elavad kogu elu samas korteris. Näiteks needsamad rasked tammepuust kirjutuslauad, massiivsed klaasvitriinid ja sisseehitatud raamatukapid, mis olid täis zooloogia- ja geograafia-alast kirjandust. Seal oli ka haruldasi köiteid, mida ta hoidis luku taga: raamatud von Baeri, Cuvier', Darwini, Haeckeli ja Alexander von Humboldti autograafidega. Nad olid kõik suhelnud või kirju vahetanud siinsete professoritega, kellest mõned olid omal ajal üsna kuulsad. Seda tasus näidata väliskülalistele, kellest paljud

tunnistasid, et neile meeldib see ehe üheksateistkümnenda sajandi atmosfäär, mis valitseb muuseumis ja – nagu tunnistasid mõned otsekohe semad – ka terves ülikoolis. See jutt ei oleks ta ülemustele meeldinud: neil oli parasjagu käsil PR-kampaania näitamaks, et pärast kommunistliku diktatuuri süngeid aastaid on ülikool uuesti täiesti moodne teadusasutus, mis teeb tähtsat uurimistööd infotehnoloogia, pooljuhtide ja programmeerimise alal.

Tema ise oli rahul, et sai uurida mõningate linnupopulatsioonide dünaamikat – erinevalt arenenud ja rikestest läänemaadest olid need tema kodumaal veel üsna terved ja arvukad. Muidugi ei tekitanud ülikooli üheksateistkümnenda sajandi atmosfäär kõikides väliskülalistes ühtmoodi nostalgilisi tundeid, kuid kõik nad imetlesid rikkalikku metsikut loodust, mida nad said näha tema korraldatud lühematel või pikematel väliretkedel. Nad pakkusid talle meelsasti abi ja koostöövõimalusi, et uurida seda loodust, millist Läänes enam ei eksisteerinud. Niiviisi sai ta nautida mõlema maailma kõige paremaid külgi, kasutada Lääne laboratooriume ning saada Euroopa kolleegidelt vajalikku tarkvara, kuid elada ja teha väliuuringuid oma kodumaal, mis oli ikka veel hõredalt rahvastatud, vähem saastunud ja arenenud kui rikkamad maad. Mõnikord ta leidis, et tunneb mingit perversset tänulikkust Nõukogude korra vastu, mis oli muutnud tohutud alad kunagist agaarmaastikku rahvusparkideks ja lasknud kõikvõimsal sõjaväel seda kõike kiivalt valvata niihästi kohalike elanike kui välismaalaste eest.

Lõppude lõpuks oli ju ka muuseumi ja ülikooli üheksateistkümnenda sajandi atmosfäär säilinud tänu Nõukogude korrale. Matemaatikust sõber arvas, et see muuseum ei olegi niivõrd zooloogiamuuseum, vaid vanade heade ja halbade aegade muuseum. Matemaatik igatses saada diktaatoriks: siis ta säilitaks ülikooli, linna ja võibolla kogu maa muuseumieksponaadina, ajaloolise reservaadina: sest kas siis iga ajastu pole iseenesest väärt säilitamist tulevastele põlvedele? Jah, direktor oleks temaga peaaegu nõustunud: see muuseum oli tõepoolest midagi enam kui zooloogiamuuseum. Aga ta ise? Kas ka tema polnud mitte muuseumieksponaat, midagi omasse aega kuuluvat, olend, keda külastajad võisid vaadata ja uurida kui haruldast eksemplari liigist *Homo soveticus soveticus*?

Põhimõtteliselt oli muuseum muidugi mõeldud külastajatele, aga

neid ei käinud just palju, igal juhul märksa vähem kui Nõukogude ajal, mil leidus vähem meelelahutust vanadele ja noortele, vähem tesaateid ürgloodusest ja vähem reise Prantsusmaale, Itaaliasse ja Kreekasse. Ometigi saabus igal kevadel linna busside viisi lapsi kolkakoolidest: nende vanematel polnud raha, et maksta ekskursioonide eest Skandinaaviasse ja Lääne-Euroopasse, ja õpetajad pidasid oma kohuseks viia neid linna kõikidesse muuseumidesse, kuigi poisid-tüdrukud, eriti teismelised, demonstreerisid selgelt oma ükskõiksust kõige vastu, mis lõhnas ajaloo ja tolmu järele. Parimal juhul tegid nad rõvedaid kommentaare oma õpetajate ja loomatopiste kohta (ta pidi tunnista-ma, et nood sarnanesid tõesti pisut üksteisega, kuuludes hoopis teistsugusesse maailma kui õpilased), enne kui tormasid välja, et osta lähimast kioskist jälle kokat ja krõpse.

Väikesed lapsed olid teistsugused: nad paistsid mammutiskeleti või kahe piisonitopise ees seistes isegi aukartust tundvat. Nad peatusid, et vaadata karu ja ilvest. Ükskord küsis talt üks väike tüdruk: "Aga kas see suur kass on elus?" Tavaliselt ta ise ekskursioone ei juhatanud, seda tegi abiline, harilikult mõni üliõpilane, kes tahtis lisa teenida. Kuid leidus õpilasgruppe, kes talle meeldisid ja kellega ta tahtis võimaluse korral isiklikult kohtuda: need olid naturalistid, lapsed, kes tundsid tõelist, mõnikord lausa kirglikku huvi loomade ja looduse vastu. Mõned neist olid juba bioloogias suured asjatundjad, mõned olid teinud tõsist uurimistööd, vaadelnud linde, väikseid närilisi või putukaid. Kord aastas korraldas ülikool neile kokkutuleku. Ta imetles siiralt noorukeid, kes olid pühendunud oma huvialale niisuguse vaikse otsusekindlusega, pööramata tähelepanu tärgava tarbimisühiskonna ahvatlustele ja omaenda vaesusele: mõned neist olid pärit väikelinnadest ja olid tõesti vaesed, sest nende vanemad olid jäänud tööta ja elasid abirahast. Kuid ta oli kindel, et need jõnglased ei anna alla ja astuvad ülikooli: neist pidid saama bioloogid, hoolimata majanduse ja poliitika kapriisidest. Nad olid sündinud käima kummisaabastes ja kandma seljakotte, magama telkides ja kahlama läbi poriste ojade. Nagu ta ise: ka tema oli olnud kirglik naturalist ja ta tundis nendega erilist sidet. Mõnikord sai ta neid koguni aidata, andes neile auhinna-pisut raha uurimistööde eest, mis nad olid ülikooli bioloogidest koosnevale žüriile esitanud. Ja kokkutulekute ajal viidi nad ülikooli

sööklasse, kus nad said tasuta lõunat süüa.

Igal nädalalõpul tuli muuseumi perekondi. Kõige sagedamini isad väikeste lastega, harvemini emad. Võibolla veetlesid karvased topised eriti just igas täiskasvanud mehes pesitsevat poisikest või siis oli laste muuseumi toomine isade jaoks kõige lihtsam viis nendega midagi ette võtta. Võibolla nad tahtsid päriselt lastega koos olla, võibolla oli kor- terit kraamiv ema nad jalust ära saatnud.

Harvemini käis muuseumis muusuguseid külastajaid. Muidugi astus vahel läbi pensionäre, mõnikord toodi siia grupp soome või rootsi vanainimesi, mõnikord tulid mõned mormoonid või kristlikud funda- mentalistid teda pöörama ja tooma talle raamatuid kreatsioonistlikust bioloogiast. Ta vaatles neid inimesi nagu haruldasi linde – ja märkas, et enamasti olid nad oma tööd tehes rahul ega muretsenud selle tule- muste pärast. Nad olid täitnud oma kohuse, püüdnud teda päästa ja kogunud sellega endale mõned saavutuspunktid – ülejäänud oli juba tema enda ja Jumala mure.

Aeg-ajalt astusid läbi mõned hullud. Õnneks polnud nad kuigi tü- likad. Üks neist kirjutas pikki traktaate, mis seletasid, et tema rahvas pärineb merre vajunud mandrilt ning neil on maa peal eriline mis- sioon; seda pidavat tõestama nende erilised antropomeetrilised oma- dused. Hull uskus, et kõik segaabelud tuleb tingimata ära keelata, et taastada kodumaalt lahkunud valitud rahva puhas rass. Nüüd on aeg küpseks saanud – niipea kui koguneb piisav hulk tollest iidsest rassist inimesi, tõuseb merre vajunud manner jälle üles ja algab uus kuldajas- tu. Teine hull uskus end mõistvat lindude keelt ning rääkis direktorile lugusid, mida ta oli enda meelest varestelt, hakkidelt ja tuvidelt kuul- nud – kummalisel kombel oli see tavaline riivatu väikelinnaklatš.

Kui valvelauas istuv naisüliõpilane tõi tol hilisel pärastlõunal ta juurde külastaja, mõistis ta kohe, et tegu on järjekordse veidrikuga. Tal oli seljas lambanahkne kasukas, jalas suured saapad, peas vana karvamüts, milliseid kandsid talumehed inimpõlv tagasi. Üle õla rip- pus tal takune kott.

Neiu teatas pisut kohmetult, et mees tahab rääkida direktoriga – tundes arvatavasti, et tema kohus oluks seda kummalist meest mit- te sisse lasta.

“Hea küll,” ütles direktor, “aitäh. Võite koju minna, ma jään veel

paariks tunniks siia.” Ja mehe poole pöördudes küsis ta: “Mida ma saan teie heaks teha?”, märgates seejuures, et külalisel olid kaunid, lapselikult sinised silmad. Ta ei osanud määrata mehe vanust, võibolla oli too kuuekümnene.

Mees naeratas ja ta nägu paistis korraga veel lapselikum.

“Minu tervitused teile ning olge tänatud mind vastu võtmast selles auväärses asutuses. Mul oleks hea meel, kui te kostaksite mõnele pärimisele teatavate loomade kohta, kes kunagi maa peal elasid.”

Direktor tundis juba tõelist uudishimu. Mees, kes kõneleb nii pidulikult niisuguste vanamoeliste väljenditega, on arvatavasti üks huvitav inimeksemplar. Ja temas oli midagi meeldivat, tõenäoliselt polnud ta agressiivne, loodetavasti ka mitte liiga jutukas.

“Aitäh heade sõnade eest, olen valmis teie küsimustele vastama, nii nagu oskan.”

“Suur tänu. Mõned poisid-piigad siin kõnelesid mulle, et teie asutuses on iidsete loomade topiseid. Kas nende hulgas on ka tänapäevaks väljasurnud, inimese poolt ära hävitatud elajaid?”

“Seda küll,” vastas direktor. “Paar koolibriliiki, üks kärnkonnaliik, mõned kukkurloomad, keda ei ole juba aastaid looduses nähtud. Ja kuulus Ameerika rändtuvi, kellest te olete ehk kuulnud.”

“Jah, muidugi,” noogutas külaline. “Ma mäletan teda päris hästi. Üks silmapilk palun, ma pean ta kohta oma raamatust järele vaatama.”

Ta tõstis koti üles, sõlmis nõörid lahti ja võttis välja paksu vana raamatu.

“Palun, kas te ütleksite mulle nende elajate nimed, kui võimalik, siis ladina keeles.”

Direktor oli lahkesti nõus, kuid ütles, et ta peab need oma raamatutest üles otsima. Kas külastaja ei suvatseks istet võtta, tal on ju arvatavasti pikk tee selja taga.

“Jah, üsnagi pikk teie mõõdupuude järgi,” sai ta vastuseks. Külastaja istus tooli ja hakkas lehitsema oma suurt raamatut. Sinnapoole kiigates märkas direktor, et see oli käsitsi kirjutatud ja arvatavasti mitte ladina tähtedega, aga ta ei olnud ka päris kindel. Võibolla oli vanamees leiutanud oma kirja: ta oli kuulnud vaimuhaigetest, kes olid nii teinud.

Ta leidis väljasurnud liikide ladinakeelsed nimed, ütles need külastajale ja küsis, kas too soovib nende topiseid näha. Vanamees vastas jaatavalt ja nad läksid näitusesaali. Koolibrite kapi ees seisatades näitas ta külastajale lindu, kes oli viimaste andmete järgi välja surnud. Külastaja noogutas. Korraga langes tema selgetesse sinistesse silmadesse rõõmsa lapsemeelsuse asemele kurbusevari.

Sammudes edasi vitriini poole, kus hoiti rändtuvi, ütles külastaja otsekui endamisi:

“Jah, inimene, inimene. Oleksin pidanud oma ingleid kuulda võtma, nad hoiatasid ette, nad hoiatasid, aga siis oli juba liiga hilja. Ma olin ta juba valmis ...”

Siis pöördus ta direktori poole ja küsis:

“Mis te arvate, kas teie, *Homo sapiens*’i loomine oli viga?”

Säh sulle! Külastaja peab end vanajumalaks endaks. Seda ei tule kindlasti tihti ette, isegi mitte vaimuhaigete seas. Hullumajades on kerge leida küll prohveteid, kuningaid, diktaatoreid, Napoleone ja Tšingis-khaane, kuid ta polnud kuulnud veel kellestki, kes end Jumalaks peab. Vaene mehike valutab arvatavasti ökoprobleemide pärast südant ja arvab, et on inimsoo looja, kes vastutab kogu selle supi eest, mille inimene on maa peal kokku keetnud. Tahes-tahtmata tundis ta tema vastu teatud sümpaatiat; kindlasti pole kerge olla Jumal, olgu siis tõeline või väljamõeldud.

“Nojah, meie, bioloogid, arvame sageli, et inimene on teatud äpardus, võimas neuraalkompuuter, mis teenib tujuka lapsukese huve. Kuid inimestena ei saa me olla ka liiga enesekriitilised, me ei saa eitada omaenda õigust olemas olla, kuigi me oleme paljud teised olendid sellest õigusest ilma jätnud.”

Nad peatusid tuvi ees – see oli vana, juba kannatada saanud topis, mis oli kinnitatud oksa külge ja vaatas külastajaid tumepruunide klaassilmadega. Külaline noogutas uuesti ja ütles: “Jah, see on tõesti probleem niihästi minule kui teile. Aga mida te arvate: võibolla oleks mõistlik neile väljasurnud loomadele uuesti elu sisse puhuda, vähemalt mõnede neist? Kas nad peaksid siin maailmas vastu, isegi kui inimese alles jääb, või oleks see lootusetu?”

Direktor vastas, et tal pole selles küsimuses selget seisukohta. See pole kunagi bioloogide seas akadeemiliseks arutlusaineks tõusnud,

kuigi tänu geenitehnoloogiale võib selleks saada. Mõned uurijad on juba käsitlenud mammuti elluäratamise võimalusi. Aga mõne liigi jaoks on olukord tõesti lootusetu, neile pole enam jäänud elupaiku, sest *Homo* on koloniseerinud viimasedki puutumata maanurgad.

“Mind vaevab see küsimus väga. Ma tunnen, et peaksin midagi ette võtma. Kuid ma ei tahaks ka ära hävitada liiki, mille loomine võttis nii palju vaeva ja kellele ma olen pannud nii palju lootusi. Ja maa peal leidub ju ikka veel päris õiglasi inimesi – kuidas ma saan neid tagasi olematusesse saata? Võibolla on ikka veel võimalik mingi kompromiss. Mida teie arvate?”

Vana hullu mured paistsid nii siirad, et direktor pidi tahes-tahtmata tema vastu poolehoidu tundma. Paraku sai ta tema heaks väga vähe teha, aga vahest mingi kartusi hajutav, optimistlik vastus rahustaks ta mõnevõrra maha. Ta püüdis oma ideed pisut positiivsemas toonis kokku võtta:

“Ma arvan, et see oleks võimalik. Demograafiline plahvatus (ta polnud kindel, kas külaline seda väljendit tunneb) näitab aeglustumise märke; kui maakera rahvaarv stabiliseeruks või hakkaks kahanema, siis oleks lootust nii loodusel kui inimesel...”

Ta tabas end sõnastamas tõsist palvet inimsoo eest hullumeelsele, kes peab end vanajumalaks endaks. See on naeruväärne, ta peab jutule lõpu tegema ja mehe minema saatma. Tal on tõsisemaidki asju teha.

“Nojah, lõppude lõpuks on meie liik ju suhteliselt noor, võibolla me suudame veel midagi õppida. Kuid ma pean nüüd ennast vabandama, mul on tarvis veel tööd teha, ja muuseum on juba ametlikult suletud. Kas te soovite veel midagi näha?”

“Ei, tänan teid väga, see oli teist tõesti suuremeelne... jah, teil on õigus, te olete alles noor liik, jah, teile peaks vististi andma veel õppimisaega. Ometigi on teil väga raske mulle vastata, kui ma tulen ja küsin, mida te olete teinud kõigi nende olenditega, kelle ma andsin teie valitsemise ja hoole alla... Oh kui lubate, siis me esitaksin siiski veel ühe väikese küsimuse...”

“Olge lahke.”

“See puudutab seda tuvi. Kas te arvate, et tal oleks väljavaateid ellu jääda, kas ta võiks maa peale tagasi tules leida oma – kuidas see sõna nüüd oli, oo, jaa – habitaadi?”

“See tuvi? *Ecopistes migratorius*. Jah, ma arvan, et tuvile leiduks piisavalt elupaiku, ta tuleks päris hästi toime.”

“Tõesti palju tänu teile. Nüüd on mul aeg minna. Teiega oli tõesti kena kohtuda. Ma olen kindel, et me kohtume veel tulevases maailmas. Jumalaga.”

Vanamees pani raamatu tagasi kotti ja kummardas: direktor saatis ta ukseni ja vaatas, kuidas ta astus alla suurest trepist, mis viis vestibüüli ja sealt välisukseni. Seal pöördus külaline ümber ja lehvitas direktorile. Direktor läks tagasi muuseumi. Üliõpilane oli koju läinud, ta pidi ise tuled ära kustutama. Lülitite juurde minnes kuulis ta ruumi tagaosast kummalist häält. Ta astus lähemale. Hääl tuli rändtuvi, *Ecopistes migratorius*'e vitriinist. Lind rabeles ja peksles vastu klaasi, püüdes väljapääsu leida.

LEELO LAURITS

***

Tammetsõõris olid kaevumeistrid
isa ja kolm poega
nägid välja nagu
kellavalajad kunagi ammu
tööriistad ka nagu kunagi ammu
Telefon helises
(Tallinnast oli)
kauge kella kaja
(telefonitsi ikka
võibolla Kaarli kirik
võibolla Pühavaimu
või hoopis)
Hakkasime koeraga tulema
piki orgu (4,7 km)
kauge koera laja kauge koera laja

Jõulud orus 2001

külm oi külm oli talv
oli üks laps üks koer
ja kassid – ei muid –
laps pani kümmekond ehet
metsaveerde puu otsa
harakas viis kulinad
kuhugi ära
sõpru – liiga palju
sõpru läks poliitikasse

neist mõtlesin õhtul ja
mõnel õhtul veel
vaikne oi vaikne oli nädal
it's just the way it changes
like the shoreline and the sea
laulis üks mees

***

Magneesium, kaltsium,
B-, C-vitamiin, aspiriin.
Söetabletid ehk ka
(seovad igatsugu sodi,
ütles üks homöopaat).
Midagi võiks nagu veel.
Glükoos. Muidugi.
Uni. Vann. Tee.
Lipp vardasse – et mitte öelda püksid.

***

Hasso aias
jõime punaveini
Kristin keelas
tuld teha
a tegime ikka
sättis – Kristin ikka – kallimaga kohtuma
pani selga
kõige ilusama kleidi
tegi kõige ilusama meigi
kui valmis sai
ohkas korraks ja uinus

teised läksid linna
automaatpiloodiga
(liiga palju punaveini, eksole)

Hiljem: üks räägib ja teine räägib
üks teisiti ja teine teisiti
mina räägiksin veelgi teistmoodi
kui mäletaksin
Ainult taksojuht vaikib
sada krooni tund

Sõbrake, kallis

Sõbrake kallis
kõhn ja kondine
meenutad mulle
alati midagi
millega sinul pole
vähimatki pistmist
Täna siis tean –
mu vanaema
armastasin teda
kõhn ja kondine
tõstsin ta sülle
surnud ja kerge
pesu kleidi sussid
ja rätiku
oli ta ammu juba
valmis pannud

***

sadu miljoneid
naisi ja mehi
võetakse ja jäetakse maha
kristlik sõda ja häbi
kristlik kannatus
ise oma sita
komposteerin sõnnikuks
kannan põllule
misionärid lähemal

PEETER SAUTER

MUST NOTSU

“Me ei ole temaga juba kaks nädalat tülitsenud,” kuulutasid sa valjusti kogu seltskonnale: “Kaks nädalat. See on rekord. Täna õhtul saab kaks nädalat täis.” Sa tõmbasid konist viimase mahvi ja kustutasid suitsu salatikaussi.

Ma ei pidanud vastu ja tõstsin tuhatoosi kolksatades su ette. Sa turtatasid: “Ah, mis? Mis sa sellega öelda tahad?”

“Midagi.”

“Ah midagi? Ma ei söö ju enam seda salatit. Ma vihkan seda salatit. Mis sellest on siis?”

“Midagi.”

“Midagi, midagi. Kogu aeg on midagi. Näost näha, et ei meeldi. Ei meeldi ükski asi, mis ma teen. Aga kui ma küsin, et kas midagi on valesti, et mis lahti on, siis teed mök-mök... midagi. Noh, mis lahti on?”

“Ei midagi.”

“Issand, kuidas sa mulle närvidele käid.”

“Lõpetage ära,” ütles M.

“Ei, me ei lähe tülli. Äрге kartke. Meil saab täna õhtul kaks nädalat täis, kui me ei ole tülitsenud ja me ei lähe tülli. Me teeme uue rekordi. On ju, mul on õigus, vasta!”

“Ma ei tea.”

“Sa ei tea. Issand, kuidas sa mulle närvidele käid. Sa ei tea. Mida sa üldse kunagi tead? Minu kohta. Ei, üldse. Ütle üks asi, mida sa tead. Noh, ütle, miks sa vait oled?”

“Lõpeta ära.”

“Ei lõpeta. Miks ma peaksin lõpetama?”

Kõik olid vait. Sa olid täis. Ma olin täis. Sa rääkisid valjusti. Üle kogu ruumi. Meie omad ei vaadanud sinu poole. Meie omad vaatasid eikuhugi oma nina ette. Kogu ülejäänud kõrts vaatas sind. Mõnuga. Sul oli tähelepanu. Ja sa kavatsesid jätkata. Tahtsin sind näkku lüüa.

Ükskõik, mida ma oleksin ütelnud, sa poleks peatunud. Ma polnud kindel, kas sa tahad, et ma sind löön. Ja võibolla poleks sa peatunud ka löömise peale. Tahtsin juba tükk aega sind lüüa, aga hoidsin ennast tagasi.

“Ma näen, mida sa mõtled,” lasid sa edasi. “Sul on nagu lapsel kõik mõtted näost näha. Sa tahad mind lüüa. Sa tahad mind näkku lüüa, nagu sa kogu aeg lööd. Aga sa ei löö, sest sa häbened teisi. Sa ei julge teiste ees oma naist lüüa. Aga oota, las me jääme omavahele. Siis sa lööd. Sa lööd kogu jõust, nii et mul on jälle silm sinine. On mul õigus, vasta? Sa ei julge vastata ka, argpüks. Mu mees on argpüks. Mis mees selline on? Vasta, on mul õigus, et sa ei ole mingi mees?”

“On, on.”

“Näete. Viimane kord oli mul see silm sinine. Enne seda, enne seda oli ka see silm sinine. Nojah, sa lööd ju alati parema käega. Sellepärast mul ongi peaaegu alati vasak silm sinine. Varsti ma olen sellest silmast pime. Kas ühe silmaga naine sulle üldse kõlbab, sa esteet? Eetik, esteet, puritaan, purist. Kuradi roheline kätepesija. Noh, tuledki juba lööma. Braavo, mu mõku mees võttis julguse kokku.”

Ma olin püsti tõusnud. Lükkasin tooli tagasi ja astusin laua tagant välja.

“Oota, kuhu sa lähed. Tule tagasi. Ei lähe kuhugi. Kuhu sa lähed, siga?”

“Vetsu.”

“Käi kähku ära ja tule tagasi, kallid, ma tahan su kallal veel võtta. Tule, anna mulle üks musi. Tule, noh. Kas musi ka enam ei saa?”

“Ei,” ma läksin vetsu poole. Kuigi mul polnud vaja sinna minna.

“Kui sina mind ei suudle, siis ma suudlen kedagi teist,” hüüdsid sa mulle järele. “Siis süüdistada iseennast.”

Ma ei vaadanud tagasi. Läksin.

Sa tõstsid veelgi häält: “Mis iseennast. Sina ei ole elu sees ennast süüdistanud. Sina oled see hea ja õige. Kuradi õige mees. Alati olen mina kõiges süüdi. Mina olen lits. Mina olen mürgiõgija. Ja mürgitaja. Kogu see maailm on minu ära mürgitatud. Jah, ma raputan iga öö sulle mürki peale. Ma olen nõid,” karjusid sa üle restorani.

Pomisesin endale nina alla, tahtmatult: “Karju, jah, veel kõvemini.” Läksin baarimehe juurde: “Kuule, kas sa saad meid välja visata? Palun.”

“Miks? Te ei ole ju midagi teinud?”

“Pean ma midagi ära lõhkuma, et mind välja visataks?”

“Ei ole vaja lõhkuda.”

“Ma maksan, kui sa meid välja viskad,” otsisin oma rahakotti pidi raha. Seal oli peenemat prügi ja üks sajakroonine. Panin sajakroonise letile. “Ma maksan sada krooni, kui sa meid välja viskad.”

Baarimees vaatas silmanurgast sajakroonist ja venitas: “Saja krooni eest...”, ja pidas pausi.

Panin sajakroonise rahakotti tagasi: “Jah, muidugi, saja krooni eest ei viitsi keegi sulle jalaga perse anda.”

Läksin vetsu. Pesin käsi. Panin vett näole. Vesi haises. Nägu hõõgus. Kuulsin, kuidas sa saalis valju häälega seletasid, et me ei ole juba kaks nädalat tülitsenud. Et see on meil uus rekord. Vahtisin peeglist oma vindist nägu: “Miks, miks, miks, miks, miks. Ikka ja jälle. Miks? Iga kord, iga kord? Mis ma valesti teen? Siis oleme mitu nädalat kodus. Ei käi kuskil. Tülitseme kodus. Tüütab ära. Tülitseme üha sagedamini. Tuleme välja. “Lähme välja, kallid, aga ärme seekord tülli lähe.” Lähme siis välja. Lähme tülli. Tülitseme väljas. Vaheldus.” Naersin vaikselt.

Vets oli räpane, aga ikkagi oli siin parem olla. Istusin radikale ja panin suitsu ette. “Mis ma teen, mis ma teen,” pomisesin. Ohkasin. “Mis sa loll ikka teed.” Kannatad ära. Või siis ühel hetkel enam ei kannata.

Imelik. Su häält polnud enam kuulda. Mis sa teed seal? Tõesti suudled kedagi? Võimalik. Vaatasin. Sigaret oli poole peal. Lasin suitsule vee peale ja viskasin koni potti ja tõmbasin vee peale. Nuusutasin. Näpud haisesid koni järele. Keerasin vee jooksma. Vajutasin seebinupule. Seepi ei tulnud. Vajutasin, vajutasin, vajutasin.

Uksele koputati. Tõstsin pea. Koputati veel. “Oled sa seal?” See olid sina: “Kuule oled sa seal?”

“Mis sa tahad?”

“Palun, lase mind sisse.”

“Mis sa tahad?”

“Tee uks lahti, siis ma ütlen.”

“Sa tahad tülitseda. Ma ei taha.”

“Ma ei taha tülitseda.”

“Sa tahad mu siin nii kaugele ajada, et ma sind lööksin. Siis sa lähed teiste juurde rääkima, et ma lõin sind.”

“Ei, jäta nüüd. Ma ei taha tülitseda. Tõesti. Pioneeri ausõna.”

Ma keerasin ukseriivi klõpsti lahti ja tõmbasin ukse lahti. Sa seisid uksepiidale toetudes, kõikusid veidi. Vasaku käe näppude vahel sigaret ja näol kaval naeratus: "Kas tohib sisse tulla?"

"Mis on siis?"

Sa tulid ruttu sisse, lükkasid ukse kinni, viskasid suitsu kraanikaussi ja panid mulle käed ümber kaela: "Ma armastan sind."

"Jäta."

"Aga ma armastan sind. Ja ma palun vabandust, et ma lollusi rääkisin. Ma olen purjus."

"Sa räägid ju veel." Sirutasin pikad näpud välja ja võtsin kraanikau-
sist su koni ja viskasin vetsupotti. Koni kukkus poti kõrvale. Võtsin su
käed oma kaela ümbert, läksin, korjasin koni üles, viskasin potti ja
tõmbasin vee peale. Pesin käsi. Sa võtsid selja tagant mu ümbert kinni:
"Ikka ja alati pesed sa käsi. Aga see ei aita sind. See ei tee sind õnne-
likuks. Tee oma valged käed kordki mustaks."

"Milles ei aita?"

"Probleemide lahendamisel."

"Mis probleemide?"

"Kuule, ma olen purjus küll, aga ma olen ju ilus. Ma tahan sind." Sa
surusid käe mulle püksi.

"Kus? Siin ja praegu või?"

"Jaa. Miks mitte."

"Ma ei taha."

"Aga miks? Mina tahan. Ma palun. Ma nii tahan. Sellepärast ma
läksingi enne endast välja. No palun, noh."

Sa keerasid mu ringi ja suudlesid ahnelt. Katsusid mu nokut. Suru-
sid seda valusasti. Sa võtsid oma teise käega mu käe ja surusid enda-
le pükstesse.

Ohkasin: "Kas sa ukse panid riivi?"

"Panin."

"Ma ei kuulnud klõpsu."

"Ma panin vaikselt. Ilma klõpsuta."

Sa liigutasid mu kätt oma vitu peal ja surusid mu sõrmed oma vitu
vahele. Ja hoidsid teise käega nokut tugevasti pihus.

"Oh, oh, oh," ütlesid sa.

"Kuidas sa seda tahad?"

“Oo, ma ei tea, igatmoodi. Ma tahan palju. Ja ma tahan igatmoodi. Rāpaselt. Katsu mind. Käpi mind igalt poolt.”

“Kakaaugust ka?”

“Jaa, sealt ka, palun. Kui sa suudad. Ma olen ju räpane.”

Tegin nimetissõrme suus märjaks ja surusin näpu sulle selja tagant püksi: “Sellest pole midagi. See ei ole räpane.” Surusin näpu sulle pepusse ja sa ohkasid: “Kas kaka tuleb ka vastu?”

“Veel ei tunne.”

Sa lasid ennast ettepoole urvakile.

Uks läks lahti. M seisis ukssel. Ma vaatasin talle otsa.

“Kes see on?” ütlesid sa. “Las ta tuleb sisse. Sellest pole midagi.”

“Vabandust,” ütles M ja pilgutas silma ja muigas.

Vahtisin teda kurjalt. M ei kiirustanud ukse sulgemisega. Viipasin peaga, et ta kaoks. M pani ukse kinni. Kiskusin käe su pükstest välja. Keerasin vee jookksma. Pesin kurjalt käsi.

“See on sinu viga, et ma olen selline, nagu ma olen,” oigasid sa.

Pesin käsi.

“Ja mis sest siis on. See oli ju kõigest M,” oigasid sa edasi.

“Noh, mine keera, kurat, see uks siis nüüd riivi. Teeme edasi.”

“Ma ei taha enam. Mul läks isu üle.”

“Sa tegid seda meelega.”

“Mida?”

“Sa jätsid ukse riivist lahti.”

“Jätsin või?”

“Jah. Sa tahtsid, et keegi satuks peale, kui sa minuga kepid. Et keegi võõras näeks sind alasti ja keppimas.”

“See mõte erutas mind.”

“Kas sa ütlesid talle, et ta tuleks?”

“Mina. Talle? Ei, ma ei tea. Ma ei usu.”

“Ja riivis ukse taga sa ei tahagi keppi teha?”

“See ei eruta mind.”

“Sa oled...”

“Noh, kes ma olen?”

“Ma ei tea, kes sa oled.”

“Ma olen hoor, ma olen lits, ma olen räpane. Ma tahaks sinna söögilauale alasti selili heita, et sa kepiksid mind kogu restorani nähes. Et

kõik kepiksid mind, kes tahavad, ja kõik vaataksid.” Sa tõstsid häält.

“Lõpeta,” löikasin vahele.

“Ei lõpeta. Sinuga pimedas ja teki all papa-mamma moodi nussimine ei kepi mind. See pole kepp ega midagi.”

“Lõpeta ära,” ütlesin ma sulle. Viibutasin su nina ees näppu. Väga aeglaselt. Hoidsin end tagasi.

“Miks sa ei löö mind? Miks sa ei löö mind, nagu sa tahad? Ma hakan karjuma, kui sa ei löö mind.”

“Sina tahad seda, mitte mina.”

“Jah, tahan.”

Ja ma lõin. Märja käega ja kogu jõust. Aga, et sa enne olid öelnud, et ma löön sind alati parema käega ja sul on kogu aeg vasak silm sinine... ja ma olin ka mõtelnud, et kui kõvasti ja hooletult parema käega lüüa, võib sõrmus minna vastu su silma ja su silmale haiget teha... Virutasin vasakuga. Aga vasak käsi on nõrgem ja vasakuga ei oska hästi lüüa.

Sa panid silmad kinni ja ohkasid.

“Mis sul on?”

“Midagi, ei midagi.”

“Said sa haiget?”

“Sain.”

“On sul nüüd hea?”

“Jah.”

“Tahad, ma löön veel siis?”

“Ei, praegu aitab, aitäh.”

Tõmbasin rullist paberit ja kuivatasin su nägu. Sa krimpsutasid: “Ei, oota, ära tee, valus on.”

Sa võtsid paberi enda kätte ja tupsutasid ettevaatlikult nägu, ikka nägu krimpsutades. Vaatasid peeglist: “Sellest sinikat ei tulegi.”

“Ma ei oska vasakuga nii hästi.”

“Pole midagi.”

“Aga see on tõsi?”

“Mis?”

“Mis sa rääkisid. Et sa tahad, et keegi pealt vaataks, kui me nikuks.”

“Ma ei tea. Jah...”

“Oh, ma ei tea. Kuidas me nii...”

“Unusta ära. Ma olen lihtsalt täis. Lähme tagasi lauda. Ma ei tea, mis minuga on.”

“Lähme koju.”

“Meie ilusasse koju. Meie steriilsesse koju. Steriliseeritud koju. Kodutute koju. Kodutusse. Ma ei taha. Ma ei saa veel minna. Ma tahan siin olla. Sina mine, kui tahad. Ma tahan sulle Johnnyst rääkida.”

“Mis Johnnyst?”

Sa olid vait.

“Ei, ma ei saa minna, sa võid ju kellegagi siin mingit jama teha. Ma ei saa nii.”

“Ei, ma ei tee. Võibolla.”

“Issand jumal. Miks see meiega nii on? Mis meiega lahti on?”

“Ma ei tea. Minuga ei ole midagi lahti. Ma tellisin endale prae. Lähme.”

“Mis sa tellisid?”

“Sipse.”

“Ainult?”

“Ainult.”

“Miks sa sööd sellist solki?”

“Need maitsevad mulle. Ja nii jääb meile palju rohkem raha jookide jaoks. Palju sul veel raha on?”

“Ma ei tea. Natukene.”

“No näed. Siis tulebki solki süüa. Ja ma armastan solki.”

“Ma ei jaksa enam koos sinuga olla.”

“Lahuta siis ära.”

“Ei, siin, praegu, ma ei jaksa sinuga koos olla. Ma ei jaksa seda juttu enam rääkida ka.”

“Aga kas sa armastad mind?”

“Vist küll.”

“Mine siis ära koju.”

“Ma ei saa sind siia jätta.”

“Mis sa teed siis?”

“Ma ei tea.”

“Kunagi sa ei tea.”

“Ma lähen välja ja istun maja ees ja ootan su ära ja siis lähme koos koju.”

“See võib kaua aega võtta.”

“Mis siis.”

“Tunde.”

“Ma ei oska midagi muud teha.”

Vaatasin üle ukse saali. Su friikartulitaldrik oli laual. Auras.

“Anna raha. Kõik, mis sul on. Kui sa ei taha, et teised minu eest maksavad.”

Võtsin rahakotist pahmaka peenemat raha ja sajakroonise ja surusin sulle pihku. Sa surusid raha kakra ja püksitaskusse. Ja läksid.

Vedasin ennast maja ette pingile. Süütasin suitsu.

Kui sigaret kustus, süütasin järgmise.

Ja kui see sigaret kustus, süütasin järgmise.

Kõrtsu tuli inimesi, taksodega, naervatena, kaelakuti. Kõrtsust tuli inimesi, naervatena, kaelakuti, pudelid käes.

Sa ei tulnud.

Süütasin järgmise suitsu. Suu oli kuiv ja ma ei tahtnud suitsetada, aga midagi muud ei osanud ma ka teha. Ja ma suitsetasin.

Et kogu aeg sulle mitte mõelda, mõtlesin oma kopsudest. Tõmbasin suitsu sügavalt alla ja tuletasin meelde pilti suitsetaja hallidest kopsudest.

“Ma tapan ennast,” pomisesin. “Ma joon maksa katki ja magu närib ennast ise ja süda ei jaksa enam pumbata. Aga kõik see ei loe. Hallis ajus pole ühtki närilist, ühtki haigust, aga ikka on ta kõige haigem. Millest? Miks? Kopsus konid ja viin veres ja soolikates ja kael valutab ja selg, aga kõik see ei loe. Hing on haige, ilma et temas oleks ühtki haigust. Misajast? Millest? Sinust? Minust? Jah, võibolla võiks tõesti lahutada, aga ükski ei saaks ju hoopiski hakkama. Nii või naa sõltun ma sinust. Lahendust ei ole.”

Kustutasin järgmise koni prügikastiservale. See jättis inetu musta täpi. Viskasin koni prügikasti ja otsisin taskust suitsupaki ja tegin paki lahti. Pakis polnud suitsu. Vaatasin kõrtsuukse poole. Uks oli kinni. Viskasin suitsupaki prügikasti. Ja sirutasin selga.

“Mis saab, mis saab, mis saab,” mõtlesin. Ja edasi ei mõtelnud ma enam sõnadega. Ma hoidsin ennast tagasi, et järgmised mõtted peas sõnadeks ei saaks.

Tapan sinu, ei, ei tapa, teen nii, et sa sured. Mis sest, see ei aita, see teeb asja veel hullemaks.

Ma olin palju kordi ette kujutanud, et sa sured. Sa sured ja ma nutan sinu järele ja igatsen ja tunnen valu, aga sina ei saa mulle valu rohkem juurde teha ja ma võin sind jäädagi armastama. Ja tülitseada pole enam vaja.

Suitsu.

Raha.

Lonkisin pangaautomaadi juurde. Sain raha. Lonkisin R-kioski juurde. Sain suitsu.

“Palun,” naeratas müüja.

“Mängime ühe partii musta notsut. Teil on siin see musta notsu mäng.”

“Ma olen tööl.”

“Ja-jaa. Aga pärast tööd mängiksite minuga musta notsut.”

“Ma ei tea. Võibolla.”

“Ja endal teil on mees. Teil on sõrmus sõrmes.”

“Mis siis.”

“Et partii musta notsut võib ikka teha?”

“Mis te norite.”

“Miks te müüte inimestele mürki? Vaadake, mis siia suitsupaki peale on kirjutatud.”

“Aga te ju ise soovisite seda mürki.”

“Kas inimest tohib mürgitada, kui ta seda ise soovib?”

“Ma ei tea.”

“Ahaa, te ei tea! Te olete mul pihus!”

“Ei ole.”

“Veel ei ole. Oodake. Te olete nii ilus.”

“Jätke järele.”

“Peaaegu nagu minu naine. Vabandust, ma ei tahtnud teid solvata. Ei. Tahtsin. Talle ei saa ma midagi öelda. Kellega ma siis räägin? Ma solvasin teid. Ma näen teie näost, et ma teid solvasin. Palun andke kolm Rafaellot.”

“Palun.”

“Ei, need on teile. Need ütlevad teile kõik.”

Müüja pani kommid letile ja vaatas kuhugi kõrvale. Tal polnud

minuga asja. Ja minul temaga.

Mul oli vastik tunne.

“Vabandust,” pomisesin veel kord ja läksin kõrtsu poole tagasi.

Seisin oma pingi juures ja harutasin suitsupakki lahti.

Äkki ta tuli vahepeal välja? Läks koju? Ei, nii vara ta veel koju ei lähe.

Äkki läks ta koos mõnega kuhugi mujale? Teise kõrtsu? Kellegi poole?

Panin suitsu põlema. Seisin kõrtsuukse juures.

Kui ma sisse lähen, hakkab kõik jälle otsast peale. Aga võibolla on tal nüüd teine tuju?

Jalad viisid mind aeglaselt kõrtsu ja saali juurde.

Sa naersid valjusti. Kuulsin juba eemalt su naeru. Piilusin sisse. Sa istusid ta süles, ühes käes oli sul klaas, teises sigaret. Taldrikul su ees olid mõned friikartulid ja mõned konid.

“Ega mina ei tea, kuhu ta läks. Võibolla litsimajja. Ta käib seal. Ta ütleb, et tal pole ühtegi armukest minu kõrval, aga litsimajas ta käib. Ega mina ei tea, mis ta seal teeb. Võibolla joob kohvi. Tal ju ei seisa. Suur esteet ja eetik on kogu oma kuradi seksuaaljõu jätnud eetikasse ja estee- tikasse. Aga minul ei luba ta midagi teha. Ma ei tohi kedagi isegi suudelda.”

Rabasin nagist ta mantli ja marssisin laua juurde.

“Ah, seal ta ongi. Tere, kallis, kus sa olid. Kas käisid litsimajas. Ma siin just rääkisin sõpradele, et sa vahel käid. Elu peab ju tundma, eks ole.”

Virutasin mantli sulle sülle: “Pane selga. Lähme koju.”

“Sina ei käsuta mind. Sina, kurat, ei tule mind käsutama.”

Pöörasin ringi ja läksin.

“Kuhu sa lähed?”

Ma läksin.

“Oota. Palun.”

Ma jäin seisma.

“Ma tulen koos sinuga.”

Ma pöörasin ringi. Sa seisid ta tooli kõrval. Sul oli mantlipusa käes. Sa võtsid hoogu ja virutasid mantli minu poole: “Ja aita see kuradi mantel oma naisele selga.”

Mantlipusa läks õhus lahti ja mantel kukkus põrandale. Läksin tagasi, korjasin mantli üles ja seisin su ette, mantel selgaaitamiseks käes. Sa turt- satasid naerda ja samas nuuksatasid ja pühkisid silmast pisara. Sa võtsid

konide vahelt taldrikult külma liisunud ja rasvase kartulitüki ja poetasid endale suhu. Mälusid aeglaselt.

Sülitasid kartulipuru üle laua. Nad katsusid kõrvale tõmmata.

“Kuule, lähme nüüd.”

Sa kiunatasid. Nagu loom. Sa ohkasid. Sa sirutasid kanged käed tahapoole ja jäid nii seisma. Ma toppisin mantlit su kangete käte otsa. See polnud lihtne. Sa kõikusid. Kahe käe otsa korraga oli võimatu mantlit sikutada.

Ma sikutasin mantli siis su parema käe otsa. Sa kummardusid, haarasid vaba vasaku käega klaasi ja kummutasid põhjani.

“Milline naine,” irvitas M.

Ma ei teinud välja. Väänasin su püstakile ja vasaku käe selja taha ja üritasin seda mantlisse toppida.

“Hullusärk,” itsitasid sa.

Sa kiunatasid veel kord. Kuidagiviisi sain su vasaku mantlivarrukasse. Keerasin su ringi ja tõmbasin mantlihõlmad eest koomale. Sa vaatasid mind klaasistunud pilgul. Tõmbasid nina kirtsu ja klähvisid mu peale nagu väike koer. Sa tahtsid olla väike vastik koer. Panin su mantlinööpe kinni.

Sa viskasid pea kuklasse ja ulgusid kaeblikult ja pikalt.

Kõrts oli sind kuulama jäänud. Kõrtsu teisest otsast tuli korraga bassihäälne: “Auh, auh, auh.”

Haukumine andis su ulgumisele vunki juurde. Ulgusid kogu kopsust. Bassihäälne haukuja pani ka vunki juurde.

M ei pidanud vastu ja kiunus nagu nikunäljas kass. See oli nagu lapsekisa. Sa surusid käed kõrvadele.

Teisedki võtsid vedu. Kassid kräunusid, koerad haukusid.

Baarimees ilmus kõrtsuuksele, aga temast ei tehtud välja.

Sa seisid kummargil, käed kõrvadele surutud. Ma tirisin sind ukse poole. Võtsin tugevasti kaenla alt, talutasin, sest sa peaaegu ei kõndinud, aga vajusid või kukkusid ettepoole. Jalad liikusid sul mehaaniliselt ja justkui sinust eraldi, kuni jäid päris seisma. Ma võtsin su ümbert kinni ja lohistasin selle köökus sinu endaga kaasa.

Kui me uksele jõudsime, löid sa ennast korraga sirgu ja pöörasid ringi.

“Teie,” röögatasid sa.

Kassid ja koerad jäid vait.

“Teie võite nüüd kõik persse käia. Mina lähen koju. Sest ma armastan oma meest. Olgugi et ta ei...”

Surusin käe sulle suu ja peale ja tõmbasin su peadpidi uksest välja.

“Aah,” röögatasin ja virutasin su fuajEEPõrandale pikali. Vaatasin peopesa. Hambajälgedest immitses verd.

“Miks sa seda tegid?”

Sa lamasid selili ja vaatasid klaasistunud pilgul lakke: “Ma ei tea, ma armastan sind.”

“Kas on abi vaja,” ütles baarimees ja haigutas.

“Ajage mind kell kaheksa üles,” ütlesid sa ja lasid silmad kinni.

Surusin taskurätiku peopesa ja sikutasin su lõtva keha üles. Tundsin, et olin täis. Mul polnud jõudu.

Baarimees tuli ja sikutas sind teiselt poolt. Sa olid raske: “Küll ta õues värskes õhu käes jalad alla võtab.”

Uks kukkus meie taga kinni. Hoidsin su kõikuvat keha püsti.

“Kus ma olen,” pomisesid sa. “Kas see oled sina? See oled sina. Ikka ja alati oled see sina. Ära tüütab. Hõk. Ma istun siia aknalauale.”

Lasin su istuma vajuda. Seisin kõrval. Panin suitsu näkku. Sa sirutasid käe ja ma pistsin suitsu sulle sõrmede vahele. Andsin tuld.

“Nüüd ma tean, kus ma olen,” pomisesid sa. “Ma olen siin. Nagu alati. Kuidagi külm on,” kiskusid sa mantlit koomale, “kuidagi külm on. Tead, sa ära kardad. Ma lihtsalt istusin ta süles. Midagi muud ei olnud.”

“Ta katsus sind?”

“No näppu ta mulle perse ei toppinud. Ära pabista.”

“Lähme takso peale.”

“Kas siis tellitud ei olegi või?”

“Ei.”

“Aa. Kas meil üldse raha on? Oota, ma vaatan, kas mul on?”

“Mul on.”

“Ja mina mõtlesin, et sa andsid kõik minu kätte, nagu ma palusin.”

“Lähme. Sa lõdised.”

“Hambad plagisevad, jah. Aga ma ei jaksa. Ma ei jaksa püsti tõusta.”

“Ma toetan.”

Tasa-tasa vedasime ennast taksopeatusesse.

Sa prantsatasid esimesele istmele. "Ausõna, ma ei oksenda siia. Usute?"

Taksojuht vaatas sind kahtlevalt.

"Kas see oli teie auto, kuhu ma viimane kord oksendasin," plaksutasid sa taksojuhile silmi ja püüdsid armsalt rääkida.

"Kuhu te sõidate?"

"Mustamäele," kohmasin.

"See kõik on sinu süü, kui sa teada tahad," pobisesid sa, "kõik on sinu süü. Oma korraarmastuse ja idealismiga oled sa meie abielu perse keeranud. Sa ei ole mulle mees. Sa oled nagu mingi kuradi isa või õpetaja. Ma ei saa ju oma isa või õpetajaga keppida. Saad aru. Kas teie, härra taksojuht, kepiksite oma isa? Või hea küll, oma ema?"

"Jäta järele."

"Ei jäta." Sa sakutasid taksojuhti varrukast. "Ah, mis, kepiksite või ei?"

Taksojuht pidurdas järsult ja tõmbas tee äärde. "Käed eemale. Hoidke oma käed eemale või lähete autost välja."

"Rahu, rahu. Mu käed on paigal. Näete, siin, paigal. Palun, sõidame edasi. Miks me edasi ei sõida? Samasugune purist nagu minu mees. Mis te mehed munnini mängite? Mängite. Rohkem ma ei ütle."

Taksojuht sõitis edasi.

"Palun jää vait."

"Ei jää. Ma tahan rääkida ja ma räägin. Enne keppimist pean ma pesema. Ta ise peseb ennast enne keppimist. Ta peseb ennast pärast keppimist. See on tal mingi kuradi foobia."

"Palun..."

"Ära palu. Igat kuradi toidupurgi silti loeb ta poes pool tundi, et ega seal liiga palju seda või teist sees ei ole. Katsu sellisega elada. Katsu siis sellisega keppida, kui sa tunned ennast nagu mingi laborihiir, katseklaasijänes. Keelekat selline sulle juba ei tee."

"Eks sa lase aga edasi, kui lõbu pakub."

"Ma juba lõpetasin. Polegi siin midagi rääkida. Kõik on niigi selge. Aga," ja sa tõstsid näpu, "üks asi oleks mul peaaegu meelest läinud. Mõtted on sul ikka räpased. Täpselt sama räpased, on ju, purist?"

"On, on."

Hoidsin sul käe alt kinni ja sa tuigerdasid treppipidi üles: “Issand, nii kõrgel. Nii kõrgele tuleb minna. Miks me nii kõrgel elame. Kas me oleme kogu aeg nii kõrgel elanud. Hõkk. Küll siin kajab hästi. Ma vilistan korraks.”

“Ära vilista, kui võid.”

Sa peatusid, pistsid kaks näppu suhu ja üritasid vilistada. Tuli susin. Tatti pritsis. “Näe, vile ei taha välja tulla.”

“Lähme edasi.”

“A kas meil kodus jooki on?”

“Ma ei tea, vist on.”

“Kassanäe. Ongi meie kodu. Ongi meie urg. Mis urg. Kliinik ja laboratoorium. Teie rott on koju jõudnud, härra laborant. Katsed võivad jätkuda.”

Panin su seina najale tuikuma. Hoidsin sind vasaku käega seina najal püsti ja otsisin paremaga võtmeid.

“Ja katsed jätkuvad, kuni valge hiireke on surnud. Mis hiireke. Rott. Rott. Vana kusest haisev laboritõhk visatakse prügimäele mädanema ja laborisse tuuakse uus pisike valge hiir. Punaste silmadega nagu eelminegi. Nii armas ja nii nunnu. Alguses. Aga see uus hiir peseb ennast iga viie minuti järel. Ta treenitakse välja.”

Sain ukse lahti ja talutasin su sisse. Sa vajusid esikutoolile istuma. Läksin vannituppa.

“Juua,” röögatasid sa. “Juua, enne kui sa tundideks sinna vannituppa kaod.”

Tõin sulle külmutuskapist viinapudeli ja mahlapaki.

“Klaasi pole vaja,” käratasid sa ja keerasid viinapudelilt korgi maha ja võtsid lonksu. “Hõk, ütle, kas ma olen ilus. Kas olen?”

“Sa tead isegi.”

“Jah, tean, aga mulle on vaja, et seda mulle öeldakse. Sina ei ütle mulle seda enam kunagi. M küll ütles...”

“Mis see M siis ütles?”

“Ah, pole tähtis. Tema kepiks mind ka siis, kui ma olen juua täis ja räpane.”

“Seda ütleski.”

“Ei, seda ta ei ütelnud. Sellest sain ma ise aru.” Sa võtsid lonksu mahlapakist. “M ütles, et mul on ilusad silmad.”

“Misasja?”

“Jah, sulle tundub see võibolla nõme. See ongi nõme. Aga seda oli nii hea kuulda.”

“Sa vaata korraks oma silmi.”

“Mis nendega on siis?”

“Vaata.”

Sa üritasid koridoritoolilt püsti tõusta, aga ei suutnud. Sa panid viinapudeli ja mahlapaki tooli kõrvale maha, lasid ennast aegamisi toolilt põrandale kápuli ja ronisid kápuli koridoripeegli juurde.

Kápuliasendis ei ulatunud sa peeglisse vaatama. Sul olid sõrmed rusikasse pigistatud, nagu sa mängiksid koera. Sa pätsisid koerakätega seina ja peeglit, kuni said ennast nii püstakile, et nägid peeglisse.

Sa vaatasid endale otsa. Laubal oli juuksetukk. Sa puhusid juukse-
tuka tati pritsides laubalt minema ja lasid ennast põrandale pikali. “Anna, anna, anna see viinapudel siia poole,” sirutasid sa kätt, “rotti peab enne katseid desinfitseerima puhta viinaga.”

Ulatasin sulle pudeli. Sa võtsid lonksu. “Oeh, mul on täitsa ärajoonud punased klaasist silmad. M ajas jama. Ta mõnitas mind. Prosta zaprosta mõnitas üht ligund litsi. Aga keppinud oleks ta mind sellegipoolest, kui ma oleks lasknud. Sina ei kepiks mind sellises olekus mitte iialgi. Just siis, kui mina kõige rohkem tahaksin.”

“Ma oleksin seal vetsus keppinud, kui sa...”

“Kui ma ust poleks lahti jätnud, jah? Saad aru, see erutas mind. Saad?”

“Võibolla.”

“Sitta sa saad. Ja mina ei saa sinust ka aru. Mine kao duši alla.”

“Sa vist ennast ei pese.”

“Ei.”

“Mine siis vähemalt voodisse. Ära jää siia koridoripõrandale magama. Põrand on...”

“Must, jah?”

“Nojah, must. Sul hakkab siin külm ka.”

“Lähen, lähen, küll ma lähen. Jäta mind rahule. Lase inimesel kordki rahulikult viina juua. Puhast selget valget viina.”

“Ära siis siia oksenda. Sa saad neljakápuli tualetti minna, kui sa tahad. Vaata ma panen sulle tule ka põlema.”

“Pane, pane.”

Vaatasin sind veel hetke ja läksin vannituppa. Lasin vee voolama ja võtsin riided seljast. Seisin. Vesi voolas üle mu keha alla ja mul hakkas pisut parem. Jook kadus peast.

Kuulsin kaugelt, et sa rääkisid midagi. Kriiskasid. Mis sul seal juhtus? Ajasid viina ümber? Kuulatasin. Ei, sa soigusid vaikselt. Pesin ennast. Šampooniga. Dušigeeliga. Loputasin. Kuivatasin. Kreemitasin. Tahtsin juukseid harjata. Peegel oli udune.

Lükkasin ukse lahti. Tundsini kohe haisu. Kuulsin norskamist. Sa lamasid, poolest kehast kempus. Käed ümber poti. Pea poti kõrval okseloigus. Norskasid.

Võtsin su sülle ja tassisin vannituppa. Sa soigusid. Poetasin su vanni kõrvale. Keerasin leige vee jooksmas ja lükkasin su oksesed juuksed kraani alla.

“Pole vaja, pole vaja,” soigusid sa. Lasin sul vanni kõrvale põlvili vajuda ja jätsin vee su juustele jooksmas.

Võtsin põrandakaltsu. Kasisin kempu ära.

Viinapudel oli koridoripõrandal pikali. Põrandakate haises viina järele. See lendab ise ära.

Pesin köögis seebiga käsi. Nuusutasin. Käed haisesid okse ja seebi järele.

Läksin vannituppa. Sa olid pooleldi vannis, käed ripakil. Kraaniotsa olid sa oma pea kohalt ära lükanud. Nuusutasin su juukseid. Okse.

Kallasin odekolonnipudelist sortsu peaopesale ja hõõrusin käsi. Veel. Ja veel. Nüüd tuli kätelt okse ja odekolonnihais.

Võtsin su sülle ja tassisin voodisse. Sa ärkasid: “Kus sa mind viid? Kas sa vägistad mu ära?”

“Ära loodagi.”

“Sa vägistad mind iga päev.”

“Ma ei vägista sind.”

“Vägistad. Vaimselt. Sa kepid mind vaimselt iga jumala päev. Ma kõnnin nagu nõõri mööda. Aga päriselt ei kepi sa mind mitte kunagi.”

“Miks ei kepi.”

“See kepp sinuga on, tead, nagu käiks günekoloogi juures. Ma ei saa sellest mitte kui midagi.”

“Mida sa siis tahad?”

“Mida ma tahan?”

“Jah, mida sa tahad.”

“Ma tahan suurt, musta, räpast, mehe munni. Ma tahan, et see neeger, et see kuradi Johnny, kes kepib poolt linna oma suure musta türaga, tuleks ja paneks mulle taha nii et paugub.”

“Seda tahad.”

“Jah, seda. Ma tahan, et ta paneks oma musta räpase türa, mis on nii palju sisse-välja käinud, mulle ka sisse. Paneks nii sisse, et ma oleks seda kurguni täis.”

“Saad ise ka aru, mis sa räägid.”

“Saan.”

“Ja see on see, mida sa tahad.”

“Jah. Ja kui ta on mind keppinud, siis peksta mind nii palju kui tahad. Peksta mind kas või surnuks. Või kui sa mind surnuks ei peksta, siis ma orjan ja koristan sind edasi. Sest ma olen sinu naine. Ja ma armastan sind.”

“Armastad?”

“Jah.”

Su punased klaasistunud silmad vaatasid mind kaugelt ja su pondunud sinakad huuled liikusid vaevaliselt.

“On sul suu katki, näita,” ma keerasin su huule tagurpidi. All oli verevalum.

“Ai, valus on,” lükkasid sa mu käe jõuetult ära. “Ja ma teen sulle süüa, nagu ma olen teinud. Ja pesen su pesu, et sa saaksid seda viis korda päevas vahetada. Su haisvaid sokke ja aluspükse. Ja viksin su musti kingi ja viigin su pükse. Ja löikan su küüsi ja poleerin ja löikan su juukseid. Ma masseerin sind ja õlitan ja imetlen su keha. Aga ühe väikese räpase kepi olen ma pärast kõiki neid aastaid ära teeninud.”

“Oled või?”

“Olen. Sest sinu kliiniline *coitus* on palju jälgim kui mis tahes kepp. Ja kui sina, armas mees, mulle teda siia ei too, siis ma annan sulle sõna, et ma lähen ühel õhtul sinna ühikasse ja otsin ta ise üles. Ja seda sa kahetsed.”

“See pidi ju eesti naistele raha maksma.”

“Ilusatele ei maksa.”

“Aga kui ta ei pea sind nii ilusaks. Kui tal on seal veel nooremaid ja

ilusamaid kui sina.”

“Aga mul on ju ka uhked tissid. Vaata.”

“Neegrinaistel on võibolla veel suuremad.”

“Siis ma maksan talle.”

“Sul pole ju raha.”

“Sina mulle muidugi ei anna. Ma laenan raha. Ma laenan su emalt raha. Tema pole mulle kunagi keelanud.”

“Ema on praegu ära.”

“Jah, aga ta tuleb ükskord tagasi.”

“Jäta.”

“Ei jäta.”

Ma vaatasin sind. “Olgu. Ma toon ta siia.”

“Tood?”

“Toon.”

“Kohe?”

“Hea küll.”

Sa keerasid selja.

Ma seisin tuimalt ja vaatasin seinu.

Paari hetke pärast sa norskasid larinal. Kuulasin seda natuke aega.

Läksin kööki. Võtsin külmutuskapist viinapudeli ja kallasin endale suure klaasitäie. Jõin klaasi hoogsalt tühjaks ja kallasin uue. See oli nagu vesi. Ja ei mõjunud. Vaatasin pudelit ja panin selle põuetaskusse.

Tõmbasin sahtleid lahti ja otsisin. Mitte kuskil ei olnud. Vaatasin kraanikaussi. Polnud. Vaatasin nõudekuivatusrestile. Polnud. Tõmbasin leivasahkli lahti. Seal see oli. Pikk leivanuga.

Võtsin noa ja teritaja. Seisin akna all, akna taga oli tähtne hommik. Tõmbasin nuga läbi teritaja – küll see tegi vastikut häält, mis tõmbas ihust läbi, aga ma ei lasknud tal oma ihust läbi tõmmata – ja vaatasin üksisilmi tühja majadevahet ja hämarust.

“Hämarus,” ütlesin noatõmbamiste vahele, “pimeduse ja valguse vahel on hämarus.” Tõmbasin veel nuga. “Issand, sa oled loll.”

Noatõmbamisest oli aknalauale puru kukkunud. Kummardusin ja puhusin puru ära.

Vaatasin tera. Tera tundus terav. Sirutasin vasaku käe välja ja tõmbasin noaga kergelt üle käeselja. Tundsin kuskilt kaugelt kumavat va-

lu. See ei olnud minu valu. Randmeseljale immitses natuke verd. Tõmbasin veretilgad keelega ära ja käeseljale tulid uued.

Tõin valamü alt lapi ja pühkisin mahapuhutud puru ära ja pesin lapi kraani all puhtaks.

Läksin vaiksete sammudega tuppa, sa norskasid, vaatasin korra ringi ja viisin noa tugitooli juurde kardina taha aknalauale.

Uurisin, kas noatera helgib hommikuvalge hämaruses, kas natukegi helgib. Kallutasin pead nurga alla. Tera oli tuhm. Säätisin kardina ilusti ette.

Sa norskasid. Larinal.

Sa vedelesid külili, olid teki oma ülemise otsa pealt maha lükanud. Su muidu ilusad suured tissid olid kuidagi väsinud ja ripakil.

See oli see ühikas.

Kas uks on lahti? Lükkasin ettevaatlikult. Uks oli lahti. Tühi fuajee ja tühi trepiots. Valvur. Jah, mingi klaassein. Pime. Astusin sisse.

Läksin pimedat klaasi juurde ja vaatasin. Mitte midagi ei näinud.

Ootasin, et miski juhtuks. Midagi ei juhtunud.

Astusin edasi. Seisin trepiotsale. Seisin veel. Kuulatasin.

Kuhu nüüd.

Läksin treppipidi edasi. Pime koridor sinna ja pime koridor sinna. Kõndisin mööda koridori.

Ukse tagant tuli vaikset muusikat. Seisin ukse taga, kuulasin muusikat. On see vana Rolling Stones. Ei saa aru. Võibolla oli, võibolla mitte.

Läksin pimedat koridori pidi edasi. Teine trepp. Üles või alla. Üles. Astusin üles, pea kuklas. Seal oli aken. Õues läks tasapisi valgemaks. Mis teen. Lähen minema. Jah, lähen minema.

Võtsin põuest pudeli, keerasin korgi maha ja lonksasin. Viinal oli jälle viina maitse. Viin nagu isegi mõjus.

Kust ma tulin. Kas siit või siit. Kui ma ülemisest koridorist sinna poole lähen, siis, jah, sealt saab ka.

Läksin mööda koridori.

Aknaorvas pingil oli mingi tume mütsak ja nuuksus. Jäin seisma. Võtsin pudelist veel ühe lonksu: "Issand jumal."

"Mis on," vingus purjus tüdruk kaeblikult.

“Jälle keegi, kes on purjus ja endast väljas.”

“Mis see sinu asi on.”

“Lihtsalt meid on siin palju.”

“Küll sa oled tark.”

“Tahad viina.”

“Anna.”

Astusin ta juurde. Ulatasin pudeli. Tüdruk proovis viina kulistada ja puristas suutäie maha.

“Ära raiska viina,” rabsin ta käest pudeli. “Mis juhtus?”

“Mis see sinu asi on.”

“Ei olegi.” Astusin akna juurde ja panin suitsu näkku.

“Anna suitsu.”

Andsin.

“Tuld?”

Tüdruk noogutas. Andsin tuld.

Vaatasin aknast välja ja tõmbasin suitsu.

“Nad raisad jätsid kõik mu maha.”

“Sõbrad?”

“Mis kuradi sõbrad. Litsikari. Me tulime siia seda kuradi Johnnyt keppima, et kuradi lõbus pidi olema, aga mind jäeti kõige viimaseks. Ja nemad, kurat, käisid kõik ta toast läbi ja mina muudkui jõin ja mind jäeti viimaseks, kuradi sead, ma tõmbasin kõik oma suitsud ära. Ja muudkui jõin. Ja ma ütlesin, et nii ei jää mulle lõpuks mitte kui midagi. Et jätke mulle ka. Ja nemad, et küll jääb, et Johnnyl on nii palju, et jätkub kõigile. Mina ei ole seda Johnny türa näinud, aga väga kõva sõna pidi olema. Kurat. Ja kui siis lõpuks, lõppude lõpuks minu järjekord kätte jõudis, minu järts, mida ma ahvi kannatusega olin oodanud, siis pani kuradi Johnny ukse kinni – *closed*, ja mina olin ka nii täis, et ma ei jaksanud enam kellelegi vastu hambaidki panna.” Tüdruk hakkas jälle nutma: “Kurat – ma jäin ilma, täpselt nagu ma ütlesin. Ja nemad muudkui, et saad saad, ja lõpuks nemad kõik kurat said ja panid kaabet ja jätsid minu, mөлaka, siia maha ukse taha nutma.” Tüdruk virutas koni põrandale.

Korjasin koni üles. Kustutasin tema koni ja oma koni prügikastiservale ja viskasin need suitsudest täis prügikasti.

“Kus see uks on?”

“Mis uks?”

“Kus Johnny elab.”

“Sina kurat mind küll aidata ei saa. Ja ma ei tahagi enam. Mul on kõrini. Ma tahan koju saada. Kuule, saad sa mulle taksoraha anda. Mul ausalt ei ole.”

“Palju su kojusõiduraha on?”

“Ma ei tea. Viiest kümpsist aitab küll.”

Ma andsin talle kaks kahekümneviiest. Ta võttis ja jäi mind vaatama:
“Miks sa mulle raha annad.”

“Niisama. Sa tahtsid ju koju sõita.”

“Noh, jah.”

“Milline ta uks on?”

“Kuule, vaata, seesama seal. Ukse peal on kiri Johnny.”

Oligi.

“Kuule, mis sa tahad tast?”

“Midagi. Hakkad äkki minema.”

“Ega sa talle midagi paha ei taha teha?”

“Miks ma peaksin?”

“Kust mina tean.”

“Ei taha.”

“Kuule, ära tee talle paha. Ta ei ole paha poiss.”

“Ära muretse.”

“Kui sa talle midagi teed, siis mina annan su üles. Mina olen sind siin näinud.”

“Eks sa siis anna.”

“Ma ei saagi nüüd koju minna.”

“Oh, kurat. Tahad, ma saadan su taksopeatusesse.”

“Ei taha. Persse. Anna mulle veel paar suitsu ja ma lähen. Mis see minu asi on.”

Andsin suitsu. “Tahad lonksu viina ka?”

“Ei taha. See ei lähe mulle enam sisse.”

Tüdruk ajas ennast püsti. Kõikus. “Kurat, ma olen ikka alles täis.”

“Tahad, ma saadan sind?”

“Kuraditki. Ma saan hakkama. Ennegi saadud. Ma olen Kats, sa ei tea või. Pole veel olnud, et Kats ei oleks hakkama saanud. Tšau, bambiino. Teeme teinekord keppi. Iga mats ei viska taksoraha. Sa oled okei.”

Ta kadus piki koridori ja ilmus pimedusest kohe tagasi: “Aga tuld?”

Mul ei ole tuld.” Viskasin talle välgumihkli ja ta püüdis selle kinni.

“Pea meeles – Kats,” ütles ta ja kadus pimedusse.

Seisin Johnny ukse taga. Tundsin, et ei tohi passima jääda. Passisin ikkagi mõne sekundi. Koputasin. Vaikus. Koputasin. Vaikus. Koputasin. Vaikus. Koputasin.

“What?”

“Johnny?”

“Kes see veel on?”

“Mina.”

“Mina. Näinud mitmeid minasid. Mis sa tahad, mina.”

“Midagi. Töö on.”

“Mis kuradi töö. Praegu on ööaeg.”

“Tee lahti, Johnny. Teenid hästi. Ja sa ei kahetse.”

“Ma ei kahetse kunagi.”

“Kõva mees. Lähen minema või teed lahti?”

“Mine minema.”

“Okei, tee lahti.”

Ukse taga sahis, kolises, klirises. Johnny pani keti ette ja tõmbas ukse irtakile. See oli unine neegrinägu kinnise keti tagant: “No näita ennast, mina. Selline sa siis oledki. Ja mis töö see sul on? Palju maksakse?”

“Tuhat.”

“Nii vähe. Mille eest.”

“Sa ei pea midagi tegema, mida sa ei taha.”

“Ma ei tee kunagi midagi, mida ma ei taha.”

“Happy man.”

“I am.”

“Okei, Johnny, kas lased mind sisse?”

“Nuga on? Püstol on?”

Tõstsin käed: “Tahad, otsi mind läbi.”

“Oota, ma panen endale midagi selga.”

Johnny pani ukse kinni. Ootas. Johnny tegi ukse lahti, vaatas mind kahtlevalt. Johnny oli pikk ja lihaseline. Tal olid jalas rannapüksid. Vaatasin tahtmatult neid pükse. Meri, päike, päikesepirillides tüdrukud.

Astusin tuppa. See oli seapesa. Riided hunnikus. Asjad hunnikus põrandal. Paar suurt prügikotti.

Võtsin taskust viinapudeli: "Tahad lonksu?"

"Ma ei joo. See on ju solk. Ma ei tea, miks inimesed sellist solki joovad."

"Muidugi on see solk," võtsin pudelist klõmaka. Kas mõjub või ei mõju? Mõjus.

"Ma teen ühe suitsu." Johnny keeras endale pläru. Raputas tubakat ja puru segamini ja keeras otsa kinni. Lükkas akna paokile ja pani suitsu põlema. Tõmbas kõhvi ja teise ja ulatas mulle: "Tahad ka."

"Mul on enda omad." Panin suitsu ette.

"Milles asi on siis?"

"Mul on üks naine."

"Jajah. Päris sinu oma naine või. Sinu omandus. Sinu varandus."

"Pole tähtis."

"Ja selle naisega on nii, nagu nende naistega vahel on."

"Jah."

"Saan aru."

"Ma maksan sulle tuhat krooni. Tule ja kepi ta läbi. See ongi kõik."

"Tuhat viissada."

"Olgu."

"Viissada ette."

Otsisin viiesajase ja ulatasin selle talle ja vaatasin talle silma nii hästi, kui suutsin. Johnny vaatas mind mõtlikult. Vaatas tükk aega.

Hoidsin ta poole sirutatud kätt sirgu ja katsusin hoida lõdvalt, et käsi ei väriseks.

Johnny tõmbas veel ühe kõhvi, hoidis sees, puhus välja ja sirutas aeglaselt käe ja võttis mu näppude vahelt viiesajase: "Ma ei teeks seda. Aga mul on raha vaja. Ma olen vaeselt maalt, tead."

"Ja-jah."

"Ja pärast sa maksad veel poolteist tonni, et mingid kutid mulle peksa annaksid."

"Ma ei tee seda."

"Võibolla sa praegu arvadki, et sa ei tee seda. Aga pärast arvad sa teisiti."

Kehitasin õlgu.

"Aga see ei õnnestu sul. Ma ütlen sulle, mees. See ei õnnestu sul."

Kehitasin õlgu.

Tegin ukse lahti ja lasin Johnny sisse.

“Siin haiseb,” ütles Johnny ja vaatas ringi.

“Ma tean, et siin haiseb.”

Johnny pani käed puusa ja naeris kõkutades: “No nii, mees, mis me teeme, äkki mängiks partii kaarte?”

“Just minu mõte.”

“Aga sa ju petad.”

“Mismoodi?”

“Kas sa siis ei peta kaardimängus?”

“Pole petnud.”

“Mis kaardimäng see siis üldse on? Mees, ma ei teeks seda, kui mul poleks kuradi moodi raha vaja.”

“Ma tean. Seda sa ütlesid. Tahad lõuatäie viina?”

“Mees, ma ei joo.”

“Kui võimalik, ära ütle kogu aeg mees.”

“Okei, mees, ma saan sust aru. Sorri. Mitte mees siis. Mida ma siis ütlen. Ma ju ütlen kogu aeg mees.”

“Ütledki.”

“Kuule, keegi norskab seal.”

“See on tema.”

“Kas saaks klaasi vett.”

“Mm, jaa, tule kööki.”

Vaatasin külmutuskappi. Mineraalvesi oli otsas.

“Tead, mul ei ole vett. Kõik on otsas.”

“Oh, ole nüüd. Kraanivesi käib küll.”

“Kraanivett on. Aga see ei ole puhas.”

“Ah, käib küll.”

Lasin külmakraanivett tükk aega joosta. Vaatasin, et klaasil poleks kuivanud valgeid plekke. Lasin klaasi täis ja ulatasin Johnnyle. Johnny jõi. Ma vaatasin, kuidas ta jõi. Ja ta vaatas joomise ajal, kuidas ma vaatasin, kuidas ta jõi.

Ta jõi klaasi tühjaks ja ulatas mulle: “Ole tänatud... Tead mis, meil mõlemal on selle koha pealt sant tunne.”

“Vist jah.”

“Ajame siis asja nii, et see kõik saaks kiiresti ja valutult mööda.”

“Just minu mõte.”

“Okei. Teeme ära. Aga tead, mis, mmmm. Enne sa ütlesid, et ma ei pea tegema midagi, mis mulle ei meeldi.”

“Jah, muidugi.”

“Tead, aga mulle ei meeldi see asi. Ta norskab seal ja ilmselt on purpurjus.”

“On. Ta oksendas ennast täis ka ja haiseb.”

“No näed. Sa saad must aru. Poolteist tuhhi selle eest on ikka kura-di vähe, olgem ausad.”

“Ega see palju ei ole.”

“Kas sina, mmm, teeksid sellist asja, pooleteise... Hea küll, jätame selle. Kuule, kas sa saaksid natuke summat suurendada? Ma näen, et sa oled rikas mees ja elad hästi. Aga mina pean homme koju lenda-ma.”

“Olgu. Kui palju.”

“Tõstame taksi kolme peale.”

“Seda on liiga palju.”

“Mulle on rohkemgi makstud. Aga hea küll. Palju sa oled nõus välja käima. Kaks?”

“Kaks on okei.”

“Nii jääb. Lähme. Ja tead, nagu ma ütlesin, ei mingeid nalju. Sul võib seal viis lahjat eesti vanda peidus olla. See mind ei huvita. Mina olen mees. Ja te lähete kõik kohtu alla.”

“Ära pabista, Johnny.”

“Ma ei pabista kunagi. Eh, sa meeldid mulle, mees. Oh, sorri. Kuule, miks ma ei või sulle öelda mees? Mul pole sellega ju mingit taga-mõtet. Ma ei mõtle niimoodi – meeees. Aga lihtsalt – mees.”

“Olgu siis.”

“See on lahe, mees. Olgu, lähme teeme ära.”

Läksime tuppä. Sa olid teki endalt maha lükanud. Lamasid kõhuli, jalad laiali, pea kõrvale pööratud ja suust oli padjale sülg tilkunud. Ja norskasid.

“Kuule, ta ei näe ju üldse paha välja,” ütles Johnny pluusi aeglaselt lahti nõõpides.

“Ta arvas, et sa annaksid talle tasuta.”

“Ei, sellest ei tule midagi välja, mees. Kas me teda üles ei ajagi.”

“Pole vist mõtet.”

“Hea küll, nii nagu sa arvad.”

Ma istusin tugitooli ja Johnny lükkas endal aeglaselt riided seljast. Tal oli ilus sihvakas ja muskulis keha ja pikk ja sooniline munn.

“Sa vist tahad pealt vaadata, mees.”

“Jah.”

“Ei, sellest pole midagi. Mõned mehed tahavadki pealt vaadata ja ronivad siis ise ka peale.”

“Ja-jah.”

Johnny seisis voodi ääres ja vaatas sind. Sa liigutasid unes ja ägasid ja keerasid pea teisele poole.

Johnny tõstis pea kuklasse ja naeris vaikselt: “On alles naine, mees, ta tunneb. Ta ju tunneb.”

“Keera ta teisipidi.”

“Mulle käib nii ka.”

“Ja-jaa. Aga keera ta ikka teisipidi.”

Johnny keeras su ettevaatlikult selili ja ma lükkasin käe kardinat vahele. Nuga oli seal. Libistasin noa ettevaatlikult enda juurde tugitooli.

“Ära tee,” pomisesid sa segaselt läbi une.

“Ma ei teegi,” liigutasin ma hääletult huuli.

“Mees, need on alles rinnad, väga ilusad rinnad,” rääkis Johnny ja liigutas käega oma nokut edasi-tagasi.

Sa lamasid selili, nagu ära pööratud ja jalad tihedasti koos. Johnny liigutas ikka käega oma nokut ja teise käega üritas su jalgu laiali lükata, aga sa hoidsid jalgu läbi une tihkelt koos.

Johnny jättis oma noku sinnapaika ja võttis kahe käega otsustavalt su jalalabadest ja tõmbas jalad laiali: “Tee lahti.”

Ma kummardusin ettepoole. Ma vaatasin sind. Mu noaga käsi liigutas.

Johnny oli su jalad laiali tõmmanud. Su silmad plaksatasid lahti.

Oli hetk vaikust, kus sa Johnnyle otsa vaatasid.

Ja siis sa kiljusid. Pikalt ja läbilõikavalt. Ma seisin püsti. Ma ei saanud aru, kas sa kiljusid rõõmust või ehmatuses.

Sa tõmbasid kopsudesse õhku juurde ja kiljusid veel kord.

Johnny astus tagasi: “Ta ei paista just rõõmustavat, mees.”

Johnny vaatas minu poole. Ta nägi nuga mu rippuvas käes.

Johnny astus sammu tagasi, seina poole. Ja veel ühe sammu. Põrkas seljaga vastu seina. Jäi seina äärde seisma: "Mis sa selle noaga teed, mees?"

Sa tõusid küünarnukkidele ja vaatasid Johnnyt tükk aega. Ja vaatasid mind. Ja vaatasid Johnnyt.

"Mis sa selle noaga teed, mees?" ütles Johnny.

"Ei midagi."

"Ei midagi. Pane see nuga ära."

"Mis te teete?" ütlesid sa.

"Mitte midagi."

Johnny naeris hääletult, tõstis naerdes pea kuklasse, aga pidas mind silmas. "Mees, oskad sa selle noaga üldse midagi teha?"

Ma vaatasin sind ja sa vaatasid mind.

"Vasta, oskad sa noaga üldse midagi teha?"

"Ei."

"Anna see nuga siis siia. Ole nüüd. Vaikselt, rahulikult. Tule siia ja anna see nuga siia. Kuuled sa mind."

Ma vaatasin sind.

"Kuuled sa mind?"

"Mis sa tahad. Ära karju. Seinad kostavad läbi."

Ma vaatasin korraks Johnnyt ja siis sind.

"Okei," kähistas Johnny. "Lase see nuga põrandale kukkuda. Kuuled sa mind?"

Ma vaatasin korraks Johnnyle otsa.

"Kuuled sa mind?" röögatas Johnny.

"Ära karju, Johnny," ütlesid sa rahulikult, "see pole sinu kodu."

Johnny tõstis pea ja naeris hääletult lae poole: "Sellised te olete. Sellised te olete kõik."

"See nuga käib õigupoolest siin aknalaual," ütlesin ma ja panin noa läbi kardinapilu tagasi aknalauale.

Johnny naeris: "Teie. Tahate, ma räägin, kes te olete?"

Märkasin silmanurgast, et sa tõmbasid teki endale peale.

"No räägi, Johnny."

Johnny naeris veel ja ta suur türa kõikus. Märkasin silmanurgast, et sa vaatasid ta naervat nägu.

"Teie," jätkas Johnny, üks jalg lõnksus, üks õlg seina vastas, "teiega

on see asi, et te vajate süütunnet. Te rabelete ja piinate ennast ja teisi, et seda süütunnet saada või tagasi saada. See on kogu teie elu. Te tulete meid õpetama ja pärast palute vabandust, mitusada aastat hiljem palute vabandust ja siis palute meil ennast õpetada. Te nikute meid mitusada aastat, mitusada aastat nikute järjest ja siis palute selle pärast meilt vabandust ja palute meil ennast nikkuda. Aga rahule ei jää te ikkagi. Te ei jää ialgi rahule. Te ei oska rahul olla. Te solgite kogu maailma ära ja siis palute põlvili kogu solgitud maailma käest vabandust ja solgite edasi. Ikka selleks, et tunda ennast süüdi. Te elate sellest süütundest. Te sööte seda süütunnet. Ma ei tea, miks. Te tapate inimesi ja siis palute nende käest vabandust, lihtsalt selleks, et ennast lõputult süüdi tunnistada. Te olete luterlased, mis, te olete kristlased, ha-ha, uups, te ei saa teisiti, peab ennast süüdi tundma, peab hulluks minema, muidu pole sa normaalne, muidu oled sa räpane siga. Te teete endale solki süüa, te sööte solki, siis hakkab teil sisikond valutama ja te tunnete, et te surete, ja te tunnete ennast patustena ja te hakkate sööma tervislikku toitu, mis on samasugune solk, ja te tunnete ennast jälle süüdi. Te tunnete ennast süüdi, et Aafrikas surevad miljonid nälga, samal ajal kui teie sööte puhast ja tervislikku ja kallist toitu, ja te lasete ennast maha. Ja te teate, et te lähete teises ilmas põrgusse, kuna te olete nii süüdi, nii süüdi, ja te naudite seda. Või ma ei tea. Te ei naudi. Te ei tea, mis on nauding ja mis on kannatus. Teil on kõik üks. Kui süütunne kokku hakkab kuivama, närivate te üksteise kõrde kallal, joote üksteise verd ja siis palute vabandust.”

“Võta vabalt, Johnny,” ütlesid sa, “ära erutu, sa hakkad ennast kordama.”

Johnny vaatas sulle põlastaval pilgul otsa. Ta sõõrmed liikusid.

Ma püüdsin ka nuusutada, kas ma tunnen veel okselõhna, aga okselõhna polnud.

Johnny hakkas justkui midagi ütlema, ta huuled liikusid. Ta kummarus, võttis maast riided ja pani ennast rahulikult, väärikalt riidesse.

Ta võttis taskust viiesajakroonise ja tegi liigutuse, et seda voodile visata. Pani viiesajakroonise tasku ja astus minu poole vaatamata uksest välja.

Me kuulsime, kuidas välisuks kinni klõpsatas.

Ma seisin veel pika viivu tugitooli juures püsti.

Sa nõjatusid ikka küünarnukkidega voodile ja vaatasid ja ma ei saanud aru, mis suunas sa vaatasid. Ma vajusin tooli istuma.

“Tal polnud õigus,” ütlesid sa vaikselt.

“Ei, muidugi ei olnud,” kohmasin ma. “Ta kartis alguses ja siis tahtis lihtsalt pomotseda. Tahtis asja enda kätte saada. Ja sai. Vist.”

“Ja mida sina tahtsid?”

“Ei tea, ei, ma ei tea.”

“Jah, meiega ongi nii, et me ei tea. On sul veel suitsu.”

Ma otsisin mööda taskuid. Kuhu ma suitsud panin. Kus taskus ma tavaliselt suitsu hoian? Siin. Või siin. Siin ei ole suitsu. Imelik, suitsud on hoopis siin taskus.

Astusin su juurde ja panin ühe suitsu põlema ja sulle huulte vahele. Sa vaatasid enda ette voodile ja suitsetasid suitsu suust võtmata.

Ma seisin voodi ääres: “Ära lase tuhka tekile kukkuda, tekk läheb kärssama.”

Sa sirutasid teki alt käe, võtsid suitsu suust ja sirutasid voodi kõrvale ja raputasid tuhka põrandale. “Las läheb,” sosistasid sa.

“Sa oled ilus.”

“Olen või,” ütlesid sa ja võtsid veel ühe kõhvi.

“Jaa, oled küll.”

Ma läksin koridori ja tõmbasin kapiukse lahti. Seal see oli.

Läksin tuppa tagasi. Sa kustutasid parajasti koni lauanurgale ja viskasid koni lauale. Sa jäid mind vaatama.

Seisin keset tuba. Võtsin riided seljast.

Keerasin kingakreemil korgi pealt ja nuusutasin. Kingakreemi lõhn.

Vajutasin tuubist musta kingakreemi peopessa. Nuusutasin veel kord. Vaatasin korraks sulle otsa. Sa vaatasid mulle otsa. Sa ei saanud aru.

Möksisin kreemi kõhu peale. Rinna peale. Hõõrusin õlgadele: “Küll päike võtab täna hästi.”

“Küll sa oled naljakas,” ütlesid sa tõsiselt.

Panin kreemi endale põskedele ja otsaette.

Pigistasin veel musta kreemi peopessa. Kreemitasin nokut: “Kurja hunt ei karda me, ei karda me, ei karda me.”

Sa jorutasid vaikselt kaasa: “Kurja hunt ei karda me, uh-uh-uh-uh-uu!”

Vaatasin sind. Sa ei naernud. Sa ei nutnud. Sa lükkasid teki põrandale.

Mul oli nututunne, aga ma ei nutnud.

Noku seisis püsti. Ma tõmbasin peopesast viimase kreemitörtsu noku otsa: "Kas see erutab sind."

"Loll."

"Panen sulle sisse?"

"Pane siis."

TOMI KONTIO

Soome keelest tõlkinud Kalju Kruusa

Kärbes

Kärbsedki surevad,
ta vältis surma kogu möödunud öö,
kirjutas lakke oma palve, lagedusse
oma jumala.

Ta hirm oli läbi uudiste kuulda.

Hääl, sellist mõõtu, et keegi ei tea,
ega taha, et ainuski ehitud,
juukseid kammiv päikene
kustuks.

Kui ta lebama jäi, võtsin raamatu,
raamatusse jäi plekk,
äär, kust üle lähevad
hääletud armeed, kel kõik juba öeldud.

Ämmelgakeder

I

Nägin, et sa olid olnud,
et hämarik mets, hiljukesi liikuv,
nagu kõneleks sinust.

Hommik ja ta kedratud silmad,
helmeid, maastikke, kastes

ja su hää metsapildis kui saak
ja päev, mida kinni ei püüa,
ei pilk varju

ja aastad, mis tulevad üks teise järel,
ja pimedus nende vahel, isekeskis.

Nii kaua kui mu maailm
nii kaua sulle.

II

Kuule,
mu surm,
ma kütin pea alaspidi
nagu Petrus, kalju.

Ja teie surm, vaiksed,
valjuhäälsed,
ja sina, keda taevast tahtis:

sa isegi ei heitnud pilku,
vaid läksid läbi kui tuul.

Nii mõtlesin sulle oma kedras,
rästa hämaras, kortslehe
pisar huulil,

et igas saagis on mu valu märk ja maitse,
nii nagu kunagi tuul, eri moodi.

Koerapöörirohi

Kord maailm taevaks tõi ilmale
lõhised lehed
ja tähiks lõi limased karvad,
kord olid päikesel lillakad sooned
ja määrdunudkollane talaar
ja oma tüünel käekiirel
maalis ta mehe, silmad, milles puhkes hahetus
kui hommikuõhik, see pani nägema
õiekroone taevas, oh kuis küll paistsid värvid
täis suisa suudlusi, puha puudutusi,
õhkamisi, mis varre külge põimisid koidu.

Ja kord, kui päevatera maad tublisti paitas,
tõusis maa vastu taevast
ja niiske kuu, kangaskuu, linanägu,
puuvillhuul, ei rääkinudki und välja,
ega lasknud alla, ega tõstnud üles unemõõdulist meest,
vaid paigale kinnitas hinge seisma
ja see muudkui seisab:

nii on kombeks reisida sel maal.

Ööviul

Ööviul, jeesusekäed,
öösse kinni jääv lõhn, hape,
mis nukust koorib ööliblika.
Nii ma sind nägin, su juusteotsis
mu elu tähtkujud,
Odamus ja ahne Kassiopeia
kui voodis lamav naine,
ja igavene ringkäik,
aeglane kui süsinikuringe.

Ei sina kuud, ei päikest,
vaid oma huulele kärbse,
sõrmisse väe

Kirju kõrvik

Kaugemal oled kui põlluserv,
kraaviperv, kaugemal kui linna aimus,
linna pilk taevas.

Järsku tuule ilme, lehtede värahtus,
nende kõne, sinu kõne, nii lühikene,
nii kirju kui kõrviku õis,
selle mesi keelel, viivukese.

*

Võilille südames on kivi rakk,
tuul räägib, uned on puude otsas.
Hulk loomisi, enne veel kui muutuvad kiviks,

need lilled, see keel
ja mu nägu keeles.

TOMI KONTIO on soome luuletaja, novelli- ja romaanikirjanik, sündinud 1966, avaldanud luulekogud Tanssisalitaivaan alla (Tantsusaalitaeva all; 1993, 2. tr 1999), Lukinkehrä (Ämmelgakeder; 1996), Taivaan latvassa (Taeva ladvas; 1998), novellikogu Säädyyttömät (Sobimatud; 1994), romaani Uumen (Sügavus; 1995) ja noorteroomaani Keväällä isä sai siivet (Isa sai kevadel tiivad; 2000).

Käesoleva valiku luuletused pärinevad kogust "Ämmelgakeder". Igal Kontio luulekogul on oma selgesti eristuv teema. Kui näiteks kogus "Taeva ladvas" on suur osa tähtkujudel, nagu raamatu nimestki oletada võib, ja tähtkujude nimed omakorda viitavad ja viivad jutu sageli vanadele müütidele, siis "Ämmelgakedras" on tähtsal kohal taimed, putukad, ja just nimelt linlase nähtuna. Botaanika ja astronoomia on luuletajal olnud juba lapsepõlvehuvideks.

Kontio loomingut on eesti keeles varem ilmunud ajakirjas Vikerkaar 1999, nr 10 Hasso Krulli tõlkes; ka eestikeelse internetitõlkeluuleajakirja Ninniku (www.eki.ee/ninniku) hiljutises numbris (2002, nr 2) on ilmunud (siinsest erinev) valik ta luuletusi Kalju Kruusa tõlkes. Samuti on Kontio loomingut tõlgitud inglise, hispaania, poola, rootsi, saksa, tšehhi, ungari keelde.

K.K.

ANTON NIGOV

USSIKUNINGAS

"Autopsühhograafiline" etüüd Önnepalu laadis

Tee kiiskas madalas vastupäikeses, mitte jää, vaid asfalt, talvedest libedaks kulutatud ja naelkummidest rööplikuks sõidetud; ka kulu läikis mahajäetud põldudel, ka lepavõsa ladvad läikisid nagu lakitud, nagu tilkudes mingist kevadenõrest, valmis lehtedeks purskama, aga mitte veel; see on märts, palmipuudepüha õhtu, kalk ja hele. Auto esiklaas ei lähe puhtaks, lase seda vedelikku sinna palju tahad; klaas on kulu- nud, auto pole enam uus ja kas miski on enam uus, kas see, kui ma armuksin, oleks uus?

Kui laev sadamast välja sõitis ja kursi saare poole võttis, kui kallas hakkas maha jääma (päike oli loojas, sinna äärde oli tardunud määrdunud puna, selles loitis juba üks hele planeet), mõtlesin, mida vist ennegi olen mõelnud, et ükskord lükatakse elust samamoodi lahti nagu sellest kaldast, see jääb maha ja kaugeneb, ja kui ma ka praegu kätega vehiksin ja karjuksin, laev ei muudaks kurssi, kapten ei käsutaks "täiskäik tagasi!", vaid veepind lõheneks sama müstilise sahinaga edasi ja punaselt läikiv vahemaa kasvaks sama vääramatult. Kallas on juba tume ja hämar, polegi näha, mis sinna õieti maha jäi. Sadamatuled, siis ühe maanteed mööda läheneva auto tuled – kas ta lootis veel praamile jõuda? – aga ei, ta keerab enne sadamat ühe maja juurde, mis sinna viimastel aastatel on tekkinud, tsaariaegse kordoni varemetesse; ilmselt oma koduteeotsast sisse, õhtuks ja pimedaks koju, televiisori ette, söögilaua äärde, naise ja laste juurde ja sooja, nagu inimesed ikka; siis selle maja tuled enam ei paistnud ja kohe läks ka see auto meelest, kuigi nüüd tuli ta meelde tagasi, nagu paljud tarbetud asjad tulevad.

Kui peaks kirjutama autobiograafia, siis algaks see alati hetkest, mis parajasti on, ja kiirgaks sellest laiali, minevikku ja tulevikku, valelikult ja siiralt; kõik need *Geschichte*'d tuleksid erinevad. Elulugu on alati *tema* lugu, selle, kes parajasti on välja mõeldud seda jutustama. Nüüd on suure nädala esmaspäev, päike on hallilt kulult härmatise juba su-

latanud, maastik, mis aknast paistab, on pleekinud, tuttav ja inetu. Taevas on absoluutselt selge; elektripostil on jõnks sees, nagu hakkaks ta ära murduma, aga ta ei murdu, ta on lihtsalt kõverast puust tehtud, see jõnks oli seal “juba enne”, nagu ma lapsena ütlesin, et tõrjuda mõnda süüdistust: see tass oli juba enne katki, need püksid olid juba enne mustad – instinktiivselt rõhudes sellele, et kõik, mis on olnud “enne”, ei loe, ja mida laiem ajavahemik lahutab meid mingist teost, seda vähem oleme me seostatavad selle teoga, seda vähem langeb meile selle süüd, kes teo tegi. Ja kõigest hoolimata, täna näib mulle, et nii see ongi. Kui väga ma ka pingutaksin, ma ei tunne mingit seost selle ümmarguse poisiklutiga, kes vaatab vastu neilt fotodelt ja kes peab olema mina; või selle murdealise, aukus põskede ja segase pilguga noorukiga, kes on teistel pildidel ja peab samuti olema mina. Ma võin nende vastu tunda kaastunnet (mitte enam vastikust, nagu tookord, eriti nende murdeapiltide vastu murdeas), isegi teatud õrnust, aga ma ei saa minna seda kaastunnet ja õrnust neile väljendama.

Ma olen pikka aega lähtunud usust, et meeldetuletamine aitab, et minevikus on võti. Ma olen proovinud “igate moodu”, nagu ütles vanaema. Küll kirjalikult, küll suuliselt. Isegi terapeudi seanssidel käinud, istunud tema tugitoolis ja muudkui meelde tuletanud, kaks-sada viiskümmend krooni kolmveerand tundi. Aga miski pole aidanud, isegi mitte raha, mitte kumbki raha, ei see, mis ma olen saanud kirja pandud meeldetuletuste eest, ega see, mida ma maksin suulise meeldetuletamise eest. Midagi ei juhtunud. Kui iial midagi on juhtunud, siis on see olnud alati miski uus, miski, mis mälu tühistab.

“Kas ma ütlesin sulle, et Artur poos ennast üles?” küsis Lydia eile. See oli trammis, me sõitsime Kopli poole, päike oli välja tulnud, vagnis ei olnud ühtegi ilusat inimest, keda vaadata: ainult vanad, hallilt riides, kulunud, kortsus ja vaesed. Ma vastasin, et mind on alati imestama pannud see vanade meeste vaprus ennast üles puua. Kui võtta näitleja H, samuti viiekümne ringis. Nii et viiekümneselt ollakse siis juba sealmaal, et enam ei hoolita, enam pole kahju oma kehastki, mis silmusesse tõmblema jääb, millel siis enam pääsu pole; nagu jänes paelus, nagu rott lõksus. Ain, Arturi noor kaaslane, kellega nad olid lahku läinud (aga polnud ka), oli ta leidnud. Nii öeldakse: leidis. Rip-pumas. Kelle *ta*? See polnudki siis enam *ta*. Ain tuleb korteri uksest

sisse, oma võtmega, ja keegi on seal, keegi, miski on vael kõrgusel, jalad pole seal, kus nad peaksid olema, pead ei paistagi. Nagu oleks hakanud lendu tõusma. Kui Arturi korjus tuhastati (Lydia tuletas seda meelde, teda oli tseremooniale kutsutud), jalutasime parajasti siin R. surnuaias. Soe päike paistis. Siis ma märkasingi kollast liblikat. Olime parajasti seal taga otsas, mere pool. Ta tõusis lendu ühelt kuluselt hauakünkalt ja laperdas natuke maad, maandus teisele; külm alles, liblikas oli poolkange. Öösel ma olin unes näinud, et näen esimest liblikat, see oli kollane ja suur, väga ilusa musta soonemustriga. Nüüd siis nägingi. Mõne päeva pärast, Lydia sünnipäeval, kinkisin talle kullast liblika. Sümbolite entsüklopeediast sain teada, et kreeka keeles on nii liblikas kui hing psüühe. Ψυχη. Kreeka tähtedega on see sõna nagu lill. Ja ta ei tähenda hinge: hing tuleb sõnast "hingama", nii et ennemiini oleks ta pneuma, πνευμα, mida on hakatud tõlkima vaimuks. Aga ennemiini oleks hoopis ψυχη vaim, nimelt eluvaim, mis kõigis pesitseb, kes hingavad – elu, ühesõnaga: liblikas, elu. Kuigi ma ei tunne kreeka keelt. Ja on sel kõigel tähtsust? Ma ei tea. Ei Arturit ega Aini ma ka peaaegu ei tundnud. Arturi enesetapp huvitas mind abstraktselt, kui võimalus. Kas mina teen ka kunagi midagi sellist? Mäletamise müür, muutumisvõimetuse, uue võimatuse müür su ümber muudkui kasvab, viimaseid kive laod juba kikivarvul, käsikaudu küünitades. Ja polegi enam ühtegi väljapääsu, ainult otse üles, see vertikaal, mida pingul poomisnõör nii hästi sümboliseerib, nagu lood.

Isa sai 81-aastaseks, kinkisin talle Krossi "Tahtamaa", mille olin tuttavalt kirjastajalt saanud tasuta, ja sokid. Seda "Tahtamaad" ta tahtis, sest seda olevat müüdnud 12 000 eksemplari ja isa austab väga kuulsust ja avalikku edu, mida ta ise kunagi maitsta pole saanud. Ma ei tea, kas vastab tõele see Cecilia, mu õe jutt, et isa oli millalgi (see pidi olema siis 50. eluaasta ringis) pidanud armukest, lopsakat blondiini, kes pakkus talle loodetavasti seda, millest ema teda süstemaatiliselt ilma oli jätnud (sest keegi, ükski naine ega mees ei saa meile pakkuda kõike, kogu seda nestet, mida meie elu-liblikas janub). Sel juhul on ta ise tegelikult Krossist ees, sest ta tegi seda, millest kuulus kirjanik vaid tagantjärele fantaseerib. Aga ta ei tea seda. Kas ta üldse mäletab oma armukest? Oma sünnipäeval läks ta onu Johannesega tahatuppa, sest laua ääres teiste jutu sees ta ei kuulnud midagi. Seal said nad segama-

tult omaküla asju arutada. Mitte praeguseid asju, vaid 60 aasta taguseid, poisse ja tüdrukuid, kes enamuses on surnud või viibivad selles eelsurmas, mida nimetatakse vanaduseks ja milles olijatest teatakse peaaegu sama vähe (ja neist ongi sama vähe huvitavat teada) kui surnutest. Paremalt juhul nad "elavad" kellegi juures. Nad on lokaliseeritavad. Keegi kunagine tüdruk, kelle vastu isa paistis huvi tundvat, elas Johannese teatel Koerus ja isa küsimusele, et mis ta teeb, vastas Johannes: "Mis ta ikka teeb, pensionär on."

Kui isal on parem päev, siis sõidab ta 18. bussiga linna (nii vanadele on sõit tasuta, nagu ei võtakski nad enam ruumi), käib lillepoodides hindu vaatamas (väikest viisi kasvatab ta ka ise veel tulpe) ja joob kuskil odavamas kohvikus tassi kohvi ja sööb mõne saia või koogi. Ema peab seda raiskamiseks. Ükskord ma nägin isa sellel retkel. Istusin kellegiga Crêperie's, see oli siis veel moodne koht, seal käidi, oli talv või varakevad. Isa läks mööda Müürivahe tänavat, aknast mööda. Ta ei vaadanud sennapoole, kohvikuaknad teda ilmselt ei huvitanud, sest mida tal sealt oodata oleks, või keda. Tal oli seljas must jope, jalas hallid väljaveninud viigipüksid, peas must karvamüts, käe otsas vana kilekott, ta käis natuke kühmus ja abitult, nagu ta nüüd käib, aga siiski veel energiliselt (energia, mille ees ma endiselt võimetu olen). Ta nagu oli korraga väga väsinud ja elevil. Ma pöörasin pilgu ära, juhuks kui ta peaks siiski pead pöörama. Ja muidugi ma ei öelnud oma kaaslasele, et näe, mu isa läheb. Mul oli tast kahju, et ta on nii vana, nii halvasti riides, nii ajast maha jäänud, ja et tema poeg teda häbeneb.

Blondiini ajal – kui see blondiin ikka oli ja kui neil ikka midagi oli, mida ma tegelikult kujutleda ei suuda, sest oma lapselikus egoismis usun ma ikka, et isa ja ema elasid vaid mulle, minust aitas neile küll – igatahes sellel "blondiiniajal", 1970-ndatel aastatel, olin mina teismeline ja õde keskkoolis. Õde oli murdnud jalaluu, mis tegi lõpu tema hiilgavale sportlasekarjäärile, käis nuttes mööda maja ja sõi. Tänapäeval öeldakse: buliimia. Siis seda sõna veel polnud. Toidukappidele ja leivasahklile pandi väikesed tabalukud, aga neid naelu, mis neid kinni hoidsid, oli kerge ära keerata. Õde olevat emale kirju kirjutanud, aga ema polevat neile kunagi reageerinud. Õe kuulsusetee ja isa lemmikuks olemine oli järsku läbi saanud. Ta käis mingi Toomasega, aga sellega ei lubatud tal kohtuda. Ta pandi "haiglasse" ja ta sai insuliini,

mis teeb teadagi paksuks. Sel ajal avastasin minagi endal “haiguse”, lugesin selle välja alguses *Avameelselt abielust*, mis oli “peidetud” kõrge esikuakna lauale, ja siis ENEst, kus ka vastav paragrahv oli ära toodud. Vastavalt ENSV Krk § sellele ja sellele on h.(omoseksualism) karistatav. Otsustasin, et minu haigus ei pea kunagi välja tulema ja mind juba vanglasse või hullumajja ei panda. Käisin öde haiglas vaatamas ja me saime sõpradeks. Kui ta oli veel sportlane ja kuulus, isa lemmik, siis ma vihkasin teda. Nüüd olin ma ise, enda teadmata, identifitseerides oma haiguse, asunud oma kuulsuseteele, lootuseta siiski kunagi saada sedavõrd isa lemmikuks, kui oli olnud öde.

Suure nädala esmaspäev ei ilmuta akna taga mitte mingeid muutumise märke. Sama valgusjõud, sama liikumatus. Täiesti vaikne. Päike on toa juba palavaks kütnud. Ainult mõni lind esindab liikumist. See harakas, näiteks – aga juba on ta kadunud. See liikumatu kiiritus (tundub, nagu võiks hall pilt kuskilt otsast kohe kärssama minna, sedavõrd ainitine päike) on kuidagi aus: miski ei muutu, mingi “aeg” ei liigu kuhugi. Mingit aega polegi. On lõputu liikumatu kiirgus ja osa sellest kiirgusest on meie nägemine ja osa sellest kiirgusest on meie mälu ja osa sellest kiirgusest on meie elu ja osa sellest kiirgusest on meie surm. Midagi ei tule ja midagi ei lähe. Ükskõik, kas sa mäletad ennast või sa ei mäleta. Miski ei ole sellepärast rohkem alles, sest kõik on niikuinii absoluutselt alles ja selle allesolemise vastu ei aita miski. Isegi poomisnõör mitte. Ma ei tea.

Teisipäev

Täna on taevas ja seega ka “aeg” liikvele läinud, tuul pööras juba eile läände, hakkas puhuma, tõi pilvi. Sellel talvel ja kevadel on harva kaks päeva sama ilm olnud. Nagu tahetaks mitu talve ja kevadet korruga läbi võtta, kõik variandid. Ja siis? Mina pole ikka lahti saanud sellest tundest, et aeg seisab ja järelikult teda polegi, midagi pole parata. Noored männid võivad küll oma oksa vehkida tuule käes, kuhu nad ikka lähevad. Aastatega kasvab see heinamaa päriselt metsa, vaade kaob. Aga mul on sellest üsna ükskõik. See mina või keegi teine, kes sellest aknast siit välja vaatab, näeb siis muud. Rohkem mände, vähem

kadakaid, vähem taevast. Nooruses mul oli kadumisest väga kahju, ma oleksid tahtnud kõigest väest selle vastu sõdida. Seistes kevadel mõnel mahajäetud taluasemel või metsaheinamaalapidil kujutlesin ma neile elu ja liikumist; see oli mu enda sees väljapääsuta keev elu ja liikumine, mida ma kujutlesin neisse inimestest hüljatud ja vaikseks jäänud kohtadesse. Maa lõhnas kevadepäikeses korruga kargelt ja rammusalt, ma polnud rahul sellega, mis parajasti oli, ma oleksin tahtnud seda, mida enam polnud. Et kadunud ajad ärkaksid ellu, nagu ma oleksin sinna kaotanud oma eluvõimaluse ja nagu võiksin ma sealt leida rohtu oma ihadele ja rahutusele.

Ainsal säilinud fotol, kus see, kes nüüd on mina, poseerib kahekesi koos vanaemaga, on ta umbes kolme-aastane. Ta aaleb, priske poisike, edevalt vanaema kaenlas, vanaema aga on ajanud selja sirgu, pannud suu pepsilt prunti ja vaatab võidutseval ilmel otse kaamerasse. Tema suurel kondise käel, mis poisikese ümbert kinni hoiab, on üks sõrm tõstetud, nagu osutades, või nagu mõnes india tantsu sümboolses figuuris, jumalannal. Ta oli pärit suurest ja võimsast perekonnast, mis oli enda valdusesse võtnud terve küla. Ta valitses kolme põlvkonna meeste üle. Kui vanaisa oli tahtnud Kaitseliidu laskevõistlustele minna (läinud aastal oli ta saanud esikoha, kunagine ilmasõja noor soldat ja siis Vabadussõja veteran), oli vanaema löönud oma hangu maasse – nad panid vilja kokku seal põllul, kus minagi nüüd astunud olen – ja teatas, et kui Juhan läheb, siis tema ka põllule ei jää. Vanaisa oli leplikult kostnud, et hea küll, hea küll, ja minemata jätnud. Isa kommentaar: ta ise (vanaema) armastas küll mööda lüpsivõistlusi joosta ja auhindu saada. Ma ei mäleta, et vanaema mulle kunagi vanaisast rääkinud oleks, küll aga lehmadest. Neid olnud kuus ja nad olnud erakordse piimaanniga ning tema, Marta, pidanud juba hommi-kul kell viis lehma all olema. Sest lapsi tuli koolitada. (Isa kommentaar: tüdruk ikka minu teada rohkem lüpsis.) Vanaisa viidi minema sealtsamalt põllult, kus Marta oma hangu maasse oli löönud. Sõdurid koos hävituspataljoni meestega tulid koju teda otsima, oli 1941. aasta suvi, rinne oli Kesk-Eestisse seisma jäänud. Vanaema, kes tütardega toas oli, juhatas nad põllule, kus vanaisa koos mõlema pojaga jälle vilja kokku pani. (Isa kommentaar: ah, naised! eks nad olnud hirmu täis, mis muud.) Pärast tuldi veel vanema poja, st isa järele, aga tema

noorem vend vaatas künka harjalt ja hõikas, et tulevad tagasi! Isa jooksis. Alles kilomeetrite pärast, kuskil Pedja metsades olevat pidama saanud, õhtul. Vanaisast arvati, et ta lasti sealsamas metsas maha, isa kaevas Saksa ajal ühe hauagi lahti, aga sealtn tulnud võõrastes saabastes jalad välja ja rohkem ta polnud kaevanud. Ükskord viiekskümnendate aastate alguses läinud isa jaanipäeva hommikul rongi pealt tulles (ta käinud kuskil kaugemal jaanitulel; see oli aeg, kui tal pass ära varastati ja talle uut ei tahetud anda, "uuriti", ja ta kartis oma elu pärast) üle inimtühja Raekoja platsi ja üks omakandi mees tulnud vastu ja öelnud talle, et N, see tema isa arvatav mahalaskja, on nüüd oma karistuse saanud. Metsavennad tapnud ta ära. Alles 1989. aastal sai isa Riigiarhiivist või ma ei tea kust postiga väikese kollase paberilipaka, standardformulari, millel seisis, et Juhan Nigov suri 1942. aasta jaanuaris Novosibirski vanglas. Samal, 1989. aastal suri ka vanaema. Tema viimaseks suureks unistuseks oli, et ta hakkab pensioni saama ja võib süüa, mida tahab. Ta ei teadnud, et poest pole midagi saada. Aga see hang, mille ta ühel 193... aasta augustipäeval kuiva kõrrepõllu sisse löi (nii et hanguvars värises, võnkuma jäi, nagu vinnas türa, kujutan ette), tungis läbi kolme meestepõlvkonna ihu ja selle kolmhargi orad kõrvetavad minugi südant oma kuulsusejanuga: ma tahaksin laskevõistlustel tulistada otse kümnesse ja et märklauaks oleks Marta süda; aga Marta armastas ainult oma lehma, nagu õige eesti naine kunagi. Marta triumfeeris alati. Lüpsivõistlustel ja kodus, kõveravarrelline eesti heinahang, jumalate kolmhark peos. Kui Juhan oli ära viidud, öelnud keegi külanaine talle (oo magusust!): Noh, Marta, su mees viidi nüüd minema, mis sa selle suure taluga peale hakkad? Marta vastu: Mees viidi ära, aga varandus jäi alles. (Need sõnad on meeles pidanud ema, kelle elust ämm hulga aastaid ära mürgitas.) Ja tõesti! Varandus. Mitte ainult talu, vaid ka see vanem poeg, kes pidi talle, Martale, veel pojagi sünnitama, see on: minu. Aga ükskord, jah – see idee tuli mulle praegu ja mulle meeldib seda uskuda – tuli vanaisa Juhan mullegi, oma vanema poja pojale appi ja nimelt laskeharjutustel, mitte sümboolsetel, vaid päris. Need olid ülikooli sõjaväelaagri laskeeksamid Klaipeeda lähedal, seal vanal Preisimaal. Ma olin oma lühinägelikkusega ja üldse paanilise sõjaväehirmuga väga kehv laskja ja harjutustel sain ma liikumatulegi märklauale harva üldse pihta. Ek-

samil tuli aga veel liikuvalt soomustransportöörilt maast tõusvat inimfiguuri tabada. Ma ei näinudki neid figuure, tulistasin huupi ja olin kindel, et kukun eksamil läbi ja et sellest tuleb üks suurem jama: ma ei saa ülikooli lõpetada, pean veel minema kaheks aastaks vene sõjaväkke, mis minu jaoks võrdus surmaga. Kui major Popov, kes mind vihkas, tulemused teatavaks tegi, selgus (ta nägu oli kõver küll, aga midagi polnud parata), et ma olin laskmises saavutanud kogu laagri teise tulemuse. Nii triumfeeris, taipan ma nüüd, vanaisa Nigov minus selle vene sõjaväe üle, kus ta oli kord soldatina teeninud ja mis viimaks oli ta hävitanud.

Joosep, teine vanaisa, pidas väikest viisi ka tiseriametit, sest nende Virumaa talu oli kehva, lapsi oli palju, kuigi osa neist surid juba varakult. Seda Aidu küla, kus Joosep ja Ida, tema naine, oma lastega elasid, pole enam maa peal olemas, isegi maad pole, see on ära veetud ja ära põletatud. Seal lainetavat nüüd vesi, sest ammendatud põlevkivikarjäär on lastud vett täis valguda. Ma ei saa küll aru, miks ma veel kiindun kohtadesse ja majadesse, tahan neid omada, kui kogu mu päriluslugu peaks ometi tõestama: miski pole võimatum ja mõttetum kui rajada midagi püsivat selle maa peale, omada ühte tükikest seda kiivast ja kättemaksuhimulist maapinda siin, Eestis. Joosepi talumehevõimetest pole midagi teada (ema mäletab hoopis oma ema suuri käsi, mis koppadena kartulivao lõhki tõmbasid), tema tehtud mööblit pole alles, sest kes seda sealt 70ndatel, kui kaevandus tuli, ära vedama hakkas. Siis tulid just "polüester" sektsioonid. Midagi pole alles ka Joosepi lauludest, või kui, siis ainult see häbi, mida ema, tema tütar, tundis, kui isa jälle pulmajootudel oma "lugulaule" laulma hakkas. Siis olevat tema, väike tüdruk, läinud peldikusse ja ukse haaki pannud. Need laulud olnud ilmatu pikad ja nüüd ema kahetsevat, et ta midagi üles ei kirjutanud. Võib arvata, et vanaema Ida suhtus mehe jootudel laulmisse pigem hukkamõistvalt, sest Ida oli usklik naine, käis ikka kirikus. Aga võib-olla leidus temas ka seda tolerantsi, mida mõned vagad (pealegi polnud Ida lahkusuline) maanaised ilmutavad: asjad on, nagu on, pole meie asi teiste pattudele näidata, ja kui Joosep on loodud laulma, eks ta siis laula. Jah, nii see võis olla. Ida on pildi peal ausa ja otsekoheste näoga, tumedate silmadega ja paksu musta juuksekrunniga, mis ei olevat jõudnudki halliks minna. Joosepil, kes oli Idast

neliteist aastat vanem ja sõdinud Vene-Jaapani sõjas, oli mingi astma – nii neid haigusi, mis hinge matsid, siis kõiki nimetati, nagu Prousti õietolmuallergiutki, ja ta suri 1936. aastal kuuekümne-aastaselt maa-
arsti ootetoas ja on maetud Lüganuse surnuaiale, sinna, kuhu Idagi, kes viiekümne teisel (tema oli siis 62) Tallinnas tütre juures elades auto alla jäi. Seal on (kui on veel) ka need väikesed ristid, mis tähis-
tasid lapseas surnud kaksikutest vendade haudu. Kui me käisime Lü-
ganusel “haudu tegemas”, siis need väikesed kivirandiga kääpad ja
ristid huvitasid mind iseäranis: mõte, et ka lapsena on võimalik sur-
ra. Ükspäev ema helistas ja hakkas millegipärast ajakirjakaanelt mulle
saksa keelt lugema, hääldades minu arust päris hästi. Ise ta väidab, et
on saksa keele täiesti unustanud. Saksa keelt rääkides oli ta hääll noor
ja isegi natuke tütarlapselikult eputav. Võib-olla tuli tal meelde (ilma
et ta isegi teadnud oleks) mõni saksa ohvitser (või sõdur, toredad poi-
sid kõik), kes talle sõja ajal Tallinnas silma tegi, talle, noorele õitsva-
le Kommertsgümnaasiumi neiule. Sest tema ema, see uhke olekuga
Ida, oli kätte võtnud ja oma kõige noorema tütre linna kooli saatnud.
Ida vanemad tütreid teenisid Tallinnas saksu, Kawe vabriku omanikku
Velnerit ja tema venelasest naist, üks koka, teine tüdrukuna. Velneri
vene proua öelnud: Laine keedab küll hästi, aga tema toitude nimekiri
on liiga lühike. Peale selle, niisiis – sest see oli Ida tahe – teenisid nad
oma nooremat õde, kes ei pidanud tööl käima, vaid õppis Kommerts-
gümnaasiumis saksa, hiljem vene keelt. See oli ema. Aga ta helistas
mulle tegelikult selleks, et rääkida: ta ei saavat enam midagi käe otsas
kanda ega kiiresti mäest üles minna, kohe matvat hinge.

Kolmapäev. Haigus

See haigusejutt ei tulnud asjata. Olingi juba haige, mõni viirus ilmselt.
Eile ainult magasin. Haige loom tahab magada, magada, magada. Va-
hepeal vaatasin talvel tehtud fotosid, lund, jääd, tühjust, seda haigla-
selt püüdlikku, nõrka valgust, mis hädavaevalt fotoemulsiooni ära on
säritanud; autoportreesid (sinised, väljaveninud silmaalused, esimene
märk vanadusest). Mõttetu projekt, see elu. Kui mõelda, et varsti tu-
leb jälle talv. Varakevadel (ja sinililled tööpoolest juba õitsevadki mere

ääres kallakul) talvepilte vaadata on viga. Tuleb ruttu unustada, et talv oli, tuleb ennast suunata tulevikku, ja mitte liiga kaugele, kevadesse, suvesse, maksimaalselt varasügisesse, kui on veel rahu ja jõudu. Pime-dus unustada, vanadus unustada. Siis aitab elada küll! Tõin pajuurvad-ki vaasi. Pärast oli kahju vaadata neid kohti, kust oksad olin ära murd-nud, paju oli tervena ilusam. Aga ta kasvab ruttu, tuleval aastal on veel tihedam, lohutasin ennast. Koju tulles mõtlesin neile Viivi Luige ridadele, mis mulle on alati, koolipõlvest saadik tundunud mõistatus-likud ja alati meenutanud Balti jaama tunnelit: “Mälu on külm ja val-ge / pestava laega tunnel.” Nüüd, mulle tundus, saan ma aru: täpselt nii ongi, sõna-sõnalt (alati ja kõike tuleb võtta kõigepealt sõna-sõnalt, ma vihkan igasuguseid tagamõtteid, ma keeldun lugemast ridade va-helt, ma põlgan alltekste): külm ja valge ja *pestava* laega. Ta ei määrd-ud, ta on ikka üks ja sama, sama puhas, sama neutraalne, sama kliini-line – mälu! Mitte mälu, vaid lakkamatu eneselevaldamine, arstlik sosin: teie analüüsid annavad lootust, teil on täna juba hoopis parem nägu, no näete: ainult usku, ainult lootust, ei tohi käega lüüa! Ja mu mälu oli kõrvaldanud selle luuletuse alguse ja lõpu, mida ta tsiteerib teistel puhkudel ja teistes seostes. Nüüd võtsin riulist raamatu, selle ehtsalt ja inetult seitsmekümnendate stiilis kaantega *Luulet 1962* (mi-nu sünniaasta)–1974 ja otsisin selle luuletuse üles. Ükskord ma kirju-tan Viivi Luigest ühe essee, sellises mahus nagu Önnepalu kirjutas Suumanist, aga mitte sellise pugeva ja poolt mahavaikiva (mida ta õieti tahab: et Suuman hakkaks talle *isaks* või?), vaid ausa ja halastamatu. Sest kirjutamine pole selline ohutu harrastus, nagu nad arvavad, kõik need tublid kirjandusinimesed: et “avaldad”, siis saad oma pree-miad ja rahad, ja kui vana oled, siis peetakse sind juubelitel meeles. Kirjutamine on julm ja kõigepealt enda vastu julm, igal juhul, ükskõik, kas kirjutad hästi või halvasti. Sealt paistab kõik välja, nii su häbi kui au, nii su headus kui alatus, nii su intelligents kui su idiotism. Kirja-nikud on *kõigepealt* armetud kehkenpüksid, kiitusenäljas tolad, ar-mastusejanused vigased – kõik viimseni, ükskõik kui kenad ja korra-likud nad (me) ka välja ei paistaks. Ma olen seda asja uurinud, ma olen luuranud neid ja nende raamatuid, pannud kohakuti nende sõnu ja nende biograafiaid. Pilt on lohutu, mitte mingit võimalust. Ma ei tea üldse, miks kirjanikud (nagu mina) on veel olemas. Miks seda lol-

likarja veel austatakse. Tegelikult ma tean küll. Austamine päästab normaalsed inimesed sellest võikast pildist, mida kirjanikud inimkon-nast pakuvad, mida nad pakuvad paratamatult ka normaalsetest ini-mestest. Austamine ja aukirjastamine on kirjaniku tumeda varju peit-mine, tema jäleduse vaiba nurga alla pühkimine, tema alateadvuse kappi koristamine, kui külalised tulevad. Auhinnatud kirjanik on au-hindajate oma, nende võimuses, nende suhteliselt ohutu loomake (pa-rem on teda siiski öösel eraldi toas pidada, võib hakata *kraapima*). Aga too Viivi Luige luuletus kõlab tervikuna nii:

*Pajud on urvas juba
hõbedased ja valged.
Kui tuled pikast talvest,
siis on sul klaasist palged.*

*Ehk paistab nendest läbi
see, mis sa teed ja tunnend?
Mälu on külm ja valge
pestava laega tunnel.*

*Kes tunneb elu rohkem,
sellel on rohkem häbi.
Mine või hambad risti,
aga sa lähed läbi.*

K., tuttav kirjanik, keeldub minemast läbi Balti jaama tunneli, väi-detavalt sellepärast, et seal on õhus liiga palju Kochi kepikesi, aga tegelikult – taipasin ma praegu (ja miks sinna on tõepoolest alati ol-nud ebameeldiv *laskuda*) – sellepärast, et ta ei taha mäletada, et ta ei taha laskuda oma mälusse, et see mälu on liiga infektsioosne. Aga pole viga: seegi tunnel on pestav ja koguni desinfitseeritav, *kõik* ohtliku saab unustada ja minna läbi ja olla lõpus ikka sama tark kui alguses. Aga neisse Viivi Luige noorusea luuletustesse, neisse tugeva ja häbe-matu maaplika (kodust jalga lasknud maaplika!) luuletustesse projit-seerisin ma oma hinge, oma psüühe *anima* poole ja seal on ta tänini, raamatukaante vahel ja mu mälus nende ridadena; ma peaksin need

täiesti unustama, et mu eluliblikas jälle terveks saaks, mu *anima* mu juurde tagasi tuleks, aga on see võimalik?

Neid luuletusi lugesin ma maaliinibussis, hallide põldude, vana märtsilume keskel, Kesk-Eestis Juuru kihelkonnas, kõige lamedamal, tumedamal ja savisemal alal, 1980. aasta lihavõttepühade ajal oma esimesele tõelisele armastusele (kui mul üldse on olnud tõelisi armastusi ja kui üldse on olemas sellist asja nagu tõeline armastus, see vajab veel järeleuurimist: üks põhjus edasi elada), neis tütarlapseliku uljusega riimitud ridades tahtsin ma ilusale noorele poisile pakkuda oma õrna *animat*, aga loomulikult ei saanud ta millestki aru. Õigemini, ta oli meelitatud, ja vägagi meelitatud, ikkagi pisut vanem ja teatud mõttes *vaimse* kuulsusega (kuidas ma vihkan vaimset kuulsust!) noormees, abiturient – kui tema oli alles keskkooli esimeses klassis – pööras talle säärast tähelepanu, *imetles* teda, ja tõsi on, et seda piiritud imetlust on ta sestpeale otsinud läbi terve elu, võrgutades lõputult naisi (ja tehes neile lapsi), kes kõik kuidagi kaugelt meenutavad mind – mõttetu ja kurb. Aga luuletustest, muidugi, ei taibanud ta midagi. Nagu üldse kunstist, kuigi ta üritas seda ka ise hiljem teha. Midagi jäi tal kunstiks puudu, üks nõks seda haiglast eneseteadvust, mis on küll alati *ka* eneseimetlus, aga mis on ka sügav põlgus enese vastu, sest oma eneseimetlus nähakse samal hetkel läbi ja üldse nähakse ennast liiga selgesti, et seda vaatepilti mitte põlata. Tema on osanud ennast vaid imetleda ja leida aina uusi peegleid, kes talle kinnitavad: ja-jah, sa oled kõige targem (kõige ilusam, seda teab ta isegi), kõige andekam, kõige võimekam mees ilma peal. Aga see imetlus, see naiste imetlus pole kunagi küllaldane, see peegel pole kunagi nii täiuslik, nagu oli minu puhta *animuse* (sest *anima* oli täiesti sublimeeritud, seda ma pakkusin talle luuletustes, bussis, nagu küpsiseid ja limonaadi) kirgas peegel, mis näitas teda, nimetagem ta Eeroks, täiuslikuna, ideaalsena, võib-olla tõelise temana, *héros*'na, Erosena, *alter egona*, milleni tõstis teda minu idealiseeriv pilk ja mille poole ta sestsaadik kunagi enam küündinud pole, sest ükski naine ei imetle teda päriselt nii, kuigi nad kindlasti instinktiivselt tema ihale vastu tulles matkivad võimaluste piires seda minu kunagist imetlust.

Kui hästi ma tunnen seda meeste üksildast ja keelatud imetlusejanu, seda janu tõusta endast kõrgemale vähemalt kellegi pilgus! Kui väga

nad seda ihaldavad ja kui väga nad seda kardavad. Sest kas sealt kõrgustest on tagasiteed? Ja kas on võimalik jääda sinna üles? Aga mis siis saab, kui kaotad tasakaalu ja kukud? Ei, parem on ennast varustada mõne paraja, mitte liiga nõudliku imetlejaga, kes pealegi alati oma pehme padja su maandumistele alla seab, mõne naisega. Ja tõesti, parem. Ka Eerol oli tol lihavõttereedel sinna kutsutud peale minu veel üks tüdruk, inetu tüdruk, keda ta isegi ei armastanud, aga kes talle tingimusteta andus ja kes vaigistas ta ihad, tema kõik ihad. Ma olin armukade *à mourir*, kuigi ma ise ei kujutanud ettegi, et minu ja Eero vahel võiks olla midagi kehalist (mida? kuidas?), nagu ma olin ka Erose ja Psüühe endas rangelt eraldanud, hoopis rangema barjääriga kui too haigla rahutute osakonna (“buinaja”) uks, mille taha ma ekslikult oma õele toidupaki viisin (sanitar lubas mahla pudelist “kruugi” sisse kallata, sest klaaspudeleid buinajasse ei lastud; tegelikult õde muidugi polnud buinajas, vaid üldosakonnas, kus uksest sisse ja välja käidi), aga too inetu paks tüdruk – kellega Eero seal kirstulikult külma maamaja suures toas diivani peal ühtis (selle maja katus olevat nüüd, 22 aastat hiljem, lõplikult sisse vajunud), sellal kui mina teises külmas toas rõskete, jääste tekkide all endale huulde hammustasin, et mu nuttu (nutsin ma?) kuulda poleks –, too tüdruk (olgu ta õnnistatud!) vabastas mu sellesama lihavõtteöoga tolle Eero lummusest. Eero muutus minu jaoks tavaliseks poisiks. Kevade edenedes tulid talle vistriku, määrides tema ideaalse palge, millesse ma tegelikult ikka veel (hetkedel, kui reaalselt Eerot nähtaval polnud) armunud olin. Ja tegelikult vist ei vabasta meid mitte miski mitte millestki lõplikult, kuigi mälu on pestava laega; ta võib olla kas või kloorlubjaga desinfitseeritud, ohtlikud batsillid ei sure kunagi päriselt ja mida immateriaalsem on meie armastus, seda materiaalsemad armid jätab ta meie hinge, seda enam ta meid determineerib: sellesse Eerosse armusin ma ootamatult veel üks kord, aastate pärast, kui mul isegi juba oli olnud materiaalse armastuse (!) kogemusi, aga võib-olla just sellepärast, et need kogemused, kogemused teiste meestega, olid nii viletsad, nii pettumustvalmistavad, langesin ma tagasi sellesse keskkoolierootikasse ja armusin taas Eerosse, seekord tumeda ja teadliku mehekirega. Aga ongi vist nii, et teatud sümboolseid akte saame me sooritada vaid kord elus, ja nii nagu ma olin oma psüühe neis värskes maaplika luulerida-

des 17-aastaselt kinkinud Eerole, nii oligi ta jäänud tema valdusesse ja sinna pole enam midagi teha, mis siis, et ma ammuagi Eerot põlgan.

Aga tollel 1991. aasta vaikselt laupäeval, jah, jälle vaikselt laupäeval (ma olin tol ajal täiesti unustanud, et meie esimene väljasõit, too kevadine maaliini-Ikarus, kus mu Psüühe talle andus, oli olnud samuti lihavõtte ajal), oli Eero külas minu maamajas ja me jõime veini ja sõime juustu, mida ma mõlemat olin hankinud talongide eest, me olime juba mõndagi elus saavutanud, aga mitte armastust, jah, ma usun, et see kehtib ka tema kohta – vaadates tema vaimset allakäiku, elu madalusega leppimist, tema ärimehekarjääri ja tema purjus peaga jutte kunsti tegemisest; me rüüpasime mingit jubedat punast veini, kas Aserbaidžaani või Alžeeria oma, ja ma lõikasin juustunoaga seda poolpehmet valkjat, kumja konsistentsiga juustu, ainsat, mida veel saada oli (ah! tuleks selle nimi praegu meelde! – Sussanini? jah, Sussanini juust!) ja juustunuga polnud selle jaoks muidugi sobiv riist, juustunuga jäi juustu nätskesse massi kinni ja lendas siis sealt tugeva tõmbe peale välja ning niitis hoopis puhta lõikega maha ühe liistaku minu pöidla otsast, mis juustutükist üle oli küündinud. Verd tuli omajagu, ja kuna Eero oli millalgi ülikooli ajal töötanud ka haiglas sanitarina (tol ajal oli taoline mood, seal omandati vist mingeid elukogemusi), siis ta otsustas demonstreerida oma meditsiinilist külmaverelisust ja oma igavesti teadvustamatu (ja seda igavesema) armukese haava kokku lappida. Selleks hakkas ta pöidla otsast eraldunud lihaliistakat desinfitseerima, ja kuna viina polnud, siis tegi ta seda tulel, küünlaleegil, ja seda vaadates (valu polnud eriti üldse) läks mul äkki pilt eest ära ja (seda sain ma muidugi teada tagantjärele) ma vajusin kokku, pehmelt nagu liigendnuga, ja sinna maamaja köögi põrandale (nüüd on see majagi müüdnud ja köök toaks ümber ehitatud) pikali, ajades ümber veel solgiämbri, mis õnneks oli tühi.

Ma olin kuskil, kust ma kuidagi lahkuda ei tahtnud, aga mürisev rong vedas mind sealt ära ja ära ja ära ja suure kahetsusega lasin ma sellel rongil ennast sealt ära kiskuda ja tegin silmad lahti, saamata aru, kus ma olen, seejärel, miks kõik paistab sedapidi (ma polnud ju seal köögipõrandal kunagi pikali olnud, küll aga oli Eero jäänud keskkoolipoisina oma maamaja köögipõrandale pliidi ette magama, ma olin püüdnud asjatult teda äratada), ja siis lõi köögi vana põrandakell (selle

viisid vanaperenaise Rootsi sugulased hiljem enda poole) kaksteist pauku, kuulutades lihavõttepühapäeva algust, ja pärast me saime naerda, et näe, *Hristos voskres*. Nahaliistakas sinna pöidla otsa muidugi tagasi ei kasvanud, seal on nüüd väike valge arm.

Ja nii tunnen ma mehi teatud mõttes paremini kui ükski naine ja naisi paremini kui ükski mees. Mõlemad on mulle avanud oma hinge, mehed sellepärast, et nad on tajunud mu tingimusteta andumust, ja naised sellepärast, et on tajunud selle andumuse võimatust, aga ühtlasi teatud hingesugulust. Ma tunnen meeste õrnust ja naiste kalkust ja tean, et üks pole teisest parem ega teine esimesest halvem. Meeste õrnus on arg ja naiste kalkus on rumal. Ja naistelt on siiski rohkem õppida, sest rumalus on tihti targem kui tarkus ja ainult naistelt saan ma kildhaaval kokku korjata seda materiaalselt psüühet, mille ma kunagi kaotasin. Aga kokkuvõttes pole sellest inimestetundmisest mitte mingit praktilist kasu ja ikka ja jälle olen ma langenud neisse samadesse skeemidesse, neissesamadesse lõksudesse. Mu elu põhiline eksitus on nagu silm, millega ma kõike vaatan, sisaliku, mao must liikumatu silm, nagu ahhaat, selle silma sisemus, mis mitte kunagi iseennast ei näe.

Neljapäev

Kõige rohkem meeldib mulle Marguse evangeelium, nüüd. Kunagi oli muidugi Jaan, nagu kõigil noortel inimestel; enam ma ei usu seda lendutõusu: odav. Madis tahab olla liiga õpetlik ja lõplik, kõik ära öelda, see saab selgeks juba alguses: see sulest välja imetud “ammendav” genealoogia (nagu mina oma vanaisadega, Joosepite ja Juhanitega)! Kui vaene Madis oleks vaid aimanud, kui vähe huvitab tulevasi põlvkondi Jeesuse puhul see rida, kes kelle sünnitas (ja kui ta oleks kas või kuulnud Ristijat Jaani omaenda jutustuses, kes ütles, et Jumal võib ka kividest Aabrahamile lapsi sünnitada), siis oleks ta ehk olnud alandlikum oma aine ees ja tahtnud olla vähem ammendav ja tark. Luukas on naiste evangeelium ja minu ratsionaliseeritud naisehing, minu projitseeritud *anima, anima mea, exultavit* tõesti väga, kohe hüppab rõõmust taas kord lugedes, et “tema käsivars saadab korda vägitegusid ja

kihutab laiali ülbed südamed. Troonidelt tõukab ta valitsejad ja tõstab kõrgele need, keda nad tallasid” (õnneks on mul olemas see uus prantsuse piiblitõlge, vaba sellest kiriklik-poeetilisest traditsioonist, mis haiseb vanadest higistest pastoririieetest, käärkambri-masturbatsioonist ja kooripoiste või koristajatüdrukute kabistamise romantikast). Luukas on naiste evangeelium ja naised on maailma pärm; meeste poolest oleks maailm lõpmatult ühesugune, Moosesest saadik ja Aabrahamist saadik. Mehele ei tule iial pähe sellist asja (see oleks tarbetu ja sündmatu ja nõuaks liiga suurt eneseunustust, aga mehed on arad), nagu tegi see Magdala Maria (või lihtsalt “üks naine”, nagu teatab Margus, või “langenud naine” Luukal), kui ta alabasternõu “kalli lõhnasalviga” puruks lõi ja salvi kõik oma õpetaja ja armsama pähe (teisel: jalgadele) kallas; oma “peigmehe” peale! Selle asemel et mõelda ökonoomiliselt ja ideoloogiliselt ja salv maha müüa ja raha vaestele jagada, nagu tahtsid jüngrid: milline “julge” populism! Aga nii nad on, need Siimon Peetrid ja Andresed ja Jaagupid ja Jaanid (Sebedeuse pojad) – nad võivad küll jätta oma võrgud ja paadid ja joosta Õpetaja järel, aga õigeid inimestepüüdjaid neist naljalt ei tule, selleks on nad liiga mehed, neis on liiga vähe naiselikku muutlikkust, seda pimedat amorfset, võimet sukelduda iseenda põhjamutta ja sealt ümbermuudetuna pinnale tõusta. Iga kunstnik ja looja ja inimeste õpetaja on naine, aga harva on nad naised, sest ainult mees saab olla nii naine, kui on vaja loominguks. Naised-loojad on samuti tegelikult naiselikud mehed, kuigi naise sootunnustega, ja tavaliselt jääb neil ka midagi puudu, ja see miski on nimelt võime näha läbi oma naiselikkust, oma amorfset valelikkust. Lõpuks, elu lõpu poole jäigastudes klammerduvad nad ühte oma muutlikest kujudest, hakates seda pidama ainuõigeks, aga pole mingit ainuõiget. Meestel, tavalistel, on see ainuõige muidugi selge juba poisikesest peale ja nii oli ka sellel Peetril (kes polnud küll Siimon) ja sellel Andresel (kes polnud küll kaladegi püüdja, pigem naistemees), kellega ma kordasin oma hingeloovutamise rituaali, seda algset, mille ma omandasin Eeroga (ja jäädes ausaks, jääksin ma igavesti Eero juurde, sest mis vahet on nendel muutuvatel kujudel ja nägudel, kui see lapselik liigutus, pakkuda ennast oma kannides, oma sõnades või ridades, jääb ikka samaks), rituaali, mis oli olemas juba ligemale kaks tuhat aastat enne mind selles geniaalses

TANEL VEENRE.

—
"Jäälind". Kaelaehe.
Jäälind, akrüül, nahk,
kullatud hõbe.
2001.

—
Foto
Tanel
Veenre.

TANEL VEENRE.

—

*"Hallhani". Kaelaehe.
Hallhani, akrüül, luu,
malahhiit, nahk,
kullatud hõbe.*

2001.

—

*Foto
Tanel
Veenre.*

naiselik-mehelikus žestis, mis seisneb oma ihu spiritualiseerimises ja siis selle süüapakkumises: võtke, see leib olen mina. Sest võimata pakkuda oma ihu, neile, naistemeestele ja üldse harilikkudele meestele (kui igavad nad nüüd mulle tunduvad!), pakkusin ma oma hinge, nagu oleks see ihu; ma muutsin oma hinge sedavõrd lihalikuks, oma sõnad sedavõrd oma kehaks, et neid vastu võttes võtaksid nad vastu mind – milline hookuspookus! Aga see hookuspookus töötab, piiratud ulatuses, muidugi. Ma multiplitseerisin oma armastatut, oma “kogudust”, andsin oma algele ja ainsale Eerole uusi nägusid ja kutsumusi; ma olen “armastanud” (jääksin selle sõnaga äärmiselt ettevaatlikuks) näitlejat, maalikunstnikku, arhitekti, filmirežissööri, heliloojat, kirjanikku – ja pakkudes iga kord neile ennast, seda võltsvaimset hapnemata leiba, seda naiselikku hingihu, sain ma osa hoopis neist, ja mida vähem nende lihast, nende puudutusest, seda rohkem nende vaimu puudutusest, nagu oleks see olnudki eesmärk; võib-olla oligi: kui armastus ei sünnita uut elu, sünnitagu ta vähemalt uut teadmist (aga ka uus elu, laps, on alati uus teadmine), muidu jääb ta tõepoolest viljatuks ja eks puud tunta tema viljast? Mis tähendab üldse *viljatu armastus*? See on vastuolu terminites, armastus ongi loomispuhang, sigimispuhang, julm ja hoolimatu (Proust: keegi ei armasta vähem kui see, kes armastab), suunates äkki kogu oma väe, koondades kogu ühe inimese väe ühele teisele inimesele, nagu tahtes teda purustada, ja tahteski, sest armastaja tahab oma armastatu hävitada, ümber muuta, enda omaks teha, purustada tema harilikkuse ja inimlikkuse kesta, et sellest kooruks uus, üleininimlik, teine.

Aga ma hakkasin rääkima hoopis Marguse evangeeliumist, mida ma eile selles uues prantsuse tõlkes lugesin, “kirjanduslikus” tõlkes, aga tõsiselt kirjanduslikus, see tähendab sellises, nagu kirjutataks nüüd, nagu on lihtne ja arusaadav öelda, võimalikult ökonoomne, ja selles osas on Margus ületamatu. Mu ideaal oleks kirjutada nii: rääkida ära oma asi, oma väikene lugu; sest igaühel on oma väikene lugu, mitte ainult evangelistidel, igaüks on evangelist ja igaühel on teatada üks Hea Uudis, ükskõik kui vilets, kui hiioblik see ka poleks. Kirjandus on pimesi järginud seda teed, paljundades evangeeliume, nende stiili ja kangelaste tüüpe, kuigi sügavamalt põhiolemuselt jäävad kõik romaanid evangeeliumideks. Võib-olla saaks romaanidelgi tuvastada neli

põhitüüpi (pluss apokrüüfne Toomas) – kirjutasin sellest kord ühe essee, mille õnneks avaldamata jätsin. Õnneks olen ma enamiku asju avaldamata jätnud, nende üle on mul kõige parem meel. Kui ma loen mõnda uut raamatut, mõne uue kirjaniku uut romaani, siis on mul enamasti hea meel esiteks sellest, et mina seda pole kirjutanud, ja teiseks sellest, et ma olen avaldamata jätnud enda seesugused rumalused: teiste peal on oma kenitlemisi ja “hiilgavaid” võtteid kergem ära tunda kui enda peal. Ja kuigi (nagu ütleb Pessoa) see, mis ma kirjutan, on mõõtmalt parem minust – on ta siiski mõõtmalt viletsam sellest, mis ta võiks olla, sellest lihtsusest ja selgusest, sellest karmist ilust, mida ainsana oleks mõtet kirja panna ja eriti veel avaldada; ainult nende sõnadega oleks mõtet paberit koormata, mida jäädaks kordama põlvest põlve, *in saecula saeculorum*, sest nad oleksid nii lihtsad, nii mõistatuslikud ja nii vastuolulised. Jeesus Kristus evangelistide kaudu on meie kirjanduse kõige vastuolulisem autor (samamoodi Buddha, kelle kaudne õpilane J.K. ilmselt oli, Lao Tse, samast allikast joonu) ja sellepärast – et kõige kontroversiaalsem, kõige enigmaatilisem ja ühtlasi kõige napim – kõige viljakam, igavesti viljakas oma kasinuses (ja ei tulegi olla mitte ise suur, vaid sünnitada suurt), sest iga tema lause, tema sõna ja tähendamissõna on nagu ammendamatu androgüün, kunstniku arhetüüp, aegade otsani valmis iseendaga paari heitma, iseendasse armuma, iseennast põlgama ja tühistama, sünnitama iseendale lapsi ja saatma neid maailma: iga kord, kui te seda sööte, tuletate te mu endale meelde ja nii kuni aegade otsani.

Jah, armastades ja põlates, sest need käivad paaris, nagu J.K. hele ja kirgas, väljanaerev loomus käib, samuti aegade otsani, paaris tema tumeda varjuga, tema tujukuse, tigiduse, kannatamatusega – ja kui ma eile kirjutasin, et põlgan ammugi Eerot, siis oli see tõsi ja polnud ka; armastuse teine pool on põlgus, sest armastatu pole iialgi armastuse kõrgusel, ja kui pole kõrgusel, on põlgusel. Ma põlgan teda, tähendab: armastan ikka ja igavesti ja kõik, mis ma elus teen, mis ma iganes kirjutan või jätan kirjutamata, avaldan või jätan avaldamata, on armastus- ja põlgusavaldus talle, Eerole, kellel sellega kunagi mingit pistmist pole olnud. Ja minu elulugu on sellega jutustatud: vanaemaga ja tema kolmhargiga (saatus) ja Eeroga ja selle kiindumusega (armas-

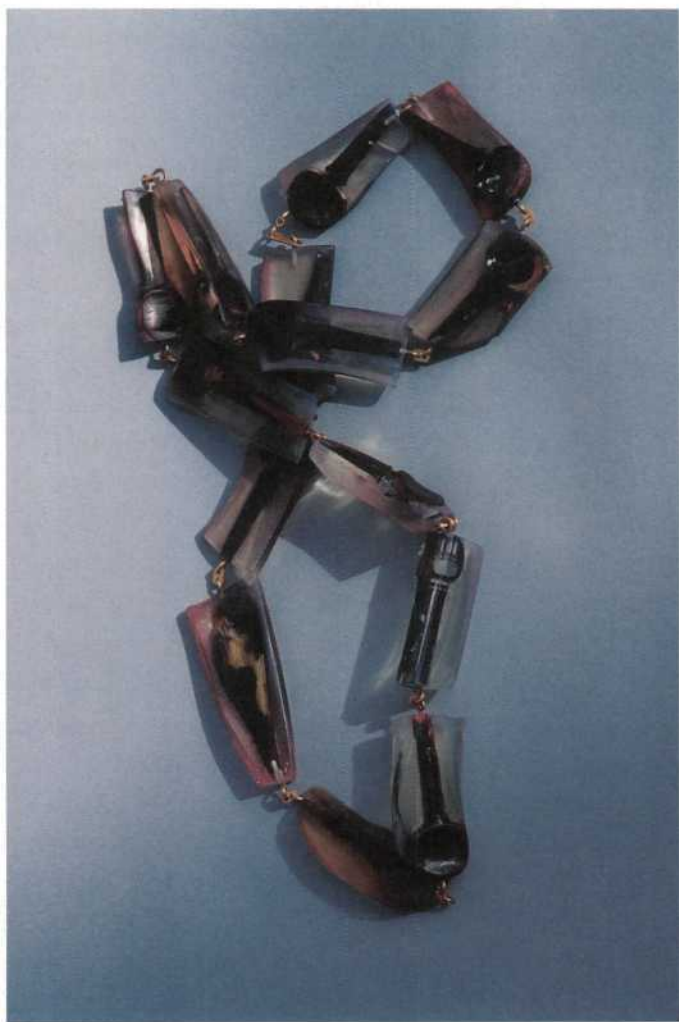
TANEL VEENRE.

—
*“Nimeta”. Kõrvarõngad.
puu (viiluhäälestusnupud),
almandiinid, päikesekivi,
akrüül, kullatud hõbe.*

2001.

—
*Foto
Tanel
Veenre.*

TANEL VEENRE.

—
*“Rasvatihane”. Kaelaehet.
Rasvatihane, puu,
almandiinid, akriül,
kullatud hõbe.
2001.*

—
*Foto
Tanel
Veenre.*

tus), mis vormis minu minukujuliseks, õigemini alles minuaineliseks, vormis mu sellest Juuru kihelkonna igavast savist, millest me 1980. aasta suurel reedel maaliinide Ikarusega üle sõitsime ja mida mööda me siis astusime, savi jäi saabaste külge, oli kevad ja õhtu – voolis, aga veel ei põletanud; voolis ja voolib aina ümber (kuni põletuseni), aga see ei muuda enam materjali; nii on ükskõik, mis veel juhtub või juhtumata jääb, minu lugu on põhiliselt räägitud.

Veel eile naaberkülas piima järel käies (lehm on siin kolmas haruldane loom ja seal veel elutseb üks sellest liigist) – ilm oli tõesti haruldane soe, kaks hiireviud liuglesid taevas, tähendab, pidi olema juba tõusvaid õhuvoolusid, ja naabrivanamees, kellelt küsisin autot küttepude vedamiseks, oli koos oma “noorikuga” (enam ta vist küll ei kutsu teda noorikuks; kui “noorik” teda töö juures õpetas, viskas ta hoopis: “Naine ikka kõlbab ainult nussimiseks!”) õue peal ja samuti soojusest ning kevadest sedavõrd haaratud, et jäi koguni hiireviude liuglemist imetlema ning formuleeris igati asjakohase võrdluse: et näe, kuidas need õhus seisavad, tiibu ei liigutagi, aga vares peab muudkui vehkima; ta isegi imiteeris kätega varese vehkimist – ühesõnaga, eile piima toomast tulles peatusin ühel vanal põllulagendikul, mida enam küll ei harita ega niideta, aga mis pole veel jõudnud ka metsa kasvada (ainult väiksed rohelised männid pistavad päid kulu seest välja), sest seal lagendikul paistis päike ja polnud eriti tuult, istusin metsa äärde sambla peale maha ja soojendasin ennast päikese käes, nagu kõik loomad kevadel soojendavad. Päike paistis mu ees samblasele laigule, seal oli mitut liiki sammalt ja kõik need erikarvalised samblaladvad läikisid päikese käes nagu siid, kuldselt ja heleroheliselt ja punakalt jne. Seda püha läikimist vaadates (tõesti, miski loomne ega inimlik ei saa kunagi olla sedamoodi täiuslikult ilus, nagu on taimede alandlikult liikumatu, tähtjalt ja kristalselt korrapärane riik) tuli mulle meelde, mis ma kirjutasin põlgusest, ja siis ma mõtlesingi, et tegelikult ma ei põlga Eerot ega ole kunagi põlata suutnud, hoolimata kõigest tema tavalisusest ja väiklusest ja sellest, mida räägitakse ja mida ma tean, et ta on alatut teinud. Nagu ma ise ei oleks alatut teinud. Mis õigust, mis põhjust isegi mul on kedagi põlata. Igaüks on põlgusväärne, sest loomadena me liigume ja hingame ja tallame sellel alandlikult täiuslikul samblal, sellel lillede, mulla, savi ja mineraalide vagal kor-

rapäral, olemata iial vagad ja korrapärased, iial head. Pole mõtet rääkidagi, et keegi on hea, keegi halb; isegi suurimate heategijate ja suurimate piinajate juures, “ema theresade” ja “hitlerite” juures jääb see küsitavaks, lõppude lõpuks. Keegi pole hea (ja mitte sellepärast ei armasta ma kedagi, et ta on hea või veel vähem, et mina olen hea) ja kurja pole olemas. Vaene katoliiklik Baudelaire!, kes uskus, et Kuri on olemas ja vintsutab meid, jõuetuid, ahvatluse ohvreid. Kui Kuri ongi olemas, siis tema teine nimi oleks Elu, sündimine-söömine-sigimine-suremine, aga Elugi pole olemas, isegi mitte elu. Seegi on vaid üks kiriklik abstraktsioon; valguslained võnkuvad osakesed võtavad kivi, sambla ja Jeesuse illusoorse kuju, aga seegi – “valguslaine” ja “osakesed” – on vaid metafoor. Võib-olla metafoor on olemas. Aga tõesti, vaene Charles Baudelaire, keda tema enda usk Kurja olemasolusse lõpuks kõnevõimetuks, afaasiliseks kohutas, konfiskeerides temalt tema ainsa viljaka reaalsuse, metafoori – vaene katoliiklik Baudelaire, vaesed kõik! vaene see isa Denis, katoliiklik preester, kellesse mu õde armunud oli nagu kümned naised (see on tsölibaat: eriline, mittemateriaalne mitmenaisepidamise vorm, lasta endasse korruga armuda kümnetel naistel, lasta neil tunda iha ja süüd, mitte kunagi neid võtta, mitte kunagi lasta neid lahti, vabaks), vaene isa Denis, kes kutsus mu enda juurde vestlusele, kui ma olin (sest õde kutsus mu missale seda “imet” vaatama) käinud armulaual (leibu jagav paks munk sosistas küll tungivalt: “Kas katoliiklane?”), ma ei saanud arugi, mis ta seal posiseb, noogutasin) ja ta tahtis mind noomida selle jumalavallatuse eest ja ühtlasi meelitada Kiriku (nüüd ma tean: koguni veel Opus Dei) rüppe – mõtlesin isa Denis’ga teoloogiliste küsimuste üle vaieldes, kui pime on armastus ja et kuidas ometi mu vaene õde võis armuda sellisesse igavasse ja kuiva ennastimetlevasse prantslasse, kelletaolisi on Prantsusmaal miljoneid – aga kas ma ise olen targem olnud? Ah! vaesed, vaesed!

vaesed katoliiklased, vaesed õigeusklikud;

vaesed luterlased, nelipühilased, Jehoova tunnistajad ja baptistid;

vaesed budistid, šintoistid, konfutsiaanid, animistid, šamanistid;

vaesed moslemid; vaesed taarausulised, vaesed need, kes ise on endale ehitanud ühe religiooni;

vaesed ateistid; vaesed ptolemaiosliku, aristotelliku, kopernikliku,

TANEL VEENRE.

—

*“Kii”. Kaelaehe.
Kullatud hõbe, pronks,
püriit, klaaspärlid,
akrüül, tekstiil.*

2001.

—

*Foto
Tanel
Veenre.*

TANEL VEENRE.

—
*“Hallhani”. Kaelaehe.
Hallhani, akriüül,
saialille õied,
nahk, kullatud hõbe.
2001.*

—
*Foto
Tanel
Veenre.*

njuutonliku, einsteinliku, david-bohmiliku (nagu see õnnetu Emil Tode) maailmamudeli pooldajad;

vaesed eklektikud, vaesed *new-age*'lased, vaesed luuleviilmalased ja luuleviilmapõlgajad; vaene Kaika Laine, postiljonist oma uskujate ohvriks naelutatud;

vaesed freudistid ja lakaanlased, vaesed jungiaanid, kes minagi ajuti olen;

vaesed tolstoilased, dostojevskilased; vaesed alliksaarlased, rumolased, runnellased;

vaesed avara ning mitmekihilise kirjanduskäsitluse pooldajad;

vaesed filosoofid ja need, kellel on oma elufilosoofia;

vaene Peeter, vaene Andres, vaene Magdala Maria, vaene Juudas, vaene Jeesus;

vaene Eero, kes hakkab juba vanaks jääma, nagu minagi, kes ma teda armastasin ja ikka armastan; aga kas hing vananeb? kas elu saab kunagi vanaks, seni kui ta veel kehas tuksub, ükskõik kui vilets see juba on; ja kas armastus saab kunagi täis? vist ei saagi, ja vaene mina, vaene väljamõeldud mina, vaene fiktiivne Anton Nigov, kes neid kõiki siin vaesteks haletseb, nii nagu keegi kunagi teisi õndsateks kiitis, vähemalt Madise versioonis (aga nagu öeldud, kaldun ma täna Marguse poole); vaesed!

Suure neljapäeva taevas – samuti fiktiivne ja illusoorne nagu see minagi, kes teda “näeb” ja kirjeldab – on selle maa sellel kohal, selle koha kohal, kulurohu, talvest kollakaks vaevatud mändide ja hallide kuuride, hallide losakil aedade, algusest peale kõvera elektrikposti (varsti, tuleb mulle meelde, on arve maksmise aeg ja elektri hind tõuseb) kohal üleni pehmelt hall. Päike läks peitu. Üks must kass, kes seal ikka käib, läks üle kuluheina. Ühtegi inimest siit ei paista ega hakka-gi paistma; pole kellelegi täna pakkuda oma ihu; keegi ei võta ega söö; kõik on nii neetult sümboolne ja kuidas ma sellest sümboolne-olemisest tüdinud olen!

Ma tean, et mu sümboolsel ja armastatud Eerol pole mingit pistmist tolle inimesega, kellele ma olen fikseerinud oma ideaali; et mu sümboolsel kolmhargi-vanaemal, sümboolsel Martal pole mingit pistmist tolle vana naisega, kelle läheduses möödus mu lapsepõlv; ja et mu sümboolsel minal, kellega see kõik, millest ma jutustada saan, on toi-

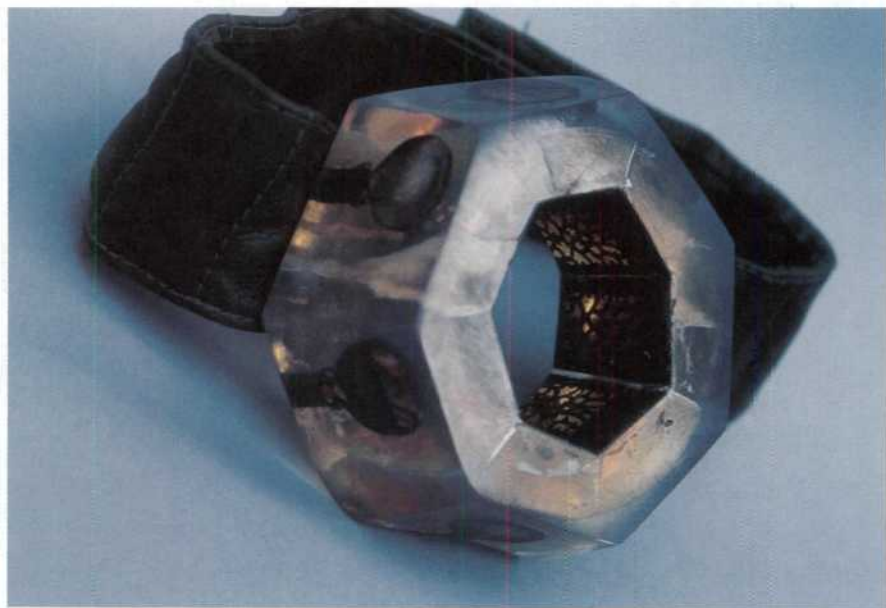

munud, pole mingit pistmist selle hingihuga, kes parajasti ihu ja hingega neid ridu arvutisse taob.

Pole vaja neid sõnu, seda kirjandust, kõik on nii lihtsalt materiaalne ja selleni jõudis välja ka vaene Jeesus, kui ta viimaks ennast süüa pakkus. Liigutus on etem kui sõna, suutäis etem kui õpetus, kõik need süsteemid!

Just eile, tollel vaiksel soojal õhtul – milliseid on kevade jooksul nii vähe, aga kevadet oodates me neid ootamegi, nagu armastust oodates ootame hellitusi, mida see tegelikkuses pakub nii kitsilt, kui üldse – eile õhtul sattusin hulkuma ühe Süsteemi varemetele (kevad kisub mind ikka mahajäetud paikadesse, varemetele), sinna vanasse sõjaväebaasi. Külarahvas on eterniidi laiali tassinud, vanade sõjaväebarakkide laed on sisse langenud. Aga ühel toal on veel tapeet seinas, helekollane, nagu neid siis tehti, kui kogu keelatud väikekodanlik ilutsemine taandus tapeedimustritesse ja teeserviisiroosidesse. See helekollane tuba võis olla mõne ülemuse, võib-olla koguni *zampoliti* tuba, otse kõõgi kõrval, muide, toidulõhnade alalises viirukis. See Zampolit võis olla paks ja punetav, nagu need ortodoksi papid, kes õitsevad seda enam, mida enam neid kirikus ümbritsevad vaesed eidekesed ja nende äbarikud pojakesed on kahvatunäolised. Zampolit ja tema helgelt, kollaselt tapetseeritud tuba ümmarguse valgeks värvitud ahjuga oli süsteemi osa ja süsteem, see väike sõjaväeosasüsteem keset männimetsa (ilusas kohas, nagu ikka) oli nende inimeste jaoks kahtlemata läbini loogiline ja igavesest ajast igavesti kestma määratud selles männimetsas (ja kümme aastat on selle süsteemi kihutanud minevikku, nagu oleks möödunud terve sajand).

“Zampoliti toa” kõrval, keset kööki seisab ainsa säilinud mööblina raudjalgadel liharaiumispakk. Puupakk on ülevalt otsast karvane ja lai nagu pintsel, verest ja rasvast mustunud, justkui tõrvatud, põletatud. Kui palju sellest liharaiest jõudis soldatite kaussi? ja kuidas üldse reguleeriti selles süsteemis nende lihahimu, noorte täisjõus poiste? Eks teatud pederastlik kaisutamine, tahapanemine (ning “armumisedki”, mis kohe pärast teenistuse lõppu üldjuhul unustati) kuulunud samuti selle süsteemi juurde, tasakaalustava, reglementeeritud, oma aukoodeksiga piiratud ja salastatud elemendina. Kõik need frivoolsed naljad ja paljurahvuselised poolvinnas türad selles saunas, mille seinu kunagi

TANEL VEENRE

—
“Herilane”. Kaelaeh.
Hallhani, herilane, akriüül,
puu, nahk, kullatud hõbe.

2001

—
Foto
Tanel
Veenre

TANEL VEENRE

—
*“Ronk”. Kaelaehe.
Ronk, lehtkuld, akriüül,
nahk, kullatud hõbe.
2001*

—
*Foto
Tanel
Veenre*

on hoolsalt ja oskamatult kahheldatud ja kus ikka seisab pikk seljatoega pink, nende naljade ja hirnuvate kabistamiste toimumispaik. Ja selle korralise saunapäeva, laupäeva õhtul kargasid ohvitserid (mõni kujustas iha tõstmiseks lopsakat filmidiivat telekast, mõni oma lemmiksõdurit väeosast) oma mugavusteta tubades oma naisi, kes fantaseerisid selle korralise kepi ajal kõigi mugavustega korterelamust, paneelmonstrumist, mis seisab nüüd seal metsa vahel, aga millesse nad kunagi ei saanudki sisse kolida.

Poolelijäänud paneelmaja korteriboksid on võikad: alasti inimlik reaalsus, sinna pidi tulema *spalnaja*, sinna *vannaja*, sinna *zal*; kõik see kokku on lihtsalt üks toos, üks inkubaatorisahtel, varustatud termoregulatsiooniga ja piisava valgustusega, määratud inimolendile sigimiseks ja suremiseks. Aga sigimine ja suremine jäi ära, koliti mujale, ja betoonkast seisab nüüd arusaamatuna keset metsa. Kõik süsteemid (mis inimeste puhul on kõik sündsaks sigimise ja suremise, süsteemi taastootmise süsteemid) tunduvad tagantjärele täiesti arusaamatud ja ainult see, mida me elame, tundub igati loogiline. Me ei mõtle sellele, elame; või kes, me? Siin pole kedagi teist. Ja ikkagi on süsteem. Ka minust jääb kuhugi järele üks liharaiepakk, millel ma olen tükeldanud oma päevi, oma aastaid, oma elu, hinge ja ihu: võtke, sööge!

Ja kedagi pole. Kedagi teist.

Reede

Algriimid: kuu kupatati uperkuuti, kahvatu ja kollane, õhtukaarde, õhtukaarde, teise ilma õitsile; päevakene puhkes üles, purjes ja puhevil, põrakas ja põlevil, põnnadi-põnn!

(Igav.)

Kui ma eile autoga kiriku juurde keerasin ja uksest sisse astusin, oli teenistus juba lõppenud. Mind olid meelitanud kiriku kollaselt kumavad aknad, suured heledad kaared keset õhtu tumedust, maa mahajäetust. Kujutasin: just selliste akende taga maitstakse sellest roast ja rüübatakse sellest karikast; toimub müsteerium. Õpetaja ajas ukse kõrval ubrikus talaari seljast maha, nooruke poiss. Rõõmsa olemisega priske naine, tema naine vist, kuulutas mulle: tulge homme hommikul kell

kümme!, nagu kutsuks ta mind ei tea mis kepsakale peole. Aitäh-aitäh, vastasin uksest välja taganedes. Ei olnud mind kutsutud sellele söömaajale. Mis seal ikka. Kodus korkisin lahti selle African Sky punase veini (Maksimarket, EEK 79.-), mille sildile oli millegipärast veel kirjutatud CRUX 1999. Pigistasin värsketele "Kaluri" soolasäinale sidrunit, kala ihu oli roosa ja õrn, üpris kevadine. Kuu oli juba väga hele. Istusin trepi peale kuupaistele ja tundus, nagu võiks hõlmad eest lahti jätta, kuu soojendab! Vein soojendas. Ja ajas naerma, kas vein või kuu. Ja miski veel. Jeruusalemma katused! Oh, soe nagu utepiim (milles tallekest keeta ei tohi), paasapüha kuuvalgus Jeruusalemma katustel! (Raadiouudistes räägiti Iisraeli tankidest, mis olevat teel Ramallah'sse, Yassir Arafati peakorteri poole. No leidsid ka paasatalle (vana!), keda küpsetada, need juudid!) Oh Χριστός-Ιηθους, oh Inimene; ja Kala, kelle roosasse tilli ja sidruniga maitsestatud ihusse vajutan hambad; oh Tüdruk Laps ja Mehe Poeg, sa lähed meelest ära! Sinagi pead ükskord meelest ära minema, sa igivana, sest igavesti noor, igavesti oma nooruse ja mehelikkuse apogeel, käed laiali, jalad koos, maailma peale langemas kogu tulisuses, Vesuuv, Etna! Ja sa lähed meelest, oledki juba läinud; peadki minema, oh ilus noor legend, kannatuse legend, mida ma olen hellitanud oma rinnal, jäik ja torkiv, meelest sa lähed, sest ise sa oled seda käskinud: unustage mind, et ma saaksin tagasi tulla, teiseksena ja tundmatuna, ümbermuudetuna ja õrnana, vastupidised sõnad huultel, alati vastupidised; legend, legend! ja see kõlab nagu lend, käed laiali, saba taga, lennuk!

Täiskuule oligi kriips alla tõmmatud: üks lennuk – sealt läheb nende koridor, Stockholmist itta, idast Stockholmi, igavasse linna – üks lennuk oli "kuu alt" läbi sõitnud ja sinna kriipsu vedanud: nii, kõik, aitab. Aitab, Xristos-Ixtyos, sa oled vaba, sa oled vaba oma õpetusest, vaba oma isast ja emast, vaba oma õpilastest ja järeلكäijatest, vaba oma ristist! Mina, vana vares, kuulutan sulle seda täna (sest kui ma kirjutan, on juba täna), kevade purskaval hommikul, põhjamaa kevade hommikul (külm Etna, härmatand, aga kirglik Vesuuv!): mine! Ole või ära ole, ole ära või ära ole ära: kraa! Muide, esmaspäev, see vares-te päev, oli paastumaarja, mis äraseletatult on Neitsi Maria Kuulutamise elik Käimapealesaamise püha: püha Hingus, see pneuma tuli tema sisse ja tegi seal oma töö ja meie vanarahvas teab, et varesel on

paastumaarjapäeval kuldmuna pesas, nii et meie pärimuses oled sa, Neitsipoeg, hoopis Vares, mitte Kala: Varesepoeg. Kuigi tuvi, kaelustuvi (suur paks lind, meenutab oma väarika valge kaelusega baltisaksa pastorit) uluvat: "Mul pesas kuus kullast poega, varesel viis verist vänts!" Petis, valekristus, see tuvi! Või kullast! Aga ta annab ise ennast ära, sest "verine vänts" viitab selgesti: just sellest pesast peab otsima, just paastumaarjal varesepessa munetud kuldmunast tuleb suurerede verine vänts! Oo! meie rahva legendid, meie ennemuistsed jutud ja lood!

Sõitsin eile, sest rahutus läks suureks, ringi mööda maad, tahtsin inimesi näha, teiste keedetud toitu süüa, läksin Maakonnalinna (end. Rajoonilinn, K.) Sööklasse (see on ikka alles, kui nii palju asju on kadunud Ajas), oma lemmikrestorani (ainult magustoitude peale pole sellel kokal magu ega pugu: üks saarerahvas ole teadagi soolakalarahvas, ei mõista magusat, ei saa aru; nende jaoks olid sinagi, Mehepoeg, tookord usulise ärkamise, hernhuutliku elevuse ajal ennemini Kallis Siiakala kui Magus (*Süss*) Jeesus); paasturooga menüüs küll ei olnud, kui mitte arvestada heeringat kartuliga, mis on alati ja mida ma ei tahtnud. Rahvatraditsioon! ei ole rannakülas kala ega pagaril saia. Olin mõelnud just kala süüa, ikkagi suur neljapäev, ja pidin juba ringi pöörama, aga siis mõtlesin: söö, mis antakse. Võtsin maksa. Tüdruk pani kohe helde käega ja hea maks oli, looma maks (ja Rahvapärimuse juurde tulles: üks Maksalilled ehk Sinililledki öitse sinu püha tapmise auks siin vaesel maal), sõin seda sinu ihu mälestuseks, sest kuigi ma pole kotkas, olid sina ometi Prometheus ja jumalate vastu, Jumala vastu mässaja. Isegi sellest vagajutust, millega sind meenutatakse, paistab see välja: rebell, ebastabiilne.

Seal maakonnaametnike (küll nad on netid, lipsus ja kleidis, säetud ja soetud!) ja ehitustööliste keskel oma paasamaksa süües (see oli kokal küll armastusega tehtud) piilusin ühe silmaga Postimehe pealkirju ja lugesin läbi ühe jutu, mis mu tähelepanu köitis: eestlased on maailma suurimad metsaraiujad. Kümmeaasta aasta pärast pole meil enam vanu kuusikuid ega männikuid, puha lepa-, haava- ja kasevõsa. Ajalehti ei pea sina mitte uskuma, aga seda tükki ma uskusin küll, sest ma näen: ümberringi, olgu püha või are, tõusevad kollakad suitsusambad kevadetaevasse, kord siit-, kord sealtpoolt küljest. Ma tean, mis

see on: männi- ja kuuseokste põletamine tagastatud maadel (sest riiki oksid ei põleta, ajab vaalu), ja kui tuul on soodne, mähib kibe ja magus vaigusuits maja endasse, nagu oleks kogu taevaalune üks suur Õigesuskirik ja õigusjärgsed omanikud, kes oma vanu metsi peeneks teevad, kirikupapid suurte, üleinimesesuuruste viirukipannidega. Nii nad suitsutavad puhtaks seda maad, nii puhtaks, et midagi ei pea alles jääma, midagi ei pea meeles olema: puhtaks! Raiesmikud on suured nagu põllud. Talvetormid tegid püstijäetud seemnepuude seas suurt laastamistööd: ei pea neidki mälestuseks jääma, kellel latv maha, kes juurelt! Aga las saed mürisevad, ei mina jõua neid metsi kahetseda. Kui rahvas tahab oma maa ära laastata, siis ei tohi teda mitte keelata (ei saa härjal suud siduda *etc*).

Maakonnalinnast ära sõites keerasin endale ootamatult ühele kõrvalteele, kuhu ma kunagi keeranud pole, teadsin vaid, et see viib saare südamesse, kuhugi nõmmede ja soode keskele, teadsin ka, et seal kuskil on üks talu, kõikidest teistest kaugel, "südamaal", keset viljatut kõrbe, monumentaalne ja unustatud, ammugi kellegi "suevokodu". Olin sellest talust, Aruseljast, lugenud koolipoisina Eesti Loodusest, kui selle vanad aastakäigud olid mu lektüür ja unistuste allikas, nagu olnuks Eesti üks manner ja tema Loodus täis kõiksugu kujuteldamatuid rikkusi (ja teatud mõttes iga maa ongi nagu manner, mõtteliselt, sümboolselt, ja ka rikkusi on, oleneb, milliselt perspektiivilt vaadata). Aruselja! Minu jaoks sai sellest Laanetalu sümbol, seda enam, et ajakirigi hoiatas: teda pole kerge leida, rajad looklevad, muist teid kaob sohu, muist liiva, viitasid ega märke pole kuskil, kägu kukub ühte juttu, vana vares teist juttu ja rändaja-koduloohuviline ei leia Aruselja talu mitte nii kergesti. Sellel olevat midagi kolmkümmend kõrvalhoonet, etnograafi maiuspala, ja maaliline!

Peab ütleva, et need uued maanteatlased on head ja natuke vaisu peab ka olema õige teetsa äratundmisel. Õieti olin pettunud, et Opel Astraga Aruseljale sai sõita, kahes kohas ainult olid kahtlased roopad, vesi sees. Aga põhi oli kõva, tee lookles mööda rabaäärset nõmmeselga, siis paistis halli, heledat: oligi Aruselja. Kolmekümmet maja küll enam alles polnud, aga tuuleveski oli põndaku harjal, põndaku all "uus" kollane elumaja, seda nägu nagu kõik need "uued" kollased elumajad: nende aeg hakkab läbi saama, nad hakkavad järele

andma, voodrilauad löövad lahti ja pakatavad nagu küpse vilja kooruke, aknaraamid hakkavad eest ära langema: "uute" majade iga hakkab otsa saama ja neile pole teisi uusi enam vahepeal ehitatud; inimesed on ära läinud.

Inimesed olid sealt ammugi ära läinud, seda oli kõigest näha. Aga kuskilt kadastikust kostis saagimist ja millegipärast oli keegi noorte, põldudele kasvanud mändide alumised oksad ära saaginud: kujunduseks, iluks, hooldeks? Seal kuskil saagis ta praegugi, see suvekodumees, ja ma ei tahtnud, et ta mind oma valdustes näeks. Aga tuul puhus ja mets kohises, ta ei olnud mind kuulnud, ta ei tulnud kadastikust välja vaatama, et kes seal käib. Peale uue maja ja mõne sauna-aida oli seal veel vana maja, sellise näoga, et tema igatahes oli seal enne, on seal alati olnud ja kavatseb ka selle uue kollase üle elada, tehku mis tahavad. Rehetoa katus oli veel õlgedest, hiigelkõrge, tõeline Aruselja katus, muinasjutukatus, lossikatus. Aknad räästa all olid pisikesed ja mustad, klaasid eest. Maja toetus tohutu jämedatele aluspalkidele (kindlasti puhas vaik, tõrv, nõmmedelt otsitud), nagu jalad enda alla tõmmanud loom, kaamel. Jah, selles majas oli midagi kaamellikku, tema kõrges õlgküürus, rahulikus põrnitsemises. Karavan oli ammu kadunud nõmmeliiva, sohu; need kolmkümmend hurtsikut, millest jutustas too 1970ndate aastate koduloolane, mädand, põletatud, luudki laiali tassitud. Ka rehekoda oli toa otsast maha saetud, kaamel oli jäänud päris üksi, oma ühe küüruga. Tema ees kasvasid suured vahtrad, aga ilmselt nooremad kui maja, ilmselt oli ta sinna maha heitnud siis, kui neid veel polnud, kui põndak oli lage ja soogi oli lagedam ja kured karjusid ühest ilma otsast teise. Nüüd on need vahtrad juba vanad ja kuivama lõõnud, küllap raiutakse varsti maha ja visatakse ahju, ja siis ajab kaamel ennast jalule ja raputab (õletuustid lendavad) ja hakkab vaarudes minema, see Aruselja vana isakaamel. Üks täht näitab talle teed, Palestiina poole või Põhjanaba poole, kust mina tean. Üks Planeet, Rändur. Aruseljalt minnakse ära. See maa jäetakse maha. Kaamel lonkab ühte jalga, sinna on külma ja niiske liiva peal lamades põletik sisse lõõnud, aga sellist tõrvapalki pole metsadest enam asemele võtta: kõik maha lõigatud, peeneks saetud, rahakski tehtud; kaameli silmad põlevad kollaselt nagu rahad. Kõik on kannatus, vaev, ütleb kaamel; ja miski ei tasu vaeva, miski pole väärt kannata-

tamist, ei maa, ei inimesed, kõigutab ta aeglaselt oma heledat õlgküüru.

Läksin edasi, vaatasin ka Aruselja suurt põldu, sahaga liivakünkasse saetud servaga, järsku põllupeenart, mis oli nagu kallas; kunagi lainetas seal kalda all, vana keerdus pihlaka all rukis, kui ta lainetas, vilets liiv, aga küll ta ikka lainetas; nüüd on Metskond sinna millalgi männikultuuri üritanud, peenrad sisse vedanud, taimed kraavidesse kükitanud; aga vana põld on vastu hakanud; liiga palju on seal liiva sees veel Aruselja hallide lehmade sõnnikut, soodest kokku kantud ja mäletsejate neljast maost läbi lastud heina, orgaanilist rammu, kaamelisitta; rohi lämmatas männitaimed, põld ei tahtnud veel metsaks saada (kuigi põllul on muidugi ükskõik, põld on olemas ainult vaimus ja vaim ongi see, mis vastu hakkab), ainult mõni üksik roheline puu, needki põtradest järatud, haljendas keset kuluvälja. Aga küll ta ükskord järele annab. Metsad võetakse maha ja väljad kasvavad metsa, kõik saab jälle ühetasaseks, Aruselja kaob, nimi kaob. Maad anti rahvale tagasi, et rahvas saaks ise, et vaba rahvas saaks ise ja vabalt maa maha jätta; et neid ei aetaks, et nad läheksid; kõik!, aitab!, teele nüüd! Varesepojal on juba seljakott pakitud, kuldsed munakoored on Kaameli koormasse seotud. Üks kevad on käes, käes on aeg see maa maha jätta, nimi unustada.

Ja minul on nüüd siis Aruseljal käidud. Ja mis seal nii väga oli? Midagi, paljas kujutlus. Vanem kujutlus, iidsem kujutlus kui mu kujutlus Eerost, aga muidu samast puust. Reaalne Aruselja jääb igavesti lahku ettekujutuse Aruseljast, ideaalsest Aruseljast, nagu reaalne Eero mu armastusest. Sa oled mind alandanud, Eero, ja ma olen sind vihanud, aga mu armastus pole sellest muutunud, mu armastus on Ideaalne Aruselja, laanetalu, kõrvesüdame saladus. Mu armastus on Varesepoja armastus, kuigi sinu-nimeline, Eero, pole tal sinuga midagi pistmist. Varesepoja armastusel pole kellegagi midagi pistmist ja muud armastust polegi. See teine, mis on päriselt nimeline, päriselt liheline, õieti nahaline, pole mitte armastus, vaid hea, on hellitus, on kõhusoojus ja soolane siiakala, aga armastus, see on üks verine vänts, üks Eikellegipoeg, igavene, valutav, karm ja kustumatu. Külma ja tume nagu kevadine rabavesi Aruselja all; asjatu. Võite küll nüüd lõpuks võtta minult ära selle varesepojaarmastuse, selle paakunud veremaitse minu

suust (Palestiinas on päike juba kõrgele tõusnud, kõrvetab), tehke te-
maga, mis tahate! Las ma olla tast ilma. Lepin sellega, mis jääb: natu-
ke head, natuke pehmet, natuke kõhusoojust, enda ja teise kõhusoo-
just, päikesepõimikusse kootud soojust; mis sest verest sealt ikka välja
lasta, las ta jääb sinna, põimikusse, sooja. Veri ei taha külma kätte, veri
ei taha vette; istu sa, mu ideaalne armastus, mu Eero, mu särav Nime-
tupoeg, pealegi Aruselja vana rehekaameli selga ja minge! Olgu kevad
teile kerge.

Jah, kõik läheb teisiti, kui inimesed on kavatsenud ja kui räägitak-
se. Meie motiivid jäävad meile igavesti varjatuks, meie eesmärgid vii-
rastuslikuks. Aruseljalt välja viiv tee, müstiline rabaäärne nõmmerada,
lõppes turbaraba väravas. Siis tulid jälle raiesmikud (kust midagi võtta
oli olnud, neis soometsades), siis suured latakad kolhoosiaegset uudis-
maad, juba hoopis tihedamini haljastest männivõsudest kirjatud kui
Aruselja põld: need, uued, kaovad kiiremini kui see, vana. Vaatasin,
kas uudismaadel on kurgi, hanesid – kümme aastat tagasi, kui neid
maid veel niideti, oli seal ikka kevaditi hane- ja kureparvi: suur ja lage,
üksildane koht. Polnud ühtegi parve näha, üldse ühtegi lindu, peale
ronga, kes tuli Prügimäe poolt (seal metsa sees on tõesti prügimägi).
Vanasti, tollel 1970ndate aastate Eesti Looduse ajajärgul usuti, et ini-
mene tõrjub looduse välja. Nüüd paistab, et “loodus” lahkub maalt
koos inimesega. Opel Astra jõudis lõpuks metsast välja, tulid päris
väljad, kõrgem ja lahkem maa, majadki, hing läks kergemaks. Ühes
kohas, vanade kolhoosilautade juures, olid mullikad karjamaale lastud
– ei tea, mis nad sealt leidsid, rohkem vist jalutama (kolhoosikord oli
ikka rangem, loomi armastati rohkem kinni pidada: mentaliteedid
muutuvad ja uutel moodidel on kindlasti oma teaduslikud, veterinaar-
sed põhjendused). See sõnniku järele haisev (lõhnav!) laut, see mulli-
katest mudale trambitud karjamaalapp oli korruga nagu üks suur Elu
oaas, kuhu Looduski oli varjule tulnud: mullikate taga kõndis suur
parv metshanesid, osal kaelad valvsalt õieli, osal pead maad, rohulib-
lesid otsimas. Ilmselt hindasid nad mullikaid, kes meie vahele jäid,
küllalt kindlaks kaitseks ja söödamaad küllalt heaks, et mitte hakata
minu pärast õhku tõusma; kaagutasid seal nagu koduhaned lombil.
Lauda ees elektritraadil pidas üks kuldnokaparf oma laata: pikk must
vilistav ja kiitsuv-käätsuv kee. Hiireviu lendas üle. Inimest polnud küll

näha, aga kuskil ta pidi olema, see loomapidaja Noa, kes need rändlinnud oma paati oli lubanud. Räägitakse, et haned ja lagled teevad üksikutel viimastel taliviljapõldudel nii puhta töö (põldusid enam pole ja siis koonduvad need tuhanded kõik viimastele lappidele), et rukist pole siinkandis enam mõtet maha tehagi. Linnud, muistsed ja justkui igavesed haneparved, teel Põhja, kaelad ees sirgus, tiivad vihisemas üle selle maa, üle Aruselja, mis ammugi nende teadvustamata, aga ülitäpsetelt kaartidelt on lennuväljana kustutatud – tuleb välja, et linnudki on kultuur, kultuur nagu suur reede. Vaatasin eile kohvikuaqnast K. Keskväljakul tammuvaid poistekampasid: vistrikud, hirm ja iha, paa-niline kokkuhoidmine, arg kambavaim. Tüdrukud tundusid nende kõrval hoopis autonoomsemad, läksid rohkem ühekaupa, äärmisel juhul paaris, pestud juuksed lehvimas, pead põlglikult püsti, nolkidest mööda. Nolgid ei julgenud õieti vaadatagi. Loodus, need nolgid ja need lehvivad, purjes ja puhevil plikad (nagu kiimas luiged kevadel, kaelad selja peal kõveras, tiivad kohevil), nemad on loodus, samavõrd kui linnuparved on kultuur; suure reede loodus, ja mõtlesin veel, et Suur Reede on kõige suurem – ja päev, mis on juba täies säras, töötab tulla plekitult selge, tuuline, viis kuldnokka, ei, siiski neli, ükski pole paaritu, laskusid kõvera posti kohale traatidele, aga läbi klaasi ma ei kuule nende häält – on kõige suurem seal, kus ta on kõige rohkem unustatud, kõige suurem suurreede, kõige kibedam Ketsemani aed tuli täna öösel kätte kuskil diskol, kuskil klubis, poiste kaklusel, naiste WC-s, kus soolane vesi värvi näo pealt laiali ajab, seal, kus sind enam ei mäletata, sa Inimesepoeg, seal ollakse sina, seal ollakse alati selles piinas, kuhu meid ikka ja jälle naelutab loodus ja kevad, ah! Mis kultuur, mis sõnad, neid pole ja polegi olnud. Eluvaim, psüühe, iha piitsutab meid, piitsutab need teadvusetud vistrikulised poisid ja need päid loopivad tüdrukud oma noorusekolgatale ja see, mida kutsutakse armastuseks (jah, ikka veel, ikka veel kutsutakse armastuseks, oo igavest valet!), lööb nad, meid, mind seal puu külge kinni, käed laiali, sest ma ei julgenud neid sinu ümber kokku panna, mu sina, isegi mitte enda ümber kokku panna, mu mina – ja nüüd siis sõnad, see pateetiline poos, natuke immateriaalset verd ja vett.

Laupäev

Jäneste silmanägemine pole vist suurem asi: silmad külgede peal, suured ja tumedad, 360 kraadi on peaaegu kindlustatud ilma pead pöörata, aga ähmasel kujul. Mind nad igatahes ei näe, kuigi ma liigutan. Tõsi, ma olen klaasi taga ja võib-olla klaas peegeldab, nii et polegi midagi näha. Ja ega ma neid siit läbi klaasi tappa ka ei saaks. Muidu nad on valvel küll, kõrvad kikkis, ajavad ennast aga püstakile, vahetevahel üks võpatab. Siis närivad rohtu edasi. Nad on tulnud siia võsatuka lõunaküljele, kus rohelised libled juba natuke suuremad on, metsas veel rohtu pole. Jännes elab alalises hirmus, surm kogu aeg suu ääres, loomaga võrreldes on minul üks eelis: ma pean vähem kartma. Suurem, isane, on veel valgekirju, pole jõudnud karva vahetada, kuigi lumi juba ammu läinud. Jänessed ei kohane kliima soojenemisega nii ruttu, aga siiski kohanevad, paistab. Sest väiksem, emane, on juba peaaegu üleni hall ja pruun, ainult kõrvaservades on veel valget. Isase kõrvad on valged, nende järgi ma neid märkasingi. Nüüd nad midagi kuulsid või nägid, sest kalpsasid otsustavalt võssa. Isane volksas kogu aeg emase kannul, nina seitsekümmend sentimeetrit emase sabast, mitte rohkem.

Jänest näeb siin muidu harva. Ühte valget nägin ükskord lume ja pakasega neemel, ja seal oli ikka tema jälgi. Näe, vana valge jännes, mõtlesin iga kord neid jälgi nähes. Ta paistis talve üle elavat, ei sattunud kaljukotka ega rebase küüsi, sest rebaste rada käis ka sealt läbi, nende vanade piirivalveputkade juurest, mis meenutavad mulle neid väikeseid valgeid kabeleid, Kreetal, mere ääres, üksikutes paikades, kitsekellade tilksumises. Siin kodukitsi pole, ainult metskitsed, ja need piirivalvurite kombel iga öö rannas patrullivad rebased (kes vist ei viitsigi jänest taga ajada, sest saavad kõhu mere äärest täis, kalast ja raipest) ja see “minu” vana valge jännes. Mulle meeldib mõelda, et see valgekirju, kes nii kiivalt oma emanda sabas kalpsas, ongi too piirivalveputkade vana valge, “minu” jännes, kes kevadel endale ikka seltsilise leidis ja kelle sugu ei pea maa pealt kaduma (*in spe*, vähemalt). Ilm on looritatud, päike tõusis ilma suurema särata, kuidagi aegamisi, pehmelt, nagu need kaks jänest, kes seal volksasid ja oma kõrvu liigutasid (alles praegu tuli mulle meelde, et jännes on ka lihavõttepühade

sümbol, eks vist oma libidinaarsetelt omaduselt, viljakuselt, talve ülelamise kanguselt ja “armsuselt” ja pehmuselt ka; need jänesed ilmutasid end siis küll kanoonilises mõttes natuke varakult – Jeesus on alles hauas –, nagu meie armas rahvas hakkab juba palmipuudepühal mune värvima ja koksima, jõudes selle sümboolse paastulõpetamisega kulminatsiooni suurel reedel, nii et pühapäevaks on kõigil muna-dest siiber; aga ons rahvas jänesest halvem või parem: tuleb siis, kui tuleb.)

Sõitsin eilses heledas päikesepõletuses kirikusse, osalt sellepärast, et sellise kevadilmaga ei kisu mere äärde, kus on külm, meri hingab talvekülma, aga midagi ei taha nüüd rohkem unustada kui talve, surma, ja sellistel päevadel kisub mind sisemaa, põldude ja väljade poole, kus on lõokesi, kus *maa* soojeneb. Osalt sellepärast, kuna ma tean: pole parem minna kirikusse – sellesse tseremoniaalselt turvatud suuredeesse, korrastatud paasamüsteeriumisse, kus kevade kaos on raamidesse pandud – kui minna diskole või ma ei tea kuhu (just nimelt, ma ei tea, kuhu), kus seesama müsteerium elatakse läbi teadvustamatult ja lihas ja täie jubedusega – kuna ma tean, et üks pole parem teisest (oo kui tark te olete, Anton Nigov, kui *avara* mõistusega!), siis ma mõtlesin, et ma võin ka kirikusse minna. Kuna see pole parem, pole see ka halvem: ja ma lootsin samuti, et kiriku jahedus, talvekülmus, mida õhkaavad müürid ja paekivipõrand, mis asub maapinnast mitu astet allpool, nii et kirikusse astud nagu hauda – et need jahutavad mu rahutust ja palavikku, mis oli muidugi valearvestus, sest need ainult suurendavad, see maapõhjust tulev külmahingus lööb palaviku ainult lõkkele, nii et kirikust välja päikese kätte astudes temperatuuri- ja valguskontrast veel suurendab kevadpäeva palavikujõudu.

Aga see kirik meeldib mulle rohkem kui ükski teine kirik siin maal. Need “gooti” stiilis (kui ükskord ütlesin ühele prantsuse sõbrale, et eesti kirikud on gooti stiilis, oli ta väga üllatunud, sest tõepoolest, kus on kujud, kus on kogu see fassaadide vohav floora ja fauna, mis gootika see üldse selline on: gootika skelett, rudiment) – need gooti kirikud on liiga isased, jäigad, täis sammude kaikumist, sõda. Sõda: mõne võlvidel, näiteks, olla inimesed end peitnud; tatarlased pannud katuse põlema, inimesed põlenud sisse ja seitsaadik on võlvid inimeserasvast läbi imbunud, lubi koorub alati maha, valgenda palju valgendad. Aga

see siin on rahuaegne kirik, valgustusaegne, 1802, "baroksete" proportsioonidega (midagi muud barokset, midagi lopsakat seal küll pole, kui, siis midagi masajat, maaneiulikku), parun lasknud selle rannarahvale ehitada oma poja mälestuseks, kes enda ära tappis, kuna isa ei andnud talle Peterburi mänguvõlgade tasumiseks raha; kirikule anti Jeesuse nimi (protestantlik traditsioon) ja ta on ainukene sellenimeline siin maal, ma olen nimekirjadest uurinud. Selles hoones pole kajasid, hääled kõlab puhtalt ja selgelt, üks kord: puust lagi oma kumerate servadega moodustab ilmselt täiusliku kõlakasti, nagu tšello, see naiselik-mehelik pill. Aknad on ümarakaareliised ja küllalt sagedad ning suured, nii et märtsi lõpus langeb sinna põhja, niisketele paekiviplatatidele, juba palju valgust; suure reede kaebesalmide litaaniat kuulates – *Mu rahvas, mis olen ma sulle teinud, millega ma olen sind küll pahan-danud? ...Püha Jumal, püha, vägev Jumal, püha, surematu Jumal, ha-lasta meie peale!... Mida ma oleksin pidanud sulle veel enam tegema ja ei teinud?... Ma istutasin su kui oma valitud viinamäe, sina aga kandsid mulle kibedaid kobaraid; sa jootsid mind mu janus äädikaga ja torkasid oma Lunastaja külje piigiga läbi!* – oli hea ennast selles päikesevoos soojendada ja valguse pöördudes kolisin ma rea võrra tahapoole, nagu kärbes, kes otsib soojust.

Akende kahe klaasi vahel sumises neid hulgana, ärganud kärbeid; suurem jagu neist pidi maha langema, aknalauale, kuhu nende surnukehadest ja tolmust oli juba niigi tekkinud must kate, siiski hallikam kui see, mis kattis altarit, kantslit ja õpetaja õlgasid; aga mõni kärbes pidi ka välja pääsema ja surema seal, külmas kevadejoovastuses, sest vanade raamide väikesed klaasruudud (klaas on osalt veel käsitsitehtud, laineline ja natuke tuhm, nagu vana jää) on lahti ja loksuvad. Nende tasane kõlksumine, koos kärbeumina ja tuule vuhinaga raagus vahtrates, tuletab vaiksetel hetkedel (kui õpetaja ronib nohinal üles kantslisse, mille kohale 19. sajandi külasepp on tagunud mustad rauast "palmilehed") meelde, kes või mis on selle kiriku pärisperemehed; sest inimesi satub sinna ju õigupoolest harva, aga see aknaklaaside kõlin, see tuule vuhin, kärbeste sumin (kui nad veel surnud või taastardunud pole) ja valguse, päikese või kuu hääletu ringkäik (siiski, soojenedes hakkab pinkide vana koitand tamm naksuma) toimuvad seal päevast päeva, ilma ühtegi teenistust vahele jätmata. See ki-

rik kannab Jeesuse nime, maaisanda enesetapjast poja ja luterliku vaimu mälestuseks, aga veel kannab ka endist nime, nagu salaja, sest enne oli ta Maria Magdaleenale pühendatud, Jeesuse armukesele ja võidjale, nii et selles ümaras valges emakõhulikult turvalises kijas saavad need salatud kallimad sümboolselt kokku, kui nii mõelda, aga miks mitte. Koda ise asub üsna üksikus paigas, selles mõttes, et majadest eemal, nagu paljud Eesti maakirikud, kuuludes rohkem maastiku ja looduse kui kultuuri ja inimeste elu juurde. Kirikumõis on tükk maad teisel pool maanteed, maha jäetud, aga maantee pole sugugi maha jäetud, maanteed mööda sõidetakse, kirikust aina mööda ja alati mulle tundub, et ta viipab seal oma naljakalt tõntsi, aga vapralt teravatipulise torniga, mille otsas on liilia ja tuulelipp – mitte kutsudes, sest armsamad ei kutsu kedagi oma lõpmatusse salapulma, mis mitte kunagi ei realiseeru –, vaid niisama, nagu lehvitatakse möödujatele, kui juba teatakse, et kedagi pole vaja oodata ega igatseda ega endale ahvatleda, sest igäihel on oma tee, ja kui see toob sinu juurde, siis toob. Pildid koja seintel on oskamatud “kohalikud” tööd ja rohkem kui Kunsti meenutavad nad surnuaia omaloomingulisi hauakive ja isegi juba neid metsistunud sireleid, mis vohavad üle haudade, siiski oma võrade ja väänduvate varte kummalise kõrbeliku kujuga meelde tuletades oma kaugelt lõunamaist päritolu; need pildid meenutavad haudadel lokkavat rohtu ja selle õisi, osalt ümbruse niitudelt ja metsadest pärit, osalt mõisaaedade kaudu sealt kaugelt, kust selle kiriku arhitektuur, nende piltide süžee ja toimumispaik: helehallid kivirikud, siniste õitega ja talv läbi haljendavate lehtedega *Perennis*, igihali, mille järgi Prantsusmaal öeldakse inimese sinisilmi: *les yeux de pervenche*. Kas Magdala Marial võisid olla sinised silmad? Vastupidi traditsioonile, mis kujutab teda “tumedana”, sest eks olnud ta ikkagi langenud. Kuigi, ma usun, et ta oli üks lihtsameelne ja hea südamega tüdruk. Piltidest on mu tähelepanu viimasel ajal köitnud üks ümmargune medaljon, helesinise, luitunud tagapõhjaga, nagu tänane kevadtaevas. Sellest pildist ujuks nagu aina üle mingi vina või pilved. Medaljon kujutab Kolgatastseeni, aga nii skemaatiliselt ja oskamatult, et nägusid peaaegu polegi, või on need kustunud, ja figuuridki on peaaegu kustunud, nagu aja jooksul, selle aastast aastasse läbi kiriku reisiva valguse käes täiesti ära pleekinud, nii et medaljonil ongi vaid paar ähmast pilvekuju (Maria,

Jeesus, käed laiali, ja Jaan) muutlikus varakevadises taevas.

Jah, kui ma sellest külmast ümmargusest kojast, pool-maa-alt välja ronisin, koos muu "kogudusega" (laiendatud kollektsioon kirikuskäijatest-mutikestest, aga ka üks noor mees oma naise ja kolme lapsega, pühade puhul, pluss veel, minu suureks üllatuseks, üks kõrge riigiametnik, koguni Presidendi enda juurest, endine kommunist – nagu nüüd öelda armastatakse, nagu me kõik poleks olnud midagi enne seda, kui meist said need targed ja õiged, kes me parajasti oleme –, kes sattus just minu kõrvale altari äärde vastu võtma seda magusat külma veini ja hapnemata leiva kettakest, mida süües ei tunne ma kunagi midagi, ja täna ma mõtlesin, kas üldse on tähtsust meie tunnetel, minu tunnetel – me oleme õppinud pidama neid kole tähtsaks, nagu oleks peamine see, mida ma tunnen, mitte see, mida teen), oli kuuma päikese ja külma meretuule vastasseis täpselt muutumatus seisus, kadunud vaid tsipake üle keskpäevaharja ja surnuaia lõunapoolse külje kiviaia kivid peaaegu kuumaks kütnud. Selle aia ääres ja kohal lipendas seekord juba suurel hulgal liblikaid, nii kollaseid lapsuliblikaid kui väikesi kirjuid koerliblikaid kui suuri kirjuid päevapaabusilmi. Soojadel kividel laadised nad endid, oma väikest keret, mis peab liigutama nii suuri tiibu: ma pole selle masina tööpõhimõttest kunagi päriselt aru saanud. Mulle tundus, et isegi üks suur must leinaliblikas tõusis mu ees lendu, jah, mustad tiivad valgete rantidega, koondades enda suurejoonelisse, aga siiski põllu avaruse taustal nii tillukesse hõljumisse möödaläinud talve värvid, musta ja valge, mida vastupidises proportsioonis esindas üks teine tiivuline, see muustrastas, kes detsembris ja jaanuaris, pakase ja peene sätendava lumetuisu ajal iga päev, kui õhtu tuli (aga tuli ta kohe pärast lõunat), tiivutas, suur must liblikas, üle valge ja sinaka lume, läbi hangedelt tõusvate tuisukeelte ühe tumetava kadakapõõsa juurest teise juurde, otsides neist viimaseid marju.

Läksin kiviaia poole seda asja uurima, kas oli tõesti leinaliblikas (see oleks päeva sümboolikasse sobinud) või polnud, kui kuulsin kulu sahinat, mis polnud tuule sahin. Seda sahinat olin ma tegelikult oodanud, sest ma tean, et kalmistu lõunapoolne kiviaed on madude paik ja mind oli huvitanud näha, on nad juba väljas. Seal ta oligi, sabaots kadus veel kadakajuure alla mustavasse auku. Mu jalaastumine maa peal või mu vari oli teda kohutanud. Kui ma natuke aega paigal seisin (ja

see oli tõesti leinaliblikas, kes sealt üles lehvis ja kuhugi raagus sirelitate vahele kadus), keris ta ennast oma urust uuesti välja, imelikult, kere keskkohas ees, mis musta silmusena august välja libises. Lõpuks tuli ka pea, mis jäi aga ettevaatlikult urusuu poole vaatama. Peast saab näha, kas rästik või nastik. Kollast laiku kuklal pole, tähendab, rästik. Neid musti, ilma siksakita, kutsutavat "tõrvaskand", need olevat eriti mürgised, aga küllap see on legend: kõik teistsugune on eriti ohtlik. Ei tea, kas see urg on olnud tema talvituspaik? Ja mis seal veel liigutab? Ei, see pole sama mao teine saba, see on teine madu, väiksem, tumedam ja vilkam: ilmselt isarästik. Too tuhmim, priskem ja hallim peaks olema emane; nende soomus on väga hinnalist värvi, emasel selline tumehall metallik, nagu (ma kujutan ette) ainult S-klassi Mercedesel võib olla, isasel veel metalsem ja mustjam, sellist on võib-olla ainult Jaguaril. On nende paaritusaeg nüüd? Isegi natuke kaastunnet äratavad nad seal kahekesi, nii väikesed, siiski, oma elamisimperatiivis, oma päikese- ja sooja- ja sigimismehhaanikas, mis siis, et selles väikeses peas, mille mu suur saabas kergesti lõmastaks, on varjul mürk, mis mu isegi tappa võiks. Ikkagi... Ma tegelikult väga kardan usse. Kardan rohkem kui "normaalne". Ma näen neid lähenevat, rohus varitsevat hirmuunenägudes, ja ma võin, kui see mulle meelde tuleb, karta iga liikumist, sahinat, oksatorget suvel mööda heinamaad käies. Õde rääkis, kui ma väike olin, et Pääsküla rabas oli üks tüdruk läinud marjule ja rästik hammustas teda. Tüdruk arvas, et see oli oks, mis teda torkas. Ta ei jõudnudki koduni, teel haaras teda võitmatu unisus, ta langes teerajale maha ja suri. Õde oli seda väljamõeldud lugu kuulnud teiselt tüdrukutelt, ei tea, miks tal oli vaja mind nii hirmutada? Oli see muistne ja teadvustamata hoiatus intsesti eest? Ja mis see minu liialdatud madudekartus on? Surmahirm, lihtsalt, või sigimishirm, sigitamishirm, sest sigimine tähendab oma surma vastuvõtmist, oma surma tunnistamist, esimest pragu, mis pakatab meie küpsesse elukesta, kustkaudu surm, see uss, sisse vonkleb: sa oled oma mahla andnud, sa võid minna. Sa oled vaba. Mu madudehirm on siis lõppude lõpuks enda andmise hirm, enda ära andmise hirm, vabakssaamise hirm, sest vabadus on lõplik, aga mina tahaksin venitada oma elu lõpmatusesse, mina tahaksin igavesti olla mina ja mitte kunagi surra ja teiseks saada!

Jah. Ma pean olema aus, kui ma selle tunnistuse, isegi kui fiktiivse,

juba kord ette olen võtnud. Ma pole kunagi kedagi armastanud. Ma olen tahtnud, et mind armastataks, mind. Eero, et sa mind armastaksid. Ja muidugi sa ei saanud seda teha. Keegi ei saa seda teha. Keegi ei saa kedagi armastada *nii*, keegi ei saa kellelegi armastuses vastu tulla; kellelgi pole seda jõudu, et *väljastpoolt* puruks lüüa see kest, mis sulgeb endasse *mina* ja lõppu ja surma ja armastust ligi ei lase. Keegi pole nii tugev, igapähele on oma kasinaid jõuvarusid iseenda kesta katki tegemiseks vaja. Sest seda koorikut saab lõhki ajada ainult seestpoolt (kui väljast, siis see ongi surm, sest keegi teine, keegi väline, kui ta võtabki jõu kokku ja lööb, ei saa lööki nii täpselt sihtida ja doseerida, et see ei purustaks kõike, ei tapaks). See tumm nõudlik palve: armasta mind (sest *mina* ju armastan sind, sa pead!), see tige lapsik lunimine saab tähendada ainult ühte: tapa mind. Jah, seda ma ootasin, et sa mu minule lõpu teeksid, Eero, et ma saaksin sinuks. Et ma saaksin omastada sinu ilu. Aga mis veider argument armastuseks, see ilu! Kui võimas ta on ja kui tühi. See näojoonte sümmeetria, mis on selle taga, jõud? Eeldatavalt küllalt suur jõud surmavaks sööstuks? Madu on täiuslikult tugev, täiuslikult sümmeetriline, täiuslikult painduv, täiuslikult ilus ja täiuslikult kohutav. Sa ei tapnud mind ega ole seda teha saanud ka keegi teine. Sest ma pole armastanud. Oh jah, mis on mulle kasu kõigest nendest ilu andidest, mida ma olen inimestes ihaldanud, kui ma pole armastanud, mis on, mis tähendab: armastust vastu võtnud. See oleks ainus võimalus. Armuda ja armastada pole mingi kunst, seda ma olen endale küllalt tõestanud, ja see ei vii kuhugi, see ei vii välja, mina jääb kõvaks, kooruke jääb terveks. Aga vastu võtta teise armastus, *lasta* ennast armastada... ma ei ole selleks suuteline! Kõiki, kes on mind armastada tahtnud, olen ma hakanud põlgama ja vihkama. Kuidas! Kuidas nad võivad armastada midagi nii madalat, nii jäledat kui mina! Ja kuidas nad julgevad, kuidas nad söändavad oma labase pehme armastusega läheneda millelegi nii kõrgele, nii hiilgavale ja pühale kui mina!

Natuke maad edasi sahisel kulu uuesti. Seal oligi teine madu, see-kord harilik siksakiline rästik, väike pea ees valvsalt püsti, väike keeleke kevadõhku nilpsamas. Kas tal siis polegi teist, kelle ümber ennast põimida? Madu, muide, olevat iidsetel aegadel olnud pigem naiselik ja positiivne, aga sealjuures androgüünne, algse ja lahutamatu sümbol

(jumal Šiva puhanud maol), meesnaine, nagu see kirikki, mille kiviaia ääres nad elutsevad, luust-lihast maod, mitte sümbolid: see uue nimega Jeesuse, vana nimega Maria Magdaleena kirik. Aga Maria oli see, kes alabasternõu puruks löi, ja Jeesus oli see, kes viimasel tunnil kartis ja nuttis. Ja Margus, mu hetke kirjanduslik ideaal, see protoevangelist on, nagu ma eile õhtul kalendrit lehitsedes märkasin (ma ostan neid raamatkalendreid ainult lehitsemiseks, aja möödumise *ettekujutamiseks*, järjehoidja edasi nihutamiseks: näe! tükk aastat ongi juba möödas!, ma ei märgi neisse kunagi midagi, ma *loen* neid, jah, raamatkalendrid on lektüür, millest ma iial ei tüdi: kui punktuaalselt toovad nad ära tarbetuid (tarbetuid nende raamatute kasutajatele, töötajatele, müügiesindajatele ja ülikooliprofessoritele) astronoomilisi andmeid: mitte ainult päikesetõus ja -loojang igaks päevaks, kuufaasid, vaid isegi kuu tõusu ja loojumise kellaajad! justkui oleksid need bürookalendrid salaja hoopis mõeldud mingite iidsete ja unustatud riituste läbiviimiseks, preestritele; ja siis veel need “rahvakalendri tähtpäevad”, justkui peaksid kontoriametnikud järgima muistseid tabusid, mitte kuduma, ketrama tol päeval, mitte niitma ega lõikama teisel...) – oma raamatkalendrit lehitsedes märkasin nimelt, et see Margus on meie vanarahva jaoks olnud millegipärast Ussikuningas. Jah, nii seisab Raamatkalendris 2002: 25. aprill, Markuse- ehk Ussikuningapäev. Sinna on veel kuu aega, vana kalendri järgi poolteist, selle usside väljatulemise päevani, aga üks muiste olnud talved pikad. Oi-oi! praegu oleksid alles paksud hanged maas, kui oleks *vanasti*. Ma oleksin nälginud, kahvatu, haisev ja tahmane, ronides välja ühest neist koobastest, mida nüüd kutsutakse austavalt rehielamuks, lehmade-lammaste juurest (nende soe sõnnikulõhn matab inimpere kehvast toidust sündiva kroonilise pussutamise) ja küll siis võiks too Uss, kes samuti poeb välja oma talveurust, tunduda mulle puhas, särav, võimas! Nagu uuesti sündinud, ja tema kohta käib iseäranis see sõna, et ei nad “koo ega kedra”, sest uus sätendav särk antakse neile iga aasta selga niisamuti! Nemad ei orja. Jah, Ussikuningas, mõtlen seda kiviaia ääres looklevat ja läiklevat siksakki vaadates (milline täiuslikkus mustris, ei ühtki viga, ei ühtki liig- ega vaegsilma selles koes), Ussikuningas see üksik väike rästik muidugi pole, ega ka nood seal oma uru ees, mustad tõrvaskanad, sest neid oli kaks. Aga Ussikuninga Ussikuningannast pole veel

keegi midagi kuulnud. Ei, Ussikuningas on üksik, Ussikuningas on munk-kuningas, on preester-kuningas, neitsi-kuningas. Ussikuningas ei sure kunagi ega vanane kunagi, sest, nagu kogu ta rahvaski, heidab ta igal ajastajal kesta, uueneb. Ja Ussikuningal on veel kroon. See on kullast, igavesest, põlematust metallist, see uuendamist ei vaja. Ja Ussikuningas ei ela seal kiriku kiviaia all, olgu see kirik pealegi nii Jeesuse kui tema julge kallima oma, kirik-androgüün, nagu temagi, Ussikuningas, iseenda Ussikuninganna, kes igal ajastajal oma müstilises Pulmas iseendaga ühte heidab, et iseennast uuesti sünnitada: et tema rahvas ei hävineks, sest tema, preester ja preestress, Püütia ja Püüton, isand ja emand, peab oma rahva, Ussi soo, igal kevadel välja tooma, talvest ja pimedast, maa alt ja külmast välja juhtima, kevade kätte, et nad üksteise ümber põimiksid ja ühte heidaksid. Selleks peab Ussikuningas iga kevad olema uus, aga ta ei sigine. Ussikuningas on igal ussisool üks ja ainukene. Ja Ussikuningas ei ela kirikuaia müüri sees, ma tean, Ussikuningas elab Aruseljal, jah, saarel keset saart, sest Aruselja on saar, ta kerkib tasastest nõmmedest ja rabadest nagu kogu see saar, millel on nõmmed ja rabad, kerkib merest. See Aruselja rehetoa kõrge õlgkatus, mille hari läigib üle nõmme- ja rabalatvade, on Ussikuninga katus. Aruselja rehetoa põranda all, tõrvaplankude all elab Ussikuningas, vana rehe-kaameli kõhu all soojas. Tema ei talvita surnuaiamüüri all ega külmas nõmmehauas nagu tema rahvas, sest tema peab suve alal hoidma, tema ei tohi talvel külma saada, tema peab mäletama, et nad on kunagi siia tulnud – Mujalt. Ja kui Ussikuningas, see kuningas Margus, ära läheb, kui Aruselja kaamel ajab ennast jalule ja minema hakkab, Ussikuninga kroon säramas küüru otsas, näitamas teed läbi öö, ühe teise maa poole, kus talve polegi, ja võib-olla surma polegi – siis sisiseb ta kannul kogu Ussi rahvas, üle saare ääre, merre (ainult Aruselja vana kaamel ja kuningas Margus tema küüru peal õõtsuvad üle lainete, nagu oleksid need liiv) ja see maa jäetakse maha; siis on ots. Ja oma keskpäevasest tukastusest ärgates, linnas, diivanil, kuulsin veel kõrvus kajamas neid sõnu, mida ma unes kellelegi tüdinult olin öelnud: “Ah nii see siis ongi või, kogu aeg: surm ja renessanss, surm ja renessanss?”

TIMO MARAN

***

Kesklinna tänav.
Tolmus kuldne liblikas
õisi ei leia.

***

Selle taeva all,
kus päike sureb igal õhtul –
iga hommik toob
Su kaevule.

Vesi jahe voolab –
varajaste mesilaste laulus,
üle Su juuste
kõiguvad pärnad.

Ei tea ma paremat
Sinust nii nõjatudes
aknaraamile
mõlema käega.

***

Mets on haige, mets valutab.

Igasugu tõbesid oleme näinud.
Kuuseüraskite käike ja kahjutööd.
Hiilgavaid seeneniite ja sinimädanikku.
Sügistormide laastet ja külmalõhesid.

Põtrade lõhutud noorendikke.
Sellist mitte kunagi.
Oksakohtadest saabub salamisi.
Kangestab ladvad ja juured.
Ladvad ei vaata päikesesse.
Juured ei maa südame poole.
Linnud ei laula, on lahkunud.
Lehed ei liigu, õhku pole.
Õhku ei ole, hing kiratseb.

Ka mina, musträhna poeg
ei tea rohtu, mis avitaks.

***

Oled Sa hoidnud kunagi
piirpääsukest,
kes hirmunult peidab
end Su pihkude vahel
ning otsekui kogemata
surub oma nõelteravad
küüned Su sõrme,
kust hiljem immitseb
piisake verd –
mis kõige elava eest
antud.

***

Nüüd trellid on ees Su akendel,
kas ka Sinu ilmavaatel?
Ja kui, siis kelle eest kaitsed end
nurkraua ja raamide saatel.

Vaob üha kaugemaks lõokese lend,
jõed, põllud ja avali maantee,

ning hajub ja hajub Su nime legend
varjus tolmuste toimiku kaante.

***

Kesköine äike
hetkeks mu unne paotus.
Nõnda ka Sina.

***

Pärast päevatööd
istun lävel ja kuulan
rääkude laulu.

***

Loojangutaevas.
Kotkas pilvede vahel.
Üksinda, hilja.

***

Suru oma südame
vastu see kivi.
Vaikus. Ja laul.
Üle põldude
kõrgel üks
lõoke.

TANEL VEENRE

BARBAR LOODUSE JA KULTUURI PIIRIMAILT

2002. aasta varasuvi. Viimase paari-kolme aasta jooksul olen ma umbes nädalajagu viibinud väljaspool linnakeskkonda. Ma käin palju tihemini maailma suurlinnades kui siinsamas, linna kõrval looduses. Sest linnas on turvaline ja hea. Ja ometi suudab linn tekitada senikogematu meeleheitte. Ja see meeleheide ongi osa kaosast, loodusest. Meeleheide on loodus linnas.

Loodus on kaos, mis kohutab. Linn on puhas kultuur. Tsivilisatsiooni tipp, mille auahneimaks plaaniks on kodustada kogu loodus. Tegu on rafineeritud kaklusega, kus ei ole võitjaid, sest loodus annab endast ikka märku. Ja tsivilisatsioon on mitmekordne paratamatus. Kultuurile on alati meeldinud maailma stabiliseerida ja mütoloogiliselt korrastada. Taltsutada kaos kultuuriks ja anda barbarile kena nimi. Muuta nähtavaks ja meelitada enesest eemale.

Loobumine barbaarsusest on alati olnud väärrika eksistentsi tunnusjooneks. Ja ometi on alati kusagil nahk nõnda õhuke, et barbar sealt läbi kumab. Ning teisel on praod, kustkaudu ta end aeg-ajalt nähtavale rebib. Lüngad, kuhu tsivilisatsiooni valvurkoerte pilk ja lõrin ei ulatu. Kett jääb lühikeseks. Sinna tekivadki jõujooned, kus kultuur pörkub loodusega.

Loodus on kultuurile hea, sest ta on dekoratiivne. Linnud on veetlevad – nad on üle gravitatsioonist ja neil on kuninglik hoiak. Surnuna muutuvad nad looduse suhtes tarbetuks. Lihakssaamine on oma kurva otsa leidnud ja nüüd võivad linnud muutuda oluliseks kultuuri suhtes, olles elutu materjal, just nagu kullatud hõbe, pronks või plastik. Ja ma ei tea, kas Jumalal on põhjust kurvastada või rõõmustada mu barbaarsuse meelevaldsuse üle. Kultuur on alati soovinud seada õigeks ka inimlikust tahtest suuremat keskkonda. Nii me ei teagi, kummal pool mängib Looja. On ta end meie rakkudesse kaose või kultuuri kujul sisse kodeerinud? Juhul kui kultuur on inimese tahe, on see automaatselt konfliktis Looja tahtega. Konfliktis piiritu headuse ja armuga. Sel juhul on kultuur piiritu kurjus. Kultuur kui pärispatt, mis asus hetk peale loomise nullpunkti paljunema ja loodust endasse imema.

Kultuur on alati tegelnud looduse jälgendamisega, mitte ealeski vastupidi. Inimlik tahe mängib varjuteatrit, suutmata looduse olemist kõigutada. Vaevalt et loodust morjendab ka see, kui me enam ei jäljenda ega kopeeri loodust, vaid anastame barbaarse jultumusega endale killu

---

Saatetekst Eesti Kunstiakadeemia chteosakonna diplomitööle "Ilusad linnud kurjad linnud" on kirjutatud täpselt aasta pärast tööde valmimist.

Jumala loomaaiast ning vormime selle oma tahtele vastavalt. Linnud on *ready-made*. Kuid mitte kultuuri poolt. Tänu sellele saavad neist pantvangid barbari ja looduse vahelises lõputus sõjas. Olen ma seeläbi reetnud looduse ja kehastunud kultuurseks barbariks? Looduse rünnakud meenutavad rohkem sissisõda – need

saavad nähtavaks kõige ootamatutes ja hämaramates kohtades. Tsivilisatsioon ründab seevastu otse ja ekspansiivselt. Mõlemad on siin ja praegu ja paratamatus.

“Kõik asjad on kunstlikud, sest Loodus on Jumala Kunst” (sir Thomas Brown).

RICHARD LEAKEY ROGER LEWIN

KUUES VÄLJASUREMINE

Me võime küll olla juhuslik nähtus ajaloos, kuid pole kahtlust, et *Homo sapiens* on tänapäeval maakeral valitsev liik. Me saabusime evolutsiooni näitelavale hilja, siis kui eluvormide mitmekesisus meie planeedil lähenes kõigi aegade haripunktile. Ja me suudame seda mitmekesisust hävitada kõikjal, kuhu ennast asutame. Meid on õnnistatud aru ja intuitsiooniga ning me astume 21. sajandisse omaloodud, põhijoontes kunstlikus maailmas, kus tehnika tagab (vähemalt mõnele) materiaalsed mugavused ning vaba aeg enneolematud loominguulised saavutused. Paraku pole aru ja intuitsioon inimsugu seni veel takistanud niisama enneolematul viisil maakera bioloogilisi ja füüsilisi ressursse kurnamast.

Iseendast pole *Homo sapiens* esimene olend, kes Maa elustikule nii draamatiliselt on mõjunud. Fotosünteesivate mikroorganismide tekkides umbes kolm miljardit aastat tagasi hakkas atmosfääri hapnikusisaldus tõusma ja jõudis miljardi aasta eest praeguse tasemeni. Seetõttu said tekkida väga mitmekesised eluvormid, sealhulgas hulkraksed organismid; hapnikuvaeses keskkonnas vohanud vormid aga taandusid kõrvalisematesse elupaika-

desse. Ent seda muutust ei põhjustanud üksainus meeltega varustatud liik, mis oleks teadlikult taotlenud oma asiseid eesmärke, vaid lugematu hulk aistimisvõimetuid liike, mis üheskoos ja ebateadlikult kasutasid uusi ainevahetusi. Evolutsiooni käigus tekkinud mõistus ja intuitsioon tagasid meie käitumise paindlikkuse, mis lubab meil maa peal ohtralt paljuneda peaaegu igasuguses keskkonnas. See avas suured võimalused asustuse laienemiseks ja rahvastiku juurdekasvuks, umbes kuus miljardit inimest moodustavad tänapäeval suurima osa kogu meie planeedi protoplasmast.

Me ammutame oma peatoidust ümbritsevast loodusest ja mida rohkem meid on, seda lahjemaks jääb keskkond. Edward Wilsoni sõnul on inimene "keskkondlik anomaalia". Anomaaliad ei kesta igavesti, lõpuks nad kaovad. Wilson oletab: "Võimalik, et valele liigile osaks saanud intelligentsus annab tulemuseks kombinatsiooni, mis on biosfäärile saatuslik. Võibolla on see evolutsiooni seaduspära, et intelligentsus kipub ennast hävitama."¹ Ja kui ka just mitte "seaduspära", siis võibolla harilik tagajärg. Meid huvitab, kas sellist saatust annaks vältida.

The Sixth Extinction – 13. ptk rmt-s: The Sixth Extinction: Biodiversity and its Survival. Doubleday, New York 1995.

¹ E. O. Wilson, Is humanity suicidal? *New York Times Magazine* 30. mai 1993, lk 26.

Rääkides loodusliku külluse kahanemisest, pean ma silmas liikide väljasuremist, mis mitmesuguse inimtegevuse tõttu praegu aset leiab. Inimesed on juba oma eelajaloolises ja ajaloolises minevikus jätnud Maa elustikule laastavaid jälgi kõikjal, kus nad on tegutsenud: uusasunikud hävitasid küttimisega ja elupaikade ülesharimisega suurel hulgal liike. Tänapäeval väidavad mõned teadlased, et see oli üksnes möödunud episood inimkonna elukäigus ning praegusest rahvastikuplahvatuses hoolimata olevat jutt liikide jätkuvast väljasuremisest eksitav. Mina nende hulka ei kuulu. Usun, et inimese põhjustatud väljasuremisprotsess jätkub ning on saavutamata hädaohtlikku taset.

Inimesed ohustavad liikide olemasolu peamiselt kolmel moel. Esiteks – otseselt loodust ekspuuteerides, näiteks jahti pidades. Inimeste soov koguda või süüa teisi elusolendeid on viinud väljasuremise äärele mitmed liigid liblikatest laululindude ja elevantideni. Teiseks – bioloogiline häving, mis aeg-ajalt saab alguse võraste liikide sissetoomisest – olgu siis meelega või kogemata – uutesse ökosüsteemidesse. Selle näiteks võiksid olla bioloogilised tõmblused, mis on tabanud Hawaii saari ning mida on põhjustanud alguses polüneeslaste ja seejärel eurooplastest uusasunike poolt kaasa toodud taime- ja linnuliigid. Sama suurejooneline häving on parasjagu toimumas Victoria järves Aafrikas, kust viimase kümne aasta jooksul on kadunud üle kaheksa kalaliigi. Olu-korda põhjalikult uurinud Bostoni ülikoo-

li ökoloog Les Kaufman nimetab seda “bioloogilise maailmalõpu Hiroshimaks, näitlikuks tõestuseks ning hoiatuseks, et see ei ole veel kõik”². Tegemist on küll mitmete tegurite koosmõjuga, nagu ülepüük ja reostus, kuid peasüüdlane on ablas niiluse ahven, kes ligi nelikümmend aastat tagasi toodi järve majanduslikel eesmärkidel.

Kolmas ja kõige olulisem inimese põhjustatud väljasuretamismehhanism on elupaikade hävitamine ja tükeldamine, eelkõige troopiliste vihmametsade halastamatu maharaiumine. Kõigest 7% maismaast katvad vihmametsad on evolutsioonilise innovatsiooni katlaks ja koduks umbes pooltele maailma liikidest. Järjest paisuv inimasustus mõjutab iga päev uusi metsikuid elupaiku üle maailma, seda nii põllumajandusmaa laienemise kui linnade ja nendevahelise teedevõrgu kasvamise tõttu. Elupaikade kokkukuivamisega väheneb ka Maa võime oma bioloogilist pärandit säilitada.

Oxfordi ülikooli ökoloog Norman Myers oli esimene, kes 1979. aastal oma raamatus “The Sinking Ark” juhtis tähelepanu metsade lageraiega kaasnevale katastroofiohule. Kui puude langetamine jätkuks samas tempos, mis Myersi hinnangul on kuni 2% aastas, “kaotaks maailm 2000. aastaks veerandi kõikidest liikidest”. Uus sajand lööks hingekele veel kolmandikule allesjäänud liikidest. Raamatu ilmumise möödunud viieteist aasta jooksul on palju vaieldud seal esitatud arvandmete tõepära üle. Kas metsad kao-

² L. Kaufman, Why the ark is sinking. Rmt-s: The Last Extinction. Toim L. Kaufman ja K. Mallory. Cambridge, 1993, lk 43.

vad tõesti nii kiiresti? Ja kui nii, siis kas tõesti kaovad ka pooled maailma liikidest?

Esialgu võeti Myersi (ja teiste) ennustusi osavõtlikult kuulda, bioloogide ja poliitikute seas sugenes siiras ärevus ja mure. Mõjukad organisatsioonid esinesid kaalukate avaldustega. "Liikide väljasuremine on tuumasõja järel kõige suurem oht, mis ähvardab tsivilisatsiooni," hoiatas Club of Earth oma väljaandes, mis eelnes looduslikku mitmekesisust käsitlevale suurejoonelisele konverentsile Washingtonis 1986. aasta septembris. Kõige presitiivikamaks võib pidada USA Teaduste Akadeemia ja Londoni Kuningliku Seltsi hiljutist ühisavaldust: "Kahtlemata suurendab inimkonna kasv viimasel ajal keskkonnamuutuste üldist kiirust (...) Kaalul on meie planeedi tulevik." Seda arvamust jagasid ka ökoloogid. Tsiteerin kahte väljapaistvat. Stanfordi ülikooli bioloog Paul Ehrlich ütles Washingtoni konverentsil, et "üldiselt valitseb bioloogide hulgas üksmeel, et looduslik mitmekesisus on kriisis". Samal koosviibimisel avaldas Edward Wilson arvamust, et "sahmahästi kui kõik väljasuremisprotsessi uurijad on seda meelt, et looduslik mitmekesisus elab läbi oma kuuendat suurt kriisi, mille seekord on valla päästnud inimene üksipäini".

Sellegipoolest on viimasel ajal toimunud tagasilööki; maailmalõpu kuulutajaid

süüdistatakse liialdamises või milleski veel hullemas – selles, et nad on kogu probleemi välja mõtelnud. Ajakirjanduses on ilmunud kirjutisi, kus väidetava ohu suurus seatakse kahtluse alla. Näiteks ilmus hiljuti ajakirjas *Science* artikkel pealkirjaga "Väljasuremine: kas ökoloogid karjuvad ilmaaegu appi?"³; ajakiri *U.S. News and World Report* avaldas 1993. aasta 13. detsembri numbril põhiloona käsitluse "Viimsepäeva müüdid". Need ja veel mõned kirjutised väljendavad seisukohta, et ökoloogid küll *usuvad* mitmete liikide väljasuremisel, kuid nad ei *tea* seda tõsikindlalt. Julian Simon Marylandi ülikoolist on rääkinud niisugust juttu juba kümnekond aastat ning tema hääl kostab viimasel ajal üha valjemini. Simon kui väljapaistvaim ärevusevastane kirjutas 1986. aastal: "meie käsutuses olevad faktid (...) pole kooskõlas praeguse rahutustasemega."⁴ Väideldes Norman Myersiga 1992. aastal New Yorgis, kordas Simon oma seisukohta: "Vaatlustel põhinevad tegelikud andmed liikide arvukuse kohta on karjuvas vastuolus (...) ohu väidetava suurusega."⁵ Oma arvamuskirjanduses *The New York Times*'is 13. mail 1993 oli ta veel otsekohesem: ta nimetas mitmete ökoloogide väiteid, et käesoleva väljasuremise ulatus on võrreldav massihävitinguga, "teaduslikult täiesti alusetuks" ning "puhtakujuliseks oletuseks".⁶ Professor Simon on looduskaitse doktor Pangloss.

³ Ch. C. M a n n, Extinction: are ecologists crying wolf? *Science*, kd 253 (1991), lk 736–738.

⁴ J. L. S i m o n, Disappearing species, deforestation, and data. *New Scientist* 15. mai 1986, lk 60.

⁵ N. M y e r s, J. L. Simon, Scarcity or Abundance? New York, 1994, lk 35.

⁶ J. L. S i m o n, A. W i l d a v s k y, Facts, not species, are imperiled. *The New York Times* 13. mai 1993, lk 23.

Millest selline kriitika teadlaste aadressil, kelle erialaks peaks olema loodusliku mitmekesisuse dünaamika mõistmine? Võib-olla on nende sõnum nii jahmatav, et inimesed lihtsalt ei taha seda kuulda, või kui kuulevadki, siis ei taha nad seda uskuda. Inimese põhjustatud massiline väljasuremine on tõepoolest ehmata. Seetõttu võeti ökoloogide prognoose "bioloogidest Kassandrate ülepingutatud jampsimisena", ütleb Thomas Lovejoy Smithsoni Instituudist.⁷ Usutavust vähendas ka see, et autoriteetsete teadlaste prognoosid omavahel erinesid – peatse väljasuremise ulatust hinnati 17 tuhandest liigist aastas kuni rohkem kui saja tuhandeni. Kriitikud küsisid õigusega: kui asjatundjad ei suuda määrata väidetava väljasuremise suurusjärku, miks neid siis üldse uskuma peaks? Selle küsimuse juurde tulen ma veel tagasi.

Minu meelest peitub siin veel üks põhjus, mis on samuti seotud omamoodi ärevustundega, nimelt meie teadmatusega iseenda saatuse kohta. Kui tunnista, et liigid nii kergesti välja surevad, nagu ökoloogid räägivad, võib *Homo sapiens*'igi seisund olla ebakindlam, kui meile meeldiks uskuda. Võib-olla oleme ka meie määratud välja surema. Meile ei meeldi teadmatust oma päritolu kohta; veel vähem meeldib meile ebamäärasus oma tuleviku küsimuses.

Kaks asjakohast küsimust olid mäletatavasti järgmised: kas troopilisi vihmametsi langetatakse ligikaudu niisuguses ulatuses,

nagu väidavad Norman Myer ja teised? Ja kui nii, siis kuidas see mõjutab sealseid liike? Esimesele küsimusele on lihtsam konkreetselt vastata, sest selle kohta on võimalik saada konkreetseid vaatlusandmeid.

Myersi 1979. aasta hinnang, et aastas langetatakse umbes 2% metsast, põhines maailma eri paigus teostatud üksikvaatluste andmete kokkukoondamisel ning järelduste laiendamisel ülejäänud maailmale. Selle suhtarvu järgi peab niisiis aastas hävima umbes 200 tuhat ruutkilomeetrit metsa ehk umbes sada aakrit sekundis. 1980. aastatel ja 90ndate alguses teostati selle väite kontrollimiseks kümneid uurimusi. Ühed leidsid, et tegemist on ala-, teised, et ülehinnanguga. Tänapäeval saab maakera kohta kasutada ulatuslikku satelliidilt pildistatud materjali, mis ei anna põhjust tulemuses kahelda. Näiteks 1990. aastate alguses esitasid Maailma Loodusressursside Instituut Washingtonis ja ÜRO Toitlus- ja Põllumajandusorganisatsioon teineteisest sõltumatu oma aruannetes aastaseks metsade kadumise näitarvuks ligikaudu kakssada tuhat ruutkilomeetrit. (See on 40% kuni 50% rohkem kui kümme aastat tagasi). Sellise laastamistempo juures katavad troopilised metsad 21. sajandi alguseks kõigest 10% oma esialgsest pindalast ning 2050. aastaks on neist järele vaid tühised riismed. Ainult teadlik pimedusejünger võib neid arve eitada.

Metsade pindala sedavõrd ulatuslik vähendamine on liikide ellujäämise seis-

⁷ Th. E. Lovejoy, *Species leave the ark one by one*. Rmt-s: *The Preservation of Species*. Toim. B. Norton. Princeton, 1986, lk 14.

kohalt juba niigi paha, aga see pole veel kõik. Viimane satelliiduurimus näitab, et isegi seal, kus metsi ei raiuta täiesti lage-daks, killustatakse nad pahatihti "saare-kesteks", mis on ökoloogiliselt väga hap-rad. Brasiilia vihmametsades 1970. aastate lõpus alustatud suureksperimenti käigus on Thomas Lovejoy koos kollee-gidega uurinud säärase saarte võimet oma liike säilitada. Tegemist on ajaloo laiahaardelisima bioloogilise eksperimen-diga, mille käigus on uuritud 2,5–250 tuhande aakri suuruseid ökoloogilisi saari. Ettearvatult täheldati, et väiksematel maa-lappidel surevad liigid välja kiiremini ja ulatuslikumalt kui suurematel. Kõige haa-vatavamateks liikideks on need, kes mit-mesugustel põhjustel vajavad suuremat territooriumi. Ja nende väljasuremine põhjustab omakorda ka selliste liikide hääbumist, kes ise suurt territooriumi ei vaja. Näiteks kadusid eksperimendi algu-ses 250-aakriselt katselapilt kolm konna-liiki seetõttu, et see elupaik oli jäänud liiga kitsaks nabasigadele, kes oma püherdami-sega olid tekitanud mudasse konnadele vajalikke lompe. Niisugune väljasuremis-ahel kestab veel aastaid pärast saare loo-mist. Teised liigid satuvad hävimisohtu sellepärast, et väikesed saared suudavad ülal pidada ainult väga pisikesi populat-sioone, mis võivad hõlpsasti langeda ohvriks ootamatutele epideemiatele või muutustele välistingimustes, näiteks tor-midele, samal ajal kui suured populatsioo-nid elavad need üle.

Eksperimenti käigus avastati ootama-

tult, et isegi suurte metsamassiivide vas-tupanuvõime on viletsam, kui arvata võis. Seda põhjustab nn servaepekt. Metsasü-gavuses asuvad elupaigad on väljast tule-vate häirijate eest teatud määral kaitstud, seevastu need, mis paiknevad näiteks met-sa ja rohumaa piiril, on avatud tuultele, mikrokliima äkilistele muutustele lähi-ümbruses, metsa mittekuuluvate loomade ning jahimeeste sissetungile ning teistele kahjulikele teguritele. Võib järeldada, et hävimisoht jälitab taime- ja loomaliike veel kuni kilomeetri kaugusel metsa pii-rist. Seetõttu on oluline servaepekti silmas pidada ka suuremate metsade puhul. Avastusele annab eriti tõsise kaalu hilju-tine satelliidivaatlus, mis näitab, et raie tõttu on arvatust rohkem Amazonase troopilisi metsi jäänud servaepektide mee-levalda. "Selle järeldused pole loodusliku mitmekesisuse seisukohalt lootustandvad ja peaksid andma tõuke troopiliste vihma-metsade langetamise viimiseks minimaal-sele tasemele," teatasid uurijad ajakirjas *Science*.⁸

Võrrandi põhiline muutuja on niisiis metsade kadumise ja tükeldamise mõju liikide säilimisele. Enne kui ma sellel pikemalt peatun, tuleb rõhutada, et elupai-kade häving ei piirdu üksnes troopiliste vihmametsadega. Näiteks kandis USA Rahvuslik Bioloogiategenistus 1995. aasta veebruaris ette, et 20. sajandi jooksul on riigis ohu piirile viidud pooled loodusli-kest ökosüsteemidest. Terved kooslused on väljasuremise äärel. Ühes teises, mõni kuu hiljem avaldatud uurimuses märkis

⁸ D. S k o l e, C. T u c k e r, Tropical deforestation and habitat fragmentation in the Amazon. *Science*, kd 260 (1993), lk 1909.

sama ametkond, et "kontrollimatu inimtegevuse jätkumine viib lõpuks liikide vastastikuse toimimise tasakaalu rikkumisele, ökosüsteemide muutumisele ja elupaikade laiaulatuslikule hävimisele". Pole kahtlust, et mure meie bioloogilise pärandi tuleviku pärast puudutab kõiki maailma riike, mitte ainult vaesemaid arengumaid.

Nagu öeldud, rahvastiku suurenemine ohustab metsikuid elupaiku nii külade, linnade ja infrastruktuuri kasvamisega kui ka laieneva põllumajandusega. Nagu me kõik teame, on inimkond lähiajaloo vältel plahvatuslikult paisunud. Poolest miljardist 1600. aastal miljardini 1800. aastaks; 1940. aastaks oli inimesi peaaegu 3 miljardit; viimase poolsajandi jooksul on see arv kahekordistunud 5,7 miljardini ning ennustuste kohaselt kasvab järgmise viiekümne aasta jooksul 10 miljardini. Kui kõik need inimesed soovivad nautida arengumaades valitsevast vaesusest kõrgemat elatustaset, siis peab globaalne majandustegevus kasvama vähemalt kümme korda. Mis hinnaga?

Juba praegu tarbivad inimesed 40% Maa esmasest puhastoodangust (NPP – *Net Primary Production*), mis võrdub kogu maailmas fotosünteesitava energia ja taimede endi eluks vajaliku energiahulga vahega. Teiste sõnadega – koguenergiast, mis on vajalik liikide säilimiseks Maal, võtab *Homo sapiens* endale ligi poole. Stanfordi bioloogide Paul ja Anne Erlichi meelest võib siit teha kurjakuulutava järelduse. "On ilmselge, kuidas inim-

asustuse laienemine ja inimkasutusse haaratud ressursside osakaalu suurenemine mõjutab maakera NPP ümbersuunamist ja kadu," ütlevad Erlichid. "Inimesed püüavad kõike endale kahmata ning kaotavad selle käigus üha rohkem."⁹ Iga protsendi kohta NPPst, mille inimene tulevikus endale võtab, jääb ülejäänud loodus ilma veel ühest protsendist. Energiatootjate eluruumi kokkutõmbumisel hakkab lõpuks vähenema ka esmane toodang ning tekib allakäiguspiraal. Koos maakera loodusliku mitmekesisusega kahaneb järevalt ka looduslik energiatootmine, millest sõltub inimese ellujäämine. Järelikult satub ohtu inimtsivilisatsiooni tulevik.

Muidugi ei nõustu kõik sellise viimse-päevanägemusega, ammugi mitte Julian Simon. Tema avaldust debatis Myersiga võib pidada üheks kõige julgemaks ja optimistlikumaks prognoosiks, mis kunagi kõlanud: "Tänapäeval on meie käsutuses (...) tehnoloogia üha suureneva inimkonna toitmiseks, katmiseks ning energiaga varustamiseks järgmise 7 miljardi aasta jooksul."¹⁰

Üks kahest tulevikustsenaariumist – peagi saabuv maailmalõpp või inimkonna põhimõtteliselt lõputu kasv – peab olema vale.

Meetod, mille abil ökoloogid prognoosivad nende liikide saatust, mille elupaikade suurus on vähenenud, põhineb saarte biogeograafia teoorial. Selle arendasid 1963. aastal välja Harvardi bioloogid Robert McArthur ja Edward Wilson.

⁹ P. R. Erlich, A. H. Erlich, The value of diversity. *Ambio*, kd 21 (1992), lk 25.

¹⁰ N. Myers, J. L. Simon, Scarcity or Abundance?, lk 65.

Teooria põhineb empiiriliste vaatlusandmete ja matemaatiliste meetodite rakedamisel ning on tänapäevase ökoloogilise mõtteviisi aluseks. "Me panime tähele, et saarte loomastike ja taimestike puhul ilmnes igal pool ühtmoodi seos saare pindala ning seal elavate liikide arvu vahel," meenutas Wilson hiljuti: "Mida suurem pindala, seda rohkem liike."¹¹ Selline seos hakkas McArthurile ja Wilsonile silma kõikjal, kuhu nad oma pilgu pöörasid, Briti saartest Galápagoseni ja Indoneesia saarestikuni. Oma tähelepanekute põhjal tuletasid nad lihtsa aritmeetilise reegli: kui pindala suureneb kümme korda, siis liikide arv ümmarguselt kahekordistub. Pindala ja liikide arvu seos – mida suurem pind, seda rohkem liike – tundub intuiitiivselt ilmselge ja empiirilised vaatlused on aidanud seda suhet täpsemalt määratleda.

Teooria on lihtne – isegi lihtsustav – ning see on üks ta tugevaid külgi. Ent range testimine tõstaks tema väärtust veelgi – ning seda Lovejoy oma Brasiilia vihmametsade eksperimendiga taotlebki. Kuigi eksperiment peaks kestma veel mitukümmend aastat, on juba saadud piisavalt informatsiooni, et hajutada kõiki tõsimeelseid kahtlusi saarte teooria põhi-eelduste suhtes.

Muidugimõista võib liikide tegelik hulk teatud kindla suurusega elupaigas mitmel põhjusel olla suurem või väiksem. Näiteks tuhat aakrit tasandikku suudab

tõenäoliselt ülal pidada väiksemat arvu liike kui tuhat aakrit väga vahelduvat maastikku. Viimane sisaldab märksa rohkem mikroelupaiku. Tuhat aakrit troopikas annab elukeskkonna suuremale hulga liikidele kui sama suur pindala kõrgematel laiuskraadidel. Kui aga kasutada sobivaid võrdlusaluseid – sarnased laiuskraadid, sarnane maastik –, siis on saarte biogeograafia prognooside tegemiseks võimas tööriist. Ning ühtlasi ka ainus vahend liikide ühekaupa loendamise kõrval, mida pole aga tavaliselt võimalik rakendada. Väites, et Wilsoni matemaatilise mudeli aluseks on "tühjalpas spekulatsioon"¹², ning lükates kõrvale prognoosid kui "statistilise loba liikide kadumisest"¹³, pigistab Julian Simons tahtlikult silmad kinni faktide ees, millel teooria põhineb.

Mida võib Wilsoni teooria põhjal öelda troopiliste vihmametsade kahanemise kohta 10%-ni nende algsest pindalast? Aritmeetiline suhe lubab ennustada poolte liikide hävimist kas otsekohe, aastakümnete või sajandite jooksul. Ent kui enamik ökolooge peab seda empiirilist suhtarvu mõistlikuks ennustuseluseks, miks siis antakse väljasuremise ulatusele järgmisel sajandil niivõrd lahknevaid hinnanguid? Miks üks asjatundja väidab, et aastas sureb välja 17 000 liiki, ning teine, et 100 000?

Põhjusi on mitmeid, sealhulgas teadmatumus, kui palju maailmas üldse liike lei-

¹¹ E. O. Wilson, *The Diversity of Life*, lk 220.

¹² Tsit: W. K. Stevens, *Species loss: crises or false alarm?*, *New York Times* 20. aug 1991, lk C8.

¹³ N. Myers, J. L. Simon, *Scarcity or Abundance?*, lk 35.

dub. Hinnangud kõiguvad kümnest miljonist saja miljonini. Kui lähtuda hävivate liikide arvu hindamisel suhtarvust 50%, siis suurema liikide üldarvu korral saame järgu võrra suurema tulemuse kui väiksema korral. On teisigi segavaid tegureid, nagu olulised (ja tundmatud) erinevused nende elupaigaosakeste suuruses, mis jäävad hävingust puutumata, ning enamiku liikide levila ebamäärasus. Näiteks kui oluline osa liikidest on koondunud väikesele maa-alale, on nende hävimise määrr suurem kui 50% ning võib läheneda elupaiga hävimise määrale. "Võttes arvesse, kui raske on täpset informatsiooni saada, pole ime, et hinnangud tunduvalt lahknevad," selgitab Lovejoy. Ta toonitab: "Oluline on see, et kõik katsed suurusjärku määrata annavad tulemuseks väga suure arvu."¹⁴ Vähesed vaidlevad vastu, et praeguste arengute jätkudes hävib umbes 50% liikidest. Pool kõikidest maailma liikidest on väga suur arv.

Ka siis, kui valida arvnäitaja hinnanguksaala alumisest otsast, ütleme 30 tuhat liiki aastas, paneb tulemus ikkagi jahmatama. David Raup on fossiilileidude põhjal välja arvutanud, et normaalse ehk taustumise väljasuremise puhul hävib keskmiselt üks liik iga nelja aasta kohta. Väljasuremistempo 30 tuhat liiki aastas on järelikult 120 tuhat korda normaalsest kõrgem. Olukord on võrreldav eelmise viie suure bioloogilise kriisiga maakera ajaloos, ainult et nüüd pole tegemist globaalse kliimamuutuse, merepinna alanemise ega asteroidikokkupõrkega. Põhjus on üks Maa asukatest. *Homo sapiens* on

saamas suurimaks katastroofiteguriks pärast seda, kui 65 miljonit aasta tagasi põrkas Maaga kokku hiigelasteroid ning pühkis ainsa geoloogilise hetkega minema pooled maismaa liikidest.

Numbrid, millest ma rääkisin, prognoosivad liikide väljasuremise kiirust 21. sajandi alguses juhul, kui jätkub praegune suundumus elupaikade hävitamisele. Lisaks prognooside kahtluse alla seadmisele kutsuvad kriitikud ökolooge üles vettpidavalt tõendama oma väidet, et inimese poolt põhjustatud väljasuremine on praegu hädaohtlikult kõrgel tasemel. Tõsi, kuna kõikehõlmav globaalne ülevaade puudub, ei suuda ökoloogid sellist informatsiooni äsja väljasurnud liikide täielike nimekirjade näol pakkuda. Ent tegelikult tahavad kriitikud vihjata, et niisuguseid tõendeid polegi olemas, sest päriselt ei olevat inimtegevuse tagajärjel hävimas ainsatki liiki (või kui, siis üksnes vähesed). Olgugi et hõlmav ülevaade tõepoolest puudub, leidub suur hulk iseseisvaid uurimusi mitmete erinevate elupaikade kohta üle kogu maailma. Kuigi kriitikud nad "pelgalt anekdootlikena" kõrvale heidavad, annavad need üheskoos rohkem kui küllalt põhjust muretsemiseks.

Toon mõned näited. Ma mainisin juba Victoria järve kalaliikide suurt hävingut. Kahesaja liigi kadumine kahekümne aasta jooksul on juba iseenesest suurem normaalsest väljasuremismäärast, mis on üks liik nelja aasta jooksul. Ja linnuliikide normaalne väljasuremismäär ei ole suurem kui liik sajandis. Aga Stuart Pimmi teatel "võime Vaikse ookeani piirkonnas

¹⁴ Th. E. Lovejoy, Species leave the ark one by one.

täheldada umbes ühte väljasuremist aastas”¹⁵. Pimmi tööpõld on Hawaii, kus ta on erilise huviga jälginud linde. Hawaii saared võivad turistidele jätta troopilise paradiisi mulje, kuid ökoloogidele torkavad seal silma hiljutiste kastastroofiliste väljasuremistest armid. Alates esimestest kokkupuudetest inimesega on seal välja surnud koguni pooled linnuliigid ning häving jätkub tänaseni. Umbes 135st kohalikust linnuliigist on ainult 11 piisavalt arvukad, et nende ellujäämine 21. sajandil oleks kindlustatud. “Kümmekond (...) on sedavõrd haruldased, et nende päästmiseks on vähe lootust,” ütleb Pimm. “Veel kümmekond on ametlikult kantud hävimisohus liikide nimekirja – see tähendab, et nende ellujäämine pole kindel.”¹⁶

Veidi üle kümne aasta tagasi suri 90 taimeliiki peaaegu silmapilkselt välja, kui nende kasvupaik – metsaga kaetud mäekuru – muudeti põllumaaks. See kuru Ecuadoris Lääne-Andide jalamil kannab nime Centinela. Ökoloogide seas on see nimi saanud inimese käe läbi tekkinud katastroofilise väljasuremise sünonüümiks. Ökoloogid Alwyn Gentry ja Calaway Dodson sattusid Centinelasse juhuslikult 1978. aastal ning viisid seal läbi esimese botaanilise uuringu. Sealses lopsakas liigikirevuses avastasid Gentry ja Dodson üheksakümmend varem tundmatut taimeliiki, sealhulgas rohttaimi, orhideesid ja epifüüte, mida ei leidu kusagil mujal. Centinela oli ökoloogiline saar, kus tänu eraldatusele oli välja kujunenud ainulaadne taimestik. Kaheksa aastaga

muudeti see mäekuru põllumaaks ning sealsed omapärased liigid hukkusid.

Centinela oli unikaalne oma taimestiku poolest, kuid mitte ökoloogilise saarena. Andide mäestikust leidub lugematul hulgal niisuguseid kurusid, enamikus neist on tõenäoliselt välja arenenud ka liigid, mida mujal ei kohta. Centinela tegi kurikuulsaks asjaolu, et enne hävitamist jõuti see botaaniliselt läbi uurida. Alati, kui ökoloogiline saar võetakse inimkasutusse, kaovad liigid samahästi kui silmapilkselt – ökoloogid nimetavad seda *centinela väljasuremiseks*. Siinkohal tuleb rõhutada kahte asja. Esiteks – seal, kus ökoloogidel on avanenud võimalus vaadelda elupaika enne ja pärast inimsekkumist, on peaaegu alati täheldatud liikide kadumist, mis on tihti peale katastroofiliste mõõtmatega. Paraku hävitatakse elupaigad enamasti piirkondades, mille taimestiku ja loomastiku kohta puudub ülevaadet, ja seetõttu on enam kui tõenäoline, et lugematud liigid hukuvad enne, kui ökoloogid nende olemasolust teadagi saavad. Kuidas seda muul viisil dokumenteerida kui ekstrapoleerides? Teiseks – nagu Centinela taimedel, nii on paljudel liikidel eriti troopikas väga piiratud levila; seetõttu hävitatakse sageli koos elupaikadega ka liigid. Nagu ma eespool mainisin, lubab see oletada, et 50% määr, mida on pakutud liikide tegeliku hävimise osakaaluks, on pigem ala- kui ülehinnatud.

Niinimetud “anekdootlike” tõendite nimekirja on pikk: pooled Malaisia poolsaare mageveekaladest, kümme linnuliiki

¹⁵ S. Pimm, So many species in so little time. Käsikiri.

¹⁶ Sealsamas.

Cebu saarel Filipiinidel, pooled neljakümnest puutigude liigist Oahul, 44 kuuekümne kaheksast madalvee jõekarpide liigist Tennessee madalikul ja nii edasi. Need tõendid võivad olla juhuslikud selles mõttes, et nad pole süstemaatilise uurimuse tulemus, aga vastu ei saa neile ka vaielda. Stuart Pimm püüdis teadaolevate andmete kvantitatiivse analüüsi abil hinnata, kas inimkond seisab silmitsi oaloodud loodusliku kriisiga. Koos kahe kolleegiga analüüsis ta mõningaid hästi tuntud ja dokumenteeritud juhtumeid – Põhja-Ameerika mageveekarpe ja -kalu, Austraalia imetajaid, Lõuna-Aafrika taimi ning kahepaikseid kõikjal maailmas. “Mis põhjustab väljasuremist?” küsis Pimm retooriliselt. “Viie juhtumi uurimine viis järeldusele, et uute liikide sissetoomine ja elupaikade füüsiline muutmine on kõige olulisemad tegurid.”¹⁷ Ma ei lasku siinkohal kirjeldatud hävingujuhtumite üksikasjadesse (need võib leida Pimmi publikatsioonist), vaid keskendun järeldustele, mida nende analüüs võimaldab.

Kui nende juhtumite puhul täheldatud väljasuremismäär on tüüpiline sarnastele liikidele kogu maailmas, siis kulgeb tänapäeval väljasuremine kuni kümme tuhat korda normaalsest kiiremini. Skeptikud võivad vaielda, et nimetatud näited esindavad äärmiselt kõrget väljasuremistaset ning pole seetõttu representatiivsed. Pimm oma kolleegidega väidab, et ka siis,

kui vaadeldud näited oleksid oma liigi piires ainsad, mis on väga ebatõenäoline, on tase ikkagi kahesaja kuni tuhande võrra normaalsest kõrgem. Seda võib nimetada massiliseks väljasuremiseks. Autorid rõhutavad, et ükski juhtum pole pärit eriti tiheda inimasustusega piirkonnast, mis näitab, et surma käsi ulatab ka pika vahemaa taha. Kui tõhusaks see veel osutuks suure inimkontsentratsiooni puhul? Pimm küsib, mida selle ja teiste uurimuste põhjal tuleks järeldada: “Need, kes peavad kõrgeid väljasuremismäärasid väljamõeldiseks, on hämmastavalt ebatraditsioonilised faktidest.”¹⁸ Või ehk teadlikult võhiklikud?

Võib tunduda, et ainus viis väljakujunenud bioloogilise kriisi tõestamiseks on teadaoleva hävingu dokumenteerimine. Just seda skeptikud nõuavadki. Tõepoolest – ilma laibata pole mõrvakaasust. Ja kui kuskil veel elab mingi liigi isendeid, siis pole see liik ju välja surnud, isegi kui selle arvukus on elupaiga hävimise tõttu vähenenud? Selline vaatenurk paraku alahindab käesoleva kriisi ulatust ja keerukust. “Tähtis on mõista, et välja arvatud juhul, kui mõne liigi kõik esindajad hävivad ühekorraga, nt meteoori või orkaani puhul, on väljasuremise näol tegemist mitmejärgulise protsessiga,”¹⁹ kinnitab Daniel Simberloff. Ta toob näiteks ameerika tetrede juhtumi. Väljasuremise põhjuseks tuuakse tavaliselt jahipidamine või

¹⁷ M. P. N o t t j t, Modern extinctions in the kilo-death range. *Current Biology*, kd 5 (1995), lk 3.

¹⁸ S. P i m m, So many species in so little time.

¹⁹ D. S i m b e r l o f f, The ecology of extinction. *Acta Palaeontologica Polonica*, kd 38 (1994), lk 168.

elupaiga laastamine inimese poolt. Mäletatavasti oli sellel linnuliigil tohutu levila, mis hõlmas suuremat osa USA idarannikust. Küttimine ja elupaikade hävitamine vähendasid 1908. aastaks lindude arvu viiekümne isendini, misjärel loodi reservaat nende päästmiseks. Järgmise paari-kümne aasta jooksul tõusis nende arvukus tohutu kiiresti, ent lõpuks surid nad ikkagi välja selliste piibellike nuhtluste tõttu nagu tulekahjud ja katk.

Loo tuum on selles, et tetrede populatsiooni kahanemine väga väikeseks tagas tegelikult nende väljasuremise. Väikestele populatsioonidele võivad haigustest ja õnnetustest põhjustatud arvulised kõikumised saatuslikuks saada. Tuhandeline populatsioon võib saja isendi kaotuse üle elada; sajaliikmelisele populatsioonile tähendab selline muutus lõppu. Tetrede säilimine jäi äärmiselt ohustatuks ka siis, kui küttimisele ja elupaikade ümberkujundamisele suudeti piir panna. Hinnates inimtegevuse mõju looduslikule mitmekesisusele, tuleks seetõttu võtta arvesse selliseid populatsioone, mis on jäänud või jäämas nii väikseks, et võivad suure tõenäosusega langeda arvukuse juhuslike kõikumiste ohvriks. Sellest lähtuski Stuart Pimm, kirjeldades Hawaii lindude väljavaateid. Kõigest üheteistkümne liigi säi-

limine 21. sajandil on kindlustatud. Ülejäänud 124 liigi populatsioonid on juba praegu vähenenud, mõnel puhul ohtliku piirini. Ometigi näitab lihtviisiline liikide loendus, et kokku on neid veel 135 – seega ei saaks justkui rääkida mingist väljasuremisest. Simberloff kirjeldab seda kurbloolust kujukalt: “Paljud populatsioonid, sh mõne liigi viimased, võivad paista terved, kuid kuuluda tegelikult juba elavate surnute kilda.”²⁰

Usun, et ökoloogide “anekdootlikud” andmed väljasuremistest mitmel pool maailmas on kõigest põgusad vihjed katastroofilisele tegelikkusele, mis võtab kuju tasapisi ning enamjaolt meie silme alt eemal. Arvestades seda, et täiesti võimatu on dokumenteerida iga inimtegevuse poolt surmale määratud liigi täpset häbumist, tuleb kõrvad teraselt lahti hoida ning püüda tuulest ka kõige ähmasemaid sosinaid, sest need kannavad tähtsat sõnumit. Domineerides nagu mitte ükski liik enne teda elu tekkimisest alates, on *Homo sapiens* praegu tuhudes – sündimas on suur bioloogiline kriis, massiline väljasuremine, kuues sellelaadne sündmus viimase poole miljardi aasta jooksul. Ja *Homo sapiens* ise võib samuti kuuluda elavate surnute kilda.

Inglise keelest tõlkinud Ainiki Väljataga

²⁰ D. S i m b e r l o f f, The ecology of extinction. *Acta Palaeontologica Polonica*, kd 38 (1994), lk 171.

RICHARD LEAKEY on maailmakuulus paleoantropoloog, Keenia rahvusmuuseumi ja rahvuspargi kauaaegne direktor, keskkonnakaitsja ja poliitik. Ta kuulus tööühma, mis avastas 1984. aastal Homo erectus'e tervikliku skeleti (Nariokotome poisi). 1989. aastal pälvis ta maailma tähelepanu sellega, et tema eestvedamisel põletati Keenias avalikult telekaamerate ees 3 miljoni dollari väärtuses salaküttidelt konfiskeeritud elevandiluu. Ta on kirjutanud mitmeid raamatuid inimese põlvnemisest, nendest kolm koostöös teaduse populariseerija RICHARD LEWIN'iga. Samuti kahasse kirjutatud "Kuuendas väljasuremises" on "jutustajaisikuks" siiski Leakey. Raama-

tus mainitud viis varasemat suurt väljasuremislainet, mille käigus hävis mitmesugustel põhjustel umbes kaks kolmandikku kõigist eksisteerinud liikidest, leidsid aset ordoviitsiumi lõpul (440 miljonit aastat tagasi), hilisdevonias (365 mln a tagasi), permi ajastu lõpul (225 mln a tagasi), triiasel lõpul (210 mln a tagasi) ja kriidilise ajastu lõpul (65 mln a tagasi). Kõige kuulsam neist on viimane, arvatavasti meteoriidil põhjustatu, mis tegi lõpu dinosauruste 140 miljonit aastat kestnud domineerimisele maa peal. Permi ajastu kriis põhjustas imetajalaadsete sisalike väljasuremise, kes olid maismaal valitse nud 80 miljonit aastat.

M.V.

MAREK STRANDBERG

TEIST MOODI MAJANDUS

Visioon võimalikust põhiseaduslikust ning tehnoloogilisest reformist Eestis

Majanduses on muutusi toimunud pidevalt. Ellujäämislootuses ja kasumiahvatluses peitub jõud, mis on hoidnud ja hoiab jätkuvalt toimimas majandusprotsessi tuuma. Selle tuuma ümber tiirlevad keelud, piirangud ja standardid, mis tegutsevad regulaatorina ega lase majandusteemaatil ka muutuda teadvuse ja sealtkaudu kultuuri valdavaks ja ainumääravaks komponendiks. Elementaarseimaks seda laadi standardiks (mis on ju ka oma olemuselt piirang) on ajaloo jooksul olnud ilmselt raha, standardiseerides kaubavahetuse teema, mille tulemusena on naturaalmajandus asendunud rahavahendusliku kaubandusega.

Selliste piirangute ja standardite teke on kui alalhoiუმehhanism. Kuigi me täpselt ei tea, miks selline alalhoiუმehhanism toimib, on see selgelt pidurdanud muidu piiramatuna toimida võiva kaubandusliku hoiaku laiumist erinevates kultuurides ja ühiskondades. Kirjeldatud piirangud sunnivad majandus- ja rahandusprotsessis osalejaid rohkem pühenduma oma valdkonnale ning libastujad tõrjutakse sellest tegevusest välja. Tarviseb vaid ühiskonnal toimida mitmesugustes majandusküsimustes lõdvemalt (liberaalsemalt), kui kohe hakkab merkantiilne hoiak imbuma kõigisse elusfääridesse.

Liiga lihtsakoelise majandusliku toimetamise kogemus hakkab paljudele tunduma ainuõige ja universaalseid lahendusi pakkuv. Küll hakatakse riigi, küll kultuuri- ja protsesside puhul sarnasust otsima äritegevusega ning üritatakse nii leitud välist sarnasust muuta peaaegu kõigi tegevuste kohustuslikuks tunnusooneks. Sealte siiski ka käibetõed, et riik olla kui aktsiaselts, ning põhjus ja tagajärg vahetavad oma kohad. Nii muutuvadki demokraatiad merkantokraatiateks.

Üheks paljudest sääraestest piirangutest on olnud näiteks ka orjade tööjõu väljajäämine Lääne tsivilisatsiooni majandusmudelitest. Aegu tagasi oli vangilangenud või röövitud inimese tööjõu meelevaldne kasutamine niisama normaalne energiaallikas, nagu on tänapäeval bensiini valamine auto kütusepaaki. 19. sajandi alguses hakkasid Euroopas toimuma muutused suhtumises orjatöö kasutamisse. Poolteise sajandi jooksul tekkis Lääne ühiskondades arusaam inimõigustest ning teisesid nii moraal, eetika kui ka seadusandlus. Tänapäeval on raske ette kujutada lääneriiki, milles oleks võimalik äriettevõtte, kus kulude kokkuhoid või majanduslik edu põhineb odaval orjade tööjõul. Tõsi, kultuurilise rudimendina ja mõneti ehk orjameelsusegi ilminguna aeg-

ajalt siiski kostab argumente, et Eesti edueelduseks olevat odav tööjõud.

Keskkonnaruumist

Tänapäeval on inimene Maa-sõltlane. Utoopiad selle kohta, et õige pea lahkub inimkond teistele planeetidele mugavamat elu otsima, jäävad kaugemasse ja seni veel määramatusse tulevikku. Seetõttu tuleb ilmselt veel arvukate põlvkondade jooksul leppida oma Maa-nimelise kosmosejaamaga kui ainsa mõeldava elukohaga.

Aina tihenev asustus ning pingestatud suhted ökosüsteemis on uudne teema ka massikäitumises ja massikultuuris. Lisaks juba olemasolevatele virtuaalsetele olemis- ning tegutsemisruumidele (kultuuri-, majandus-, haridusruumile, poliitikatandril jne) vormub uus – samuti virtuaalne ning vahetult mittekogetav – keskkonnaruum.

Keskkonnaruum on ökosüsteemis toimivate protsesside kogum, millest inimkonna olemasolu sõltub rohkem kui pangandusest, kaubavahetusest või poliitilisest võimust. Või täpsemini öeldes: meie jaoks on keskkonnaruum ökosüsteemis toimivate protsesside projektsioon või arusaam indiviidide ning kõigi tsivilisatsioonide teadvuses.

Inimkond on arvanud (ja valdavalt arvab siiani), et heaolu ning mugavuse allikaks on piisavalt kättesaadav ja sobilikku vormi muundatav energia. Selline hoiak on tekitanud ettekujutuse, et inimene võiks ökosüsteemis toimida teisi liike arvestamata.

Kõigi inimeste mass aga on vaid 1/4000–1/3000 muude Maal elavate elusorganismide kogumassist. See vahekord mõjutab meid juba tuntud ja veel tundmatutegi seoste kaudu sedavõrd, et hooletu toimimine energijahil võib segi paisata nii mõnegi suhte selles suuremas elusainekoguses, mis omakorda võib muutuda märkimisväärseks olemisriskiks inimesele. Tuntuimaks elementaarnäiteks on Ebola – haigusetekiitaja, millel levik laienes Lääne-Aafrika vihmametsade maharaiumise tõttu. Seni kiiretesse ainevahetusprotsessidesse lokaliseeritud viirus paiskus kuidžinn pudelist, kui neid protsesse raaminud mets inimitahte tõttu kadus.

Keskkonnaruumi määravad ökosüsteemis toimiva aineringluse ulatus, olemus ning mahud. Elusa ja eluta aine muundumine selles organismidekogumis, mis koosneb tohutust hulgast liikidest, loob ka inimesele võimaluse vältida kulgemist termodünaamilise paratamatuse suunas – energiamiinimumi ning segaduse (entropia) maksimumi poole.

Pole kahtlustki, et muutes teiste liikide ja organismide omavahelisi suhteid, on inimene suuteline tegema seda ka selliselt, et talle endale sobilike ökonišside hulk võib märkimisväärselt väheneda.

Psühhoosikum

Lähiminevik on teinud meid tunnistajaks ühele suhteliselt lühikesele ning kiiresti toimivate muutustega geoloogilisele ajastule – psühhoosikumile.

Psühhoosikum on inim mõtte põhjustatud geoloogiliste ja ökoloogiliste muu-

tuste ajastu. Psühhosoikum on andnud inimestele võimaluse tajuda ning nautida oma väge ja võimu ning ühtlasi mõista ka selle ajalikku ning võimalik et kaduvat loomust.

Ehkki me tänapäeval näeme seoseid inimkonna poolt atmosfääri paisatavate kasvuhoonegaaside hulga ja kliima üleüldist soojenemist näitavate indikaatorite vahel, pole tõepoolest selge, kas tegemist on ikka tõestatud seostega või mitte. Maa geoloogiline lähiajalugu sisaldab näiteid, kui tektooniliste muutuste ning arvatavalt ka näiteks Päikesel toimunu koosmõjus on Maa kliima samuti väga lühikese perioodi jooksul muutunud.

Ühelt poolt teadmatust muutuste põhjuste kohta ning teisalt siiski võime neid muutusi näha ja mõõta on jaganud globaal mõtte kaheks:

* nendeks, kes ütlevad, et inimkond ise on kliimamuutuste põhjustajaks ning et väiksem tarbimine ja ulatuslikum taastuvressursside kasutamine võiks neid muutusi pidurdada, ja

* nendeks, kes ütlevad, et kuna pole ühest ja selget seost inimkonna tehnoloogilise tegevuse ja kliimaprotsesside vahel, võib keskkonnamahukas tootmine rahumeeli jätkuda.

Kui ka inimtegevuse keskkonnamõju määra või selle teadusliku tõestatuse üle võib vaielda, on üks mõju psühhosoikumil olnud kindlasti – inimene on harjunud kasutama ressursse palju kordi üle bioloogiliselt vajaliku piiri. Ja niisiis saab samadest eeldustest tegelikult teha veel kolmandagi järelduse: kuna toimuvad keskkonnamuutused ise on ju ilmsed, kuid nende täpne kulg meile paraku tead-

mata, siis on juba üksi võimalike uute ja määramatute katastroofiliste muutuste tõttu põhjust harjutada end oma baasvajadustega toime tulema just lihttehnoloogilistest ja väiksema keskkonnamahukuse ning energiatarbega lahenduste abil.

See ei tähendaks mitte tagasiminekut koopasse, vaid paljuski pelgalt mugavusmoe muutmist. Kusjuures mitte selle vahetamist ebamugavama moe vastu, vaid teistsugustest vahenditest ja võtetest lähtuva sama hea mugavusmoe vastu.

Tehnoloogiline barjäär

Kaasaegne inimene elab tehiskeskkonnas, mida looduslikest toimeahelatest eraldab energia- ja keskkonnamahuka tehnoloogia tõke. Seetõttu käsitleb inimene asjade ja toidu päritolukohana poodi, ning kasutatatu kaob kas vesiklosetti või prügikasti. See on maailmapilt, mida urbaniseerunud inimene igapäiselt kogeb. Niisuguste seoste korral on ääretult raske seletada ressurside taaskasutuse vajalikkust: on ju üksjagu tülgastav ette kujutada, et toit ja asjad poodidesse tekitatakse sellest samast, mis prügikasti või vesiklosetti lähetatud. Meeldivam on arvata, et asjad tehakse algusest peale uutena – “puhtast” naftast, gaasist, kivisöest, mineraalidest ja kes teab veel millest. Tehiskeskkonda looduslikuga siduvad tehnoloogiad on urbaniseerunud inimese päästevestiks. Päästevest peaks olema lihtsalt loodav, kasutatav ja taastatav. Olemasolevad tehnoloogiad on võimalike kiirete keskkonnamuutuste seisukohalt haprad ja riskirohked. Olemis- ja tarbimismugavust ning äraelamist võimal-

davad asjad ja masinad on loodud sellistes tootmispüramiidides, kus juba madalaimgi aste on üpris keerulise ülesehitusega. Kaasaegsete töövahendite ja tarbekaupade tootmine on muutunud niisuguseks, et üksikisik üldjuhul ei teagi kogu tootmisahela detailset olemust – seega ei suudaks ta üksi jäädes sellist tootmistegevust ka taastada. Siit tuleneb vajadus suurendada lihttehnoloogiliste rakenduste hulka.

Vooruslikum põhiseadus

Meil on olemas põhiseadus, kus on fikseeritud teisenenud piiblitõed, needsamad inimõigused jm põhimõtted ning mis on kogu muu seadusandluse ja ühiskondlike regulatsioonide aluseks.

Lisaks juba fikseeritud toimumisulatus-tele (seaduslikult lubatud ruumidele) peaks põhiseadus(ed) täienema veel ühe olulise klausliga: igasugune inimese poolt harrastatav tegevus peab hakkama ära mahtuma ökosüsteemis toimuvate aine- ja energiaprotsesside määratud piiresse ehk keskkonнаруumi.

See tähendaks juba pikka aega tuntud loodus- ja keskkonnahoiupõhimõtete samaaegset täitmist:

- * et aineriinge oleks väheselt mõjutatud, mis on mõõdukus;

- * et erinevad ressursid oleksid kaitstud, mis on meelegindlus;

- * et muude liikide elukeskkond oleks tagatud, mis on õiglus;

- * et inimesele oleks tagatud piisav elukvaliteet, mis on arukus.

Põhiseaduse vooruslikumaks muutmine ei halvendaks kindlasti ei elukvaliteeti

ega teeks olemist keerukamaks. Pigem vastupidi. Nende põhimõtete üldisest rakendamisest võikski alguse saada teist moodi – ökoloogiline – olemiskeskond. Majanduskeskkond sealhulgas.

Ökoloogilise majandusmudeli – ökoloogia ja ökonomika mõistelise ning kultuurilise taasühendamise – sisuks oleks aineriinge ning rahariinge kooskõlla viimine. See aga ei ole arengukavade ega lihtsamate õigusaktide küsimus, vaid selgelt põhiseaduslik küsimus.

Muidugi pole põhiseaduski mingi ime-rohi või igavese õnne eliksiir – üldise kokkuleppena annaks ökosüsteemi reeglitega kooskõlas olev ja neid oluliseks pidav põhiseadus vaid aluse muude seaduste ja regulatsioonide loomiseks ning kohendamiseks.

Peamisteks regulaatoriteks saavad sel juhul arvatavasti keskkonnamahukuse vähenemisele orienteeritud maksuseadused ning raamatupidamislikku aruandlust ja kontrolli laiendavad seadused. Aruandlusse lisandub ökoloogilise bilansi mõiste.

Raha pole universaalseim mõõt

Hoolimata üldlevinud arvamusest, et kõigel on rahas mõõdetav hind, pole enamiku ökosüsteemis toimuvast protsessidest ega nende ulatust võimalik adekvaatselt määratleda muus kui ikka füüsikalistes mõõtühikutes või siis statistikaühikutes. Rahas on seda lootusetu ja ebainformaatiivne teha. See oleks sama lootusetu, kui üritada Ohmi seadust teisendada 1995. aasta dollaritesse. Raha kaalub kaup ja

teenuseid nõudmise ning pakkumise piiridesse jäävates ruumides – turgudel. Absoluutsemaid väärtusi on põhjust mõõta ühikutega, mis meeleoludest rohkem priid, – meetrite, kilogrammide, sekundite ja muu sellisega.

Ökoloogilise bilansi ja vastava aruandluse rakendamine muudab mis tahes asjakohaseid seadusakte ning kasutusse tuleb ka ökoloogilise pankroti mõiste ja vastav protseduur.

Inimliku juhmuse kasvu – see aga ongi peamine mehhanism, mis mingi tegevuse keskkonnale ja sedakaudu ka inimesele ohtlikuks muudab, – on lootusetu piirata. Ei ettevõtet ega riigiasutust saa sulgeda ettekäändel, et lollide hulk selles on kasvanud kriitilise piirini. Ettevõtte intellektuaalset bilansi oleks väga raske koostada ning intellektuaalne pankrot (pankrot üldiselt on siiski majandusliku ringkäigu oluline osa) kujuneks paratamatult talumatult kummaliseks. Kes on need targematest targemad, kes rumaluse määra mõõta suudaksid? Ilma korruptsiooni ja vägivallata?

Ühiskonna intellektuaalset kapitali on võimalik arvestada eelkõige kohanemisprotsesside adekvaatsuse kaudu. Olulisimaks kohanemisprotsessiks nüüdisajal on inimesele aga taasharjumine loodusega.

Nagu mis tahes muu liigi puhul, määrab ka inimese ökoloogilise niši talle elamiseks vajaliku energia ja aine kättesaadavus, laguproduktide utiliseeritavus või eemalejuhitavus ning muude liikide huvi antud liigi ja eelmainitud, talle eluvajalike ammendatavate ressursside või siis vastavate laguproduktide vastu. Eluvajalik ei tähenda inimese puhul küll enam ammu

üksnes bioloogiliselt vajalikku. Sellel põhinebki psühhosoiikumi peamine mõju-mehhanism. Toodetud vajaduste rohkus paneb inimkonna laiutama muude liikide olemiskohtades ja neid sealt välja tõrjuma. See ei tähenda, et inimeste vajadused peaksid olema taandatud bioloogiliste vajaduste tasemele. See tähendab, et mõõdapääsmatuks on saanud muude vajaduste korrigeerimine mõõdukamaks.

Nelja olemisvõime – mõõdukuse, meeleskindluse, õigluse ja arukuse – samaaegne rakendamine tähendaks inimesele tagasitõmbumist ökonoomse piirese seal, kus see võimalik, ja tegevuse laiendamist seal, kus see võimalik. Laienemine saab ja võiks kiiresti alla tulla näiteks toidu valdkonnas. Enamik inimkonnast tarbib valdavalt toiduks vähem kui kümnekonda taime ning nende taimede massiline kultiveerimine põllumajandustehnoloogiatega vähendab paratamatult liigilist mitmekülgust. Toiduks kõlblike taimede hulk on aga suurusjärgu võrra suurem. Mitmekülgsem toiduratsioon tingib kindlasti tervislikuma olemise ning vähendab toiduüri unifikseeritust ja sellega kaasnevat säilitusainete rohkust meie toidulaual. Mitmekülgsem toiduvalik lokaliseeriks ka tootmist ja oleks seekaudu majandusliku mitmekülguse ning sellest tuleneva arengustabiilsuse allikaks.

Sallitud ja seadusega toetatud on rahas mõõdetav edu ja kasum. Kuigi ökoloogilise tasakaalu ja sellest tuleneva kestvuse temaatika on tunnetuslikult oluline, osutub ühiskondlikult oluliseks vaid see, millele panustatakse rahas mõõdetavat tähelepanu. Kui teid pole müügil või teid ei taheta osta, pole teid olemas!

Keskkonnaruumi mõiste sissetoomisega seadusandlusse kaasneb paratamatult ökosüsteemikesksem normeeritud otsustamine, planeerimine ja aruandlus. Selle hüpoteetilised normid sõltuvad valdavalt kahest asjaolust:

* meie teadmistest looduslike tasakaaluprotsesside ja tegelike inimõjude kohta;

* kasutatava tehnoloogia tasemest.

Mõlemad asjaolud tingivad ühelt poolt vajaduse arendada vastavaid tehnoloogiasid (keskkondlikult mõistlikke tehnoloogiasid, *Environmentally Sound Technologies*) ning teisalt uurida ja paremini mõista keskkonnaruumi olemust.

Kasu imaginaarsus

Uue majandusmehhanismi ehk üheks olulisemaks aspektiks on eespool kirjeldatuga kaasnev kasumi- ja edu-mõistete imaginaarseks muutumine. Imaginaarseks või lisateljeks rahale saab seesama normitelg, mis üldistatult näitab erinevate tegevuste keskkonnamahukust ja võimaldab nii määrata säästva toimimise piire. See pole meile lähiminevikust tuttav plaani- ja normimajandus. See on norm, mis tuleneb Maa ökosüsteemi taluvuspiiridest.

Seni vaid rahas mõõdetud ja kaalutud edukuse kandjaid (peamiselt just ettevõtteid) tuleb hakata kaaluma ka keskkonnamahukuse või keskkonnaruumi hõivamise aspektist. Iga tegevusega käib kaasas mingi ressursitarve ja kaasajal peegeldab seda kas nn ökoloogilise seljakoti maht või siis ökoloogilise jalajälje ulatus. Ühel juhul hinnatakse keskkonnaruumi

hõivatust kasutatud materjalide ja ressursi hulga järgi, teisel juhul (ökoloogiline jalajalg) arvestatakse keskkonnaruumi kasutamise ümber teatud tinglikku pindalasse.

Kui ühiskond seab keskkonnakasutusele teatud ülempiiri, siis tuleb seda ületavad tegevused lõpetada või ümber korraldada. Siin kasvabki võimalike kauplemistehingute hulk ning selle tagajärjel võiks vähenema hakata ka sotsiaalne ja varaline ebavõrdsus.

Mehhanism võiks olla näiteks järgmine.

Kujutleme hüpoteetilist olukorda kahe ettevõttega, millest üks on rahaliselt kasumlik, kuid mille keskkonnamahukus märkimisväärselt ületab kasutatava keskkonnaruumi lubatud mahu – sisuliselt on tegemist ökoloogilises pankrotis oleva ettevõttega. Teine vaadeldavaist ettevõtetest aga töötab rahaliselt väikese kasumiga või on isegi kahjumis, teenitu kulub maksudeks jm kohustusteks ja kuludeks ning tegevuse selline jätkamine ähvardab lõppeda majandusliku pankrotiga. Samas on see teine ettevõtte aga usinalt ametis mõne tavaoludes mittetasuva tegevusega – näiteks metsaistutamise. Ökoloogilise majanduse seisukohalt laiendab ta keskkonnaruumi mahtu. Tegemist on olemise jätkuvust tootva ettevõttega. Kui ökoloogilises pankrotis olevale ettevõttele tehakse ametnike poolt ettekirjutus oma toimingu lõpetada või oma tegevus reformida, tekibki nende kahe ettevõtte vahel võimaliku tehingu olukord. Ökoloogilises pankrotis olija on huvitatud ostmast seda, mida toodab majanduslikule pankrotile läheneja, – säästvust ning keskkonnaruu-

mi ära mahtuvast (või ka keskkonnaruumi laiendavast) tegevusest tulenevat jätkusuutlikkust.

Keskkonnaruumi laiendamist ja ressursside säästmist, mis tänapäevamaailmas on marginaalne ja mittetulus tegevus, saab sellise mehhanismi abil muuta taganõutud teenuseks. Ja mingi aja jooksul on nõudmine sellise kauba järele suurem pakkumisest – põhiseaduslikult ning samas majanduslikult liberaalselt ja kõigile ühetaolistes tingimustes toimub väärtuste iseregulatiivne ümberjagunemine. Just jagunemine, mitte jagamine!

Ökoloogiline proteksionism edueelduseks

Mitmesugused vabakaubanduslepingud ja liidud, millega ka Eesti on ühinenud, ei võimalda meelevaldselt teiste osapoolte kaupade sissevedu takistada, et omamaist tootjat toetada. Mis tahes piirangud peavad olema võrdsed kõigile vabakaubanduslepingu partnereile. See põhimõte elavdab konkurentsi. Elavdab ka keskkonnaressursi kasutust ning näiteks Ameerika kanaliha on Eestis odav eelkõige just oma suure keskkonnamahukuse tõttu.

Keskkonnaruumi seadus oleks loomulik turukaitsemehhanism – kui omamaistele tootjatele kehtestatakse rahvusvahelises mõõtkavas karmid keskkonnanõuded, siis saab samu nõudeid rakendada ka sissetoodavatele kaupadele. Globaalsetest argumentidest – keskkonnatemaatikast – lähtudes kaitsstud siseturg on kindlasti majandusliku elavnemise mootoriks. Kau-

padele tekiks õiglase hind ning kaupade ja teenuste keskkonnamahukus oleks garanteeritud madal. See tõmbaks märgile “Eesti Toode” rahvusvaheliselt hoopis uudset tähelepanu.

Keskkonnahoid on võti erineva maksejõuga tarbijateni erinevatel turgudel. Šveitsi tooted tekitavad usaldust oma traditsioonilise kindluse ja täpsuse tõttu. Eestis tehtulegi oleks ühetaoliselt väike keskkonnamahukus tuntust ja otsitust põhjustavaks komponendiks. Me ei saa kopeerida neid edueeldusi, mis muudele rahvastele on tuntust toonud. Näib, et meil on võimalus oma tuntuse allikas ise tekitada ning oma tegevustesse sisse harjutada. Seda enam et seadusandluse muutusest tekkivad vaidlused vabakaubanduslepingute üle tõmbaksid niikuinii tohtut tähelepanu ning paneksid proovile meie välispoliitika suutlikkuse. Aga lootuses tähele pandud saada elab enamik maailmast.

Keskkonnatundlike tarbijate hulk on veel väike: 3–5% ehk. Samas on see hulk piisav, et pakkuda tarbijat Eesti tooteile ja teenustele. Eks ikka selle hüpoteetilise ökoloogilise majanduskeemiga Eesti toodetele ja teenustele. Olukord sarnaneb mõneti 1990. aastate algusega, kui Jaapani autotööstus orienteerus kvaliteetseid autosid ihalevatele tarbijatele. Toonased tootmismahud olid väikesed ning kriitikutel jätkus teravat keelt, et arvustada sellise tegevuse mõttetust. Tulemus oli aga vastupidine: väikese, kvaliteetseid sõidukeid ihalevate tarbijate turuosa – koera saba – küljes osutus olema ka koer ise. Nüüd on vastupidav ning mugav sõiduvahend üldiselt nõutav.

Võrdlus autoga kui kulutamise sümboliga pole küll ehk kohane, kuid ilmestab nõudluse laienemist pakkumise olemasolu korral. Näited ja eeskujud toimivad. Nii toimiks ka sisemajanduslikku kaitstust pakkuv ökoloogiline majandusmehhanism.

Tehnoloogilistest lahendustest

Majandusmudeli radikaalset muutust ökoloogilisemaks saab korraldada üksnes siis, kui on olemas tehnoloogilised eeldused. Eesti oludes seondub märkimisväärne säästupotentsiaal eeskätt viie tegevusvaldkonnaga:

- * energia muundamine (elektroenergeetika, soojusenergeetika, transport)
- * toidutootmine
- * jäätmekäitlus
- * elukeskkonna loomine ja ehitamine
- * töökorraldus

Meie tänaseks majanduslikuks kirstu-naelaks on energiamuundamise ning utiliseerimise süsteemid, mille omapära tõttu kulub Eestis kuni 8 korda rohkem energiat ühe jõukuseühiku tootmiseks kui nii mõnelgi pool mujal Euroopas. Külmemat kliimat süüdistada oleks patt, sest ka Soomega võrreldes raiskab meie ühiskond mitu korda rohkem.

Energia muundamises on võtmevaldkondadeks taastuvenergeetilise ressursi kasutuselevõtmine kohaliku põlevkivi kõrval ning tsentraalsete energiasüsteemide asendamine hajali paikneva mikroenergeetiliste seadmete võrguga.

Nii mõnedki majandustargad peavad sellist muutust kalliks ja niisiis võimatuks

või mittekasulikuks. Samas unustavad needsamad inimesed, et kallite asjade (tehnoloogiate) üha suurenev kasutamine ongi majanduskasvu üheks põhiallikaks. Imelik – aina kallimate autode aina suurema kasutuselevõtu üle ei kurda keegi. Vastupidi, see protsess on muutunud meil ülistatavaks majanduspühaduseks. Kui sõiduvahend on eratarbimises ja teda ei pruugita äriliselt kaupade või reisijate veoks, siis on sõiduk omanikule ehk ülemääragi mugav, põhjustab märkimisväärseid lisakulutusi ning rändab lõpuks ikka lammutusplatsile. Ja seda ilma mingi kasumita. Olgu öeldud, et meil juba üksi kahe aastaga soetatud uute autode summaarne mootorivõimsus võrdub Eestis vajatava elektri tootmiseks tarviliku generaatorivõimsusega. Kulutuste tegemine sellistesse tehnoloogiatesse, mis tulevikus sotsiaalseid ja majanduslikke olusid laiemalt parandavad, on alati põhjendatud. Seda enam et alternatiivtehnoloogia praegune kõrgem hind ei tulene mitte tehnoloogia omapärast, vaid selle masstootmise puudumisest.

Siiani ühegi märkimisväärse välispoliitilise initsiatiivita toime tulnud Eesti riik võiks algatada näiteks rahvusvahelise lepingu, mille osalised looksid fondi keskkondlikult mõistlike tehnoloogiliste lahenduste masstootmise käivitamiseks. Sellega lahendaksime endi tehnoloogiavajadused ja ilmselt suudaksime ka avada samasuguse võimaluse teistele siirdesühiskondadele.

Mis puudutab transporditemaatikat, siis on selge, et läbimõeldumat ühistranspordi ja teedevõrgu korraldamist vajab sinne ühiskond hädasti.

Toidutootmises oleks võtmevaldkonnaks väikeste lokaalsete töötlemisüksuste soosimine ning mahepõllumajandusliku tootmise edendamine. Sageli ollakse veendunud, et mahepõllumajanduslik toidu tootmine nõuab määratult rohkem kasvupinda ning on liigilisele mitmekülgsusele pigem ohuks kui toeks. See on üks kultuuris levivaid väärmõistmise-nakkusi, nagu seegi tõdemus, et põhust ehitatud maja võib hunt ümber puhuda. Tegelikult suurendab mahepõllumajanduslik meetod liigilist mitmekülgsust, säilitab tasakaalustatud toitaineskeemi ja külvikordadega mulla viljakust ning välistab muldade negatiivse huumusbilansi.

Jäätmemajanduse üheks võtmeküsimuseks on reovete käitlemine. Suure energia-, kemikaali-, hooldus- ja juhtimismahukusega puhastusseadmed loovad mulje näilisest majanduskasvust. Ent ei saa ju mõistlikuks pidada, kui märkimisväärset osa majanduskasvust ning toodetud lisaväärtusest hakkabki moodustama jäätmekäitus. Siin ongi lahenduseks tehnoloogiad, mis tehislikes ökosüsteemides suurendavad looduslikku isepuhastamisvõimet sel moel, et energiakulu näiteks reoveekäitluses on 10–100 korda väiksem kui konventsionaalsete tehniliste süsteemide puhul. Aastakümnete väljavaates ulatub säästlikuma reoveekäitlustehnoloogia abil saavutatav rahaline kokkuhoid Eesti ühiskonnas miljardite kroonideni. See on ilmikas näide, kuidas ökoloogiline saab ühtlasi olla ka ökonoomne.

Ehituse ja elukeskkonna loomise valdkonnas on parimaks teeks ökoloogiliste ehitustehnoloogiate ning vastavate arhitektuurilahenduste laiem kasutamine.

Siingi pole jutt mitte traditsioonilise ehituskultuuri juurde tagasipöördumisest, vaid energiasäästu ja materjalide taaskasutust ning tervislikku elukeskkonda võimaldavate tänapäevaste ökotehnoloogiliste võtete kasutamisest. Ebaratsionaalselt kavandatud ning energia-, hooldus- ja juhtimismahukana kavandatud elukeskkond on sotsiaalseks ja majanduslikuks koormaks nii praegusele põlvkonnale kui ka järgmistele.

Eestis tehtud sotsioloogilised küsitlused näitavad, et inimesed on sisemiselt valmis muutma oma tarbimis- ja toimumisharjumusi ökoloogilisemaks ning keskkonda arvestavamaks, kuid selle valmiduse ellurakendamise üheks peataktuseks on seda nõudvate ühtsete reeglite puudumine.

Meil oleks võimalik niihästi rakendada need reeglid kui ka toetada neid loodud tehnoloogiliste lahendustega.

Teist moodi majandus tähendab millegi seni kaubeldamatu – inimese kui liigi kestvust tagavate eelduste – muutmist kaubeldavaks. Edukriteeriumide ruumi muutmist rahavektorist ökosüsteemikeskseks jätkusuutlikkuse ruumiks. Sirgelt tasandile kolides lisandub toimumiseks vajalikke vabadusastmeid. Võimaluste rohkus ühtlustaks arengut ning looks eeldusi uute tegevusstruktuuride tekkeks.

Erinevates ühiskonda puudutavates arengukavades püütakse tegevuslikku (majanduslikku, sotsiaalset) mitmekülgsust toetada rahasüstidega valdkondadesse, mis tunduvad midu mahajäänud või hääbuvad. Selline lähenemine on muutumas igikestvaks ning toodab nii korrutavat kasu kui ka sotsiaalseid pin-

geid. Vaadake kas või põllumajanduse ümber toimuvat.

Ökosüsteemi võimaluste piiresse äramahtumise nõue põhiseaduses võiks saada hoovaks, mis otstarbekad tegevused otstarbetutest eraldaks ning ühiskonna rikkuse teket ja ümberjagamist veidi mõistlikumalt reguleerida suudaks. Loota välisdoonorite põhjatule rahakotile

Eesti olude tsiviliseeritumaks kohendamisel oleks ilmne naiivsus. Kestvama olemise võtmeks on uued looduslike protsesside olemust arvestavad põhimõtted. Keskkonnaruumi olemust arvestav põhiseaduse reform avaks tunduvalt laiemaid arenguvõimalusi, kui tegi seda majandussuhteid korrastanud rahareform.

REIN KURESOO

MIKS INIMESED EI USU KESKKONNAPROHVETEID?

Inimkari on päratu suur ja peab olema vägev tahtmine, et selles veidigi kaugemale silma paista. Ometi näib seda tahtmist jaguvat – kes siis ei sooviks, et ta katus oleks kõrgem, nimi suurem ja paluke magusam. Inimesed on aastatuhandete jooksul kogunud kokku päratu hulga teadmisi maailma kohta; need, kes oma rinna maailma tarkusest pilgeni täis ahminud, on varmad andma hinnanguid – nad teavad, mis on haritus, mis intelligentsus ja mis kultuur. Ehkki igaüks mõtleb haritusest, arukusest nii, nagu parasjagu ulatub, ei ole vist küll liiga ränk öelda, et harituseks ei saa pidada seda, kes ei tea või ei taha teada, millise lõpptulemuseni viivad tsivilisatsiooni pikaajaliste arengute pahaloomuliseks kujunenud metastaasid – inimpopulatsiooni piiramatute vahamine, tahtmistest ning tarbimise suurenemine ja majanduskasv. Lühema või pikema ajalise lõtkuga toovad kõik need arengud agooniat ja kadu meie lastele või lastelastele, keda me ju ometi nii väga armastame ja kelle soove ja kapriise me püüame kõigest hingest täita.

See, et piiratud ressursid ei võimalda piiramatu kasvu, on tõik, mida saab rehkendust appi võttes pimedalegi näidata. Mis ikkagi juhtub siis, kui kasvukõverad kord õigeks tõmmatakse, võime üksnes oletada. Seda, kui suure ulatuse võtab üldine häda ning kas see lõpeb kõrgemate

eluvormide täieliku hävingu või ökosüsteemide drastilise vaesumisega, mida inimlik või vähemalt tüüpiline urbanist üle ei ela, ning kunas katkeb biosfääris elu alal hoidvate sidemete kandevõime, ei oska keegi täpselt modelleerida ega ennustada. Ökoloogilise kollapsi kohta ei ole võimalik anda tõsiteaduslikku prognoosi ning seetõttu on senised maailmalõpupjutud jäänud rohkem visionääride ja prohvetite pärusmaaks – teadlased ei soovi üldjuhul astuda pinnasele, kus puudub äraproovitud metodoloogiline tugi, poliitikud peaksid olema küll ilmselgelt põrunud, kui ütleksid valijaile, et neil tuleks tulevikule mõeldes elada senisest märksa suuremas seksuaalses ja ainelises kasinuses ja et nad ei tohiks mõeldagi majanduskasvule, mis viib lõppkokkuvõttes vaid hukatusse. Ning kui ajalehed alustaksid oma juhtkirju seda laadi võtmes, sulgeksid lugejad, kes eelistavad näha võõrast verd ja prominentide patte, oma niigi kõhnade rahakottide rauad. Seepärast ongi sünta tulevikku töötavaid ennustusi harva kuulda või lugeda.

Ehkki paljudele on meie nigelad välja vaated hästi teada, näib inimeste seas ikkagi olevat märksa enam neid, kes nii musti tulevikuvisionaari täiesti siiralt imeks panevad või siis peavad neid lihtsalt “liiga pessimistlikuks” – eks usutud juba enne Kristuse sündi maailmalõppu, mis millegi-

pärast juba kaheks aastatuhandeks kuhugi vinduma on jäänud. Asine inimene kipub ikka uskuma seda, mida võib oma silmaga näha ja hambaga katsuda. Ta ei usu radioaktiivsust, vaid juuste väljalangemist, ei võta tõsiselt osooniauke, vaid nahapõletusi. See, et pidu kunagi lõpeb, ei mahu kuidagi pähe – ei ole ju kunagi varem kogetud sellist ainelist lahedust, õllemarkide rohkust, eneseteostus- ja nautimisvõimaluste küllust kui praegu. Inimteadvusele on omane selektiivne amneesia – võime unustada just eriti seda, mis on ebameeldiv. “*It’s a poor sort of memory that only works backward,*” ütles Lewis Carroll, kuid tegelikult ongi mälu rohkem minevikusündmuste talletaja – mis tahes tulevikusündmused mõjutavad meie käitumist märksa vähem kui see, mis meiega kord on juhtunud. Alles selgelt väljajoonistunud oht käivitab inimeses füsioloogilise reaktsioonina tegutsemisvajaduse.

Pärast Tšernobõli katastroofi näidati televisioonis videolõiku tuumareaktori jahutusvee basseinil kalastavatest meestest, kes mureliku reporteri küsimustele, kas nad radioaktiivsust ei karda, vastasid: “*A kakaja radiatsija, rōba-ta horošenkaja.*”

Võime seda *mužik*’i, kes praeguseks juba tõenäoliselt hinge heitnud, küll lihtsameelseks pidada, aga põhimõtteliselt jääb ta ikka hirmuäratavalt kiiresti areneva ja maailma muutva liigi *Homo sapiens* õige tüüpiliseks esindajaks. Selle kalastaja vastuse põhimuster ei erine kuigi oluliselt USA presidendi Bushi maailmanägemise tanukirjadest. Kui Bush senioril õnnestus nurjata rahvusvaheline kliimakonventsioon Rio de Janeiros 1992. aastal, siis noor Bush on näidanud end oma igno-

rantse papa väärilise pojana ja suutnud sama tõhusalt torpedeerida Kyoto protsessi.

Ja lõpuks ei ole suurt vahet isegi looduskaitseorganisatsioonide ja Tšernobõli kalamehe vahel. 1995. aasta suvi oli mulle mõnes mõttes ilmutuslik – siis kinnistus mu arusaam sellest, et parandada ei ole midagi, Annuška on juba päevalilleõli ära ostnud ja selle trammittee äärde puruks pillanud, jääb üle üksnes unustada...

Tol suvel avati Hiiumaal Kõrgessaares reovete puhastusjaam, mis oli ehitatud Rootsi riigi rahadega. Puhastusseadmete ülesseadmisest tehti suur PR-sündmus, Rootsi WWF sõidutas Hiiumaale neli lennukitait Stockholmist veefestivalile saabunud ajakirjanikke. Vaatasime siis koos lummatult, kuidas *faeces homini sapientis* ümmarguses basseinis maagilisi ringe tegi. “Mitmes kord see sul juba on puhastustiigil tiirlevat sitta vaadata?” pärisin ühelt nooremapoolelt saksa ajakirjanikult. Ta ütles, et ei ole täpset arvet pidanud, aga riike, kus tal seda teha on tulnud, olevat kokku kümnekond. Lokaalselt manipuleeritav keskkond tekitab hõlpsasti alusetut optimismi. Kallid puhastusseadmed on energia- ja materjalimahukad ning nende käigus hoidmine suurendab kaost ja entroopiat kusagil mujal. Vanapaberi taaskasutamine ei ole vähendanud nõudlust puidu järele. Aasta pärast fekaalide-alast meditatsiooni Kõrgessaares olid Helsinki trammid täis kleebitud plakateid, mis teatasid reipalt: “*WWF pelästää maapallon*”. “Mis lihtne ülesanne, ainult üks maakera meil ongi,” mõtlesin tookord. Soome WWF ise oli just parasjagu pankroti äärel.

Nii nagu inimese eluvaade üldse, on ka tema arusaamad keskkonnaprobleemidest üsna otseses seoses ta kasvukeskkonnaga. Riigiti võib see suhtumine olla õige erinev. Kui mõelda näiteks Hollandile, mille Eestist veidike väiksem pind peab kandma natuke enam kui kümme korda rohkem elanikke, kelle majandustegevus, tarbimine ja maakasutus on meiega võrreldes märksa vilkamad, on selge, et keskmine hollandlane peab teadma, kui otseselt mõjutab iga ta väikseimgi tegu ümbritsevat maailma. Amsterdami narkar lööb tühjaks joodud õllepurgi enne prügikasti viskamist kohusetundlikult lapikuks ja sorteerib ära muudki jäätmed. See ühiskond ei jaksa enam hoolida sellest, mida inimesed iseendaga teevad, kuid jälgib ja õpetab hoolega kõigile kodanikele viise, kuidas sel maal, mis kliima soojenedes paratamatult vee alla jääb, üldse on võimalik elada. Sain hollandlastelt sugeda, kui viskasin vorstide plastpakendid hästipõlevasse lõkkesse – “Sa uputad Madalmaad ära!” Kui Hollandit asustaks 16 miljonit eestlase mentaliteediga inimest, muutuks see maa mõne aastaga elamis-kõlbmatuks, Tšernobõli kalamehed saaksid selle asjaga muidugi veel märksa kiiremini hakkama. Nii on meil praegu vähe peale hakata jaaneilartlike afirmatsioonidega – eesti tark laulurahvas on ikka osanud elada harmoonilises vahekorras loodusega. Loodust on meil tõepoolest veel nii palju alles, et me ei oska seda enam eriti väärtustada. Nii nagu mujal Euroopas, on ka Eesti keskkonnaseisundi arvulised näitajad viimase kümne aasta jooksul oluliselt paranenud – seda, mis toimub mujal maailmas, ei suuda me adekvaatselt

tajuda. Dalai-laama on öelnud, et Tiibeti rahvas on harjunud vähese varaga läbi ajama ning tema vagaks sooviks on vaid, et nomaadsed karjakasvatajad saaksid endile kaasaegsed ilmastikukindlad riided ja ühe televiisori jurta kohta. Kus aga on juba televiisor platsis, sinna ilmuvad peagi ka pampersid, snikersid ja oolveisid. Siis, kui keskmine hiinlane ja tiibetlane jõuavad eestlase tarbimistasandile, on maailma saatus juba noateral.

Miks ikkagi jätkub maailma looduseskkonna allakäik ja miks ei jõua see isegi suhteliselt arukate inimeste teadvusse päriselt kohale? On räägitud sellest, et süüdi on informatsioonipuudus, halb tehnoloogia ja hoolimatus. Pärast Rachel Carsoni “Hääletut kevadet” ja Rooma Klubi esimesi raporteid valitses maailmas hetkeks arvamus, et pruugib ainult äri-meestel, torujüridel, ajakirjanikel ja poliitikutel istuda kokku tõevalgust näinud mullateadlaste, keskkonnaametnike ja ornitoloogidega ning asjad räägitakse selgeks ja keskkonna laastamine lõpetatakse. Aga asju, mida palja silmaga ei näe, on pragmaatikuist võhikuile raske selgeks teha, veelgi raskem on teadvustada olukorra tõsidust, kui rahamaailma vägevad ei taha kuuldagi midagi majanduskasvu kui sellise ohtlikkusest. Tõepoolest – turumajandus toimib nagu jalgratas – kui pedaale ei sõtkuta, kukub ta pikali.

Nüüdseks on välja õpetatud terved põlvkonnad teaduse populariseerijaid, keskkonnaajakirjanikke ja ökofilosoofia gurusid. Pidulikult on sõlmitud mitmeid ülemaailmseid kokkuleppeid ja konventsioone, lauldud ja hoitud kätest kinni tuhamägede ääres, riikides võetud vastu

säästva arengu seadusi, kuid sellest hoolimata on nägija pilgu jaoks väga vähe muutunud. Keskkonnakaitsest on saanud konjunktuurne ning kohati õigegi hästi makstud tegevusala, kuid siiski tundub, et peamisele ei saada kogu selles saginas pihta. On selge, et keskkonnateadlikkuse kasvatamise kampaanias on kogu maailmas midagi kahe silma vahele jäänud. See miski võib olla ja ilmselt ongi lihtsalt inimlik ahnus. Ja ikkagi on raske leida lepitust lihtsakoelise seisukohaga, et inimesed on lihtsalt halvad ja toimivad alati halvimal võimalikul moel. Räägitakse ka sellest, et judeo-kristliku tsivilisatsiooni mõttemallidesse on programmeeritud hoolimatus looduskeskkonna vastu – seda on ka pidulikumat väljendatud, näiteks: “tänu mõttetraditsioonile, mis näeb vaimu ja keha ning sellest tulenevalt kultuuri ja loodust eraldi kategooriatena, on 21. sajandi algul inimese ja looduse mitteduaalsete suhete kirjeldamine raskendatud” (Timo Maran, kogumikus “Tekst ja loodus”, 2000). Mõte, et vaalade hävitamine on loogilises seoses Francis Baconi lausega “loodus peab teenima inimest” või Descartes’i väitega, et loomad ei tunne valu, sest neil puudub hing, tundub liiga lihtne ja akadeemiline. Ideede ajaloo jälgimine ei suuda kuigi adekvaatselt seletada inimese käitumist ja motivatsioonimustreid igapäevasuhtes. Vaadeldes varasemat ajalugu, mil inimõju loodusele oli väike, oleme alati mõelnud sellele, milline oli ajastu ideoloogia. Nüüdsel ajal toimub looduse laastamine kiiresti ning sel pole peaaegu mingit pistmist sellega, mida on mõelnud või öelnud Kalevi Kull, Pentti Linkola või Toomas

Paul, vaid see on oma olemuselt mõttelane.

Kui mõelda inimese asendile keskkonnas, tundub loomulik huvituda sellest, mil määral on meie eluviis ja inimlik elukeskkond kooskõlas meie evolutsiooniliste kohastumustega. Teisisõnu – kuivõrd kannatame bioloogilise liigina selle all, et oleme endile loonud tehniliku sünni-, kasvu- ja elukeskkonna? Üldkäibiv kultuurilise relativismi paradigma on normatiivseid vaimse tervise standardeid eitades teinud meid üsna pimedaks tervete ühiskondade hälbiva käitumise suhtes. See, mis on teatud kultuuris üldtunnustatud normiks, ongi normaalne. Samas ei ole ka idee vaimselt haigest ühiskonnast sugugi uus – sellest on küllaltki ammu rääkinud nii Bernard Frank, Karl Menninger kui Erich Fromm. USA looduskaitse üks klassikuid Paul Shepard on kirjutanud kuulsa essee “Loodus ja hullumeelsus”, milles ta jõuab otsesele järeldusele, et õhtumaine tsivilisatsioon on teatud liiki vaimuhaigus. Ka Sigmund Freud küsis omal ajal: “Kui tsivilisatsioonide arengul on organismide individuaalse arenguga nõnda palju sarnaseid jooni ning kui selles toimivad sarnased mehhanismid, kas pole siis õigustatud diagnoos, et teatud kultuuritüüpide mõjul võivad mõned tsivilisatsioonid, mõned ajajärgud ning võib-olla isegi kogu inimkond muutuda neurootiliseks?”

Neuroos, peetumus ja vaimuhaigus on küll omavahel geneetiliselt seotud, kuid ilmselt siiski erinevad nähted. Me teame, et neuroosid on tänapäevastes ühiskondades muutunud niisama normaalseks elu koostisosaks kui autod, arvutid ja mobiiltelefonid. Samas ei ole ilmselt veel alust

pidada kõiki inimesi neurootikuiks ning kindlasti on neuroosidest suhteliselt puutumata inimesi umbes ühevõrra nii autoomanike kui nende hulgas, kel autot ei ole. Tehnilised vahendid kiirendavad ilmselt küll aja subjektiivset kulgu (nn elutempot) ja loovad sellega soodumust neuroosideks, kuid kurja peajuur on arvata vasti kusagil mujal. Öhtumaist tsivilisatsiooni iseloomustab eelkõige vajaduste plahvatuslik kasv ning vastuolu vajaduste ja nende rahuldamise võimaluste vahel ongi üks sagedasemaid neuroosiallikaid.

Turumajanduse üheks põhiliseks toimetehhanismiks on lõppematute tahtmistest kunstlik kehtumine, samas kui vajadusi selle sõna esimeses tähenduses on lõplik hulk. Inimkonnal võiks olla tulevikku üksnes siis, kui inimesed hakkaksid oma soove, ihasid ja tahtmisi eristama tegelikest vajadustest ning õpiksid oma vajadusi arukalt ohjama. Vaid siis, kui inimese tegelikud põhivajadused on enam-vähem rahuldatud, saab ta olla lähedal tasakaaluseisundile ja õnnele. See eeldab selget teadlikkust tõelistest vajadustest. Kui nende osas jääb midagi olulist puudu, hakkab inimene otsima asendust – üha rohkem raha, võimu, komforti, seiklusi, seksi, kuulsust. Asendusvajadusi ei ole põhimõtteliselt võimalik täielikult rahuldada, sest peaaegu ühelgi neist ei ole selget ülaraaja ega küllastusastet, või siis viib sellele piirile lähenemine füüsilise kurnatuseni. Frustratsioon asendusvajaduste jahtimisest tuleneb enamasti sellest, et rahuldamata emotsionaalsele vajadusele otsitakse nõrkemiseni füüsilist asendajat. Ka kõik sõltuvushaigused on ilmselt seotud rahuldamata põhivajadustega.

Asendusvajaduste orjamine ongi üks selgemaid märke inimese peetumusest praeguses tsivilisatsioonis. See peetumus sarnaneb vangistuses üleskasvanud loomade peetumusega – võimetusega loomulik keskkonnas hakkama saada – ning on võõrandumise aluseks. Võõrandunud inimese jaoks on suur osa maailmast võõras või isegi hirmuäratav. Linn täis võõraid inimesi, mets täis võõraid olendeid, pea täis võõraid mõtteid, süda täis...

Inimese areng lapsest täiskasvanuks kestab ligi kakskümmend aastat. See erakordselt pikk ontogenees, mis on looduses niisama erakordne kui kaelkirjaku pikk kael, kujunes välja looduslikus keskkonnas elavas väikeses inimrühmas, kel tuli vahel küll toimetulekuks kõvasti pingutada, ent kes põhiliselt elas üsna pingevaba elu. Meie jaoks ei ole seda maailma enam olemas ning me oleme oma laste kujunemisea täitnud selliste teadmiste õpetamisega, mida neil täiskasvanuna enamasti tarvis ei lähe. See on õpetus, mis ei lähenda lapsi loodusele ega kasvata neid isegi oma elu eest vastutust võtma. Enamikul neist ei õnnestugi saada päris täiskasvanuks, nii nagu ka suurem osa meist, veidi vanemast põlvest, ei ole täiskasvanud. Mõnelegi lapsemeelsele võib see olla lohutav tõdemus, nende kurvas-tuseks võib vaid lisada, et meil ei õnnestu ka säilitada algset siirast ja tundeerka lapsemeelsust. Lapsinimestele võib seletada, et meie praegune eluviis lõpeb varem või hiljem krahhiga, nemad usuvad ikka, et majanduskasv ja teaduse edasine areng hoiavad kõige halvema ära.

Kunagi kirjutasin loo “Kellele kuulub loodus?”, kus rääkis, milliseid raskusi

tekkitab omandi mõiste looduse kaitsmisel. Ent sellel küsimusel on üks teinegi oluline ja märksa vähem eritletud tahk, mis on seotud sellega, kuidas need, kes loodusest hoolivad, oma sõnumit oskavad kuuldavaks teha. Vanasti öeldi sageli “emake loodus”. Modernne inimene on küünilisem ega kutsu oma lihast emagi enam naljalt emakeseks. Mingi ema-lapse suhe loodusega näib inimesele siiski loomuomane olevat. Loodusmeelsetele inimestele on loodus olnud juba nende lapsepõlve arusaamatustes ja ahistustes suureks lohutajaks. Armastussuhtega kaasnevad tavaliselt vastakad tunnetekogumid. Inimene ei küsi tavaliselt teadlikult – kas loodus armastab ka mind? Ometi näib see küsimus ta sees mingi salapainena vastuse järele janunevat. Sellega koos tekivad kiivus ja rivaliteet – keda armastab loodus rohkem, kes on loodusele kõige parem laps? Küsimus – kelle oma on loodus, on mulle sageli pähe karanud, kui olen istunud loodusejüngrite koosviibimistel.

Sigmund Freud räägib “okeaanilisest tundest”, millest on temale jutustanud Romain Rolland. Nagu Rolland ütleb, on see eriline tunne, mis temast kunagi päriselt ei lahku.

Võib-olla on ookeaaniline tunne koos teiste suurte tunnetega jäänud tunneteaja-

loo romantilisse perioodi, võib-olla ei oska meie, tänapäeva eestlased, tunda teatud laadi tundeid, sest meie vanematele, kes pidid üle elama sõja- ja stalinismiaastad, oli liiga pulbitsev tundeelu eluohtlikuks luksuseks – tunne võib ju kergesti üle ääre pulbitseda ja reeta.

Me ei jäta oma tundeid teadvustamata mitte üksnes selle tõttu, et oleksime kimpus sobiva sõnalise vaste leidmisega, vaid ka seepärast, et ei *tunne* päriselt oma tundeid. Teiselt poolt – suudame ilmselt kergemini identifitseerida ja aktsepteerida tundeid, millele on olemas referents meie kultuuris. Meie põlvkonna kasvatuses on peetud paremaks tundeid pigem varjata kui ilmutada ja väljendada, veel vähem neist juhinduda otsuste tegemisel. Ometi on “okeaaniline tunne” mulle tuttav ning ma usun, et see pole tundmatu suurele osale neist inimestest, kes loodusega tegelevad. Me hoiame seda tunnet kiivalt endas kui erilist ega oska sellest rääkida ega kirjutada ning oleme kadedad, kui keegi sellega hakkama saab. Loodusest rääkivad tekstid ei ole veel päriselt saanud meie kultuuri osaks – suurem osa artiklitest ajakirjades *Loodus* ja *Eesti Loodus* näevad välja kui kohusetundlikult tehtud koolikirjandid või liturgilised tekstid, mis laiemat huvi ei ärata.

KADRI TÜÜR

ELLUJÄÄMISE KOMÖÖDIA. "REHEPAPI" NÄITEL

Lisaks paljude andunud lugejate heakskiidule on Andrus Kiviräha teos "Rehepapp ehk November" (2000) esile kutsunud ka ebatavaliselt suure hulga arvustusi ja analüüse. Siinne on veel üks tagasihoidlik lisandus sellesse mitmekesisusse, mis "Rehepappi" metatekstidena ümbritseb. Vaatlen järgnevalt "Rehepapi" külakogukonda kui vastastikustel suhetel rajanevat ja teatud tasakaaluolekut säilitades toimivat süsteemi ning püüan seletada selle toimimise põhimõtteid ja muutumise mehhanismi, tuginedes ameerika kirjandusökoloogi Joseph W. Meekeri teooriale komöödilisest ja tragöödilisest elustrateegiast. Meeker, hariduselt loomaökoloog, kuid doktorikraadi kaitsnud võrdleva kirjandusteaduse alal, tõlgendab oma esmakordselt 1974. aastal avaldatud raamat "Ellujäämise komöödia: Uurimusi kirjandusökoloogiast" (kolmanda, siin kasutatud trüki alapealkiri on "Kirjandusökoloogia ja mängu eetika") eluslooduse avaldusi klassikalise draamakirjanduse toel. Komöödiat, kus tegelased üldiselt kelmuse ja vingerdamise abil eba-

soodsatest olukordadest terve nahaga (kui mitte kasudega) välja üritavad tulla, vastandab ta tragöödiale, milles näidatakse inimelu võitluses Saatusega, aga ka elust loobumist kõrgemate ideaalide nimel. Selle eristuse edasiarendusena kõneleb ta komöödilisest ja tragöödilisest elustrateegiast, mis on täheldatavad nii inimeste seas kui loomariigis laiemalt. Sealjuures ei pruugi komöödilise strateegia kohane käitumine sugugi alati naljakas välja paista, niisama nagu tragöödilise eluviisi ei pea tähendama pidevat kurbust ja ahistust.¹

Tragöödilist suhtumist iseloomustab Meekeri arvates mustvalge maailmapilt ning apelleerimine seesugustele abstraktse sisuga väärtustele nagu au, moraal, võim, patriotism jms. Tragöödilist kangelast saadab vankumatu usk oma isiku tähtsuse ning erakordsusse, aga ka veendumus, et tema isiklikul saatusel on kindlasti ja üpris palju pistmist ülejäänud maailma ning selle ettenähtud viisil kulgemisega. Tragöödilise tegelane näeb maailma kui binaarsetele opositsioonidele ülesehitatud

---

Artikli kirjutamisel olen kasutatud oma kaht varem samal teemal peetud ettekannet – 23. aprillil 2001 Jakob von Uexkülli Keskuse nõupäeval Tartus ning 11. mail 2002 teoreetilise bioloogia kevadkoolis Nina külas.

¹ J. W. M e e k e r, *The Comedy of Survival. Literary Ecology and Play Ethic*. Tucson, 1997, lk 13, 14.

keskkonda; ta valib välja ühe pooluse ning kannatab siis selle vastandi käes. Tragöödia esindab fundamentalistlikku usku, et igale küsimusele on ainult üks õige vastus, et igas käitumissituatsioonis on ainult üks õige viis end üleval pidada. Sellest järeldeb muidugi, et kõik alternatiivid on valed või saatanast või mõlemat korraga. Traagilise kangelase idealistlikud valikud, mida põhjendatakse enamasti vajadusega saavutada mingeid inimestel kõrgemaid väärtusi, lõpevad sageli kurvast, surma ja matustega, märgib Meeker.²

Komöödilise elustrateegia on tragöödilisest tunduvalt ökoloogilisem ja loomulikum. Komöödilise põhiline märksõna on "head suhted" ja keskne tegevus nende alalhoidmine. See elamisviis otsib tasakaalu kõikvõimalike loksumistega, mis mingis ajas ja paigas parajasti aset leiavad. Komöödilise strateegia eesmärgiks on n-ö normaalse olukorra jätkamine või taastamine – juhul, kui see mingil põhjusel on kogemata katkenud. Komöödilise eluviisi puhul langeb valik ellujäämise, mitte heroismi kasuks. "Komöödia näitab seda, et inimesed on vastupidavad, ehkki nad võivad olla nõrgad, rumalad ja alatud. Kui tragöödilise kangelane kannatab ja sureb ideaalide eest, siis komöödilise kangelane jääb ellu ilma nendeta," kirjutab Meeker.³

"Rehepapi" algul näemegi kenasti komöödiliste reeglite kohaselt toimivat süsteemi. Küla kujutab endast tasakaaluseisundis kooslust, mille osad on omavahel

vilkas suhtluses ja vastasmõjus. Kogukond on kokkuhoidev ning paikne, kolmesaja aasta tagusedki esivanemad on kursis külaelu korraldusega. Iga inimese asi on ühtlasi kogu küla asi – seda on näha juba teose esimesest leheküljest peale, kui küllarahvas vaevlevat Jaani vaatama koguneb. Sama kehtib ka täiesti sõnasõnaliselt – kuna hooletute tagant varastamine on tavaline ja mitte taunitav teguviis, siis võib üks asi küla piires mitu korda omanikku vahetada. Taolise "süsteemisese aine-ringluse" ilusaks näiteks on see, kuidas rehepapp mardipäeval Imbi ja Äрни mardisanditamisel saadud kraami üle lööb (lk 65) ja nood pärast jälle rehepapi sahvri tühjaks teevad, kui viimane parajasti küla katku käest päästab (lk 108). See aga kuulub normaalse elukorralduse juurde ja kõik külainimesed võtavad sellest määrgust õhinal osa.

Oma vara valvamise ning pahategijate kahjutuks tegemise võtteid on terve hulk ja need kõik on ka süsteemis aktiivselt osalejatele hästi teada. Näiteks tuleb kolm korda pahema jala kannaga vastu maad lüüa, et taevast lendav võõras kratt alla kukuks, tuulispara peatamiseks tuleb selle poole paljast tagumikku näidata, kahtlasi hunnikuidki on igatahes targem tublisti sorkida, sest iial ei või teada, millistest edaspidistest pahandustest see inimest võib säästa.

Ometi tuleb rõhutada, et need on kõik kas preventiivsed või kahjutustavad võtted, mitte otsest agressiooni või kättemak-

² J. W. Meeker, *The Comedy of Survival. Literary Ecology and Play Ethic*. Tucson, 1997, lk 35.

³ Sealsamas, lk 15.

sumotiive sisaldavad tegevused. Viimaseid peab Meeker eriti iseloomulikuks tragöödilisele elustrateegiale. "Rehepapi" külaelanike kainet suhtumist annab hästi edasi juhtum tuulispasaks käima tulnud saarlasega, kes puu otsast alla ronides end surnuks kukub. Siin on küll tegemist surma, ent mitte tapmisega; samuti on sissetungija kurva lõpu taotlemine seotud ühelt poolt meelelahutusega, teisalt aga täiesti pragmaatiliste kaalutlustega: "igasugu laia ilma hilpharakaid mina ära toita ei kavatse," teatab aidamees (lk 78). Komöödilistel alustel toimivas koosluses püütakse oma "kaasmängijate" otsesest tapmisest igati hoiduda. Ehk nagu ütleb Muna Ott, kui nõid küsib, kas ta karistusest pääsemiseks kavatseb kirikuõpetaja Mooseli ära mürgitada: "Ei, milleks? Ta on ju mu leivaisa. Las elab, aga teeme ta lolliks!" (lk 158). Komöödialoogika abil saab oma "mõisa esidaami"-staatuse kaotamise kurvastusest üle ka Luise ja otsustab mitte kiirustada enese ülespoomisega, sest "kes keelab tal võtta võlupudru abil ette retki teistesse parunimajadesse ning tuustida sealsetes riidekappides" (lk 70). Kui kuidagi ei saa, siis kuidagi ikka saab, on komöödilise ellusuhtumise üks aluspõhimõtteid, mida "Rehepapis" korduvalt rakendatakse – samas laadis üleüldisele ellujäämisele orienteeritud tegutsemisega paistab silma näiteks aidamehe naine Mall, kes külmingale loodetud lapsukese asemel rinna alt hoopiski põlle annab. *Elu*, mis on komöödilise väärtuskaala samahästi kui ainus alajaotus, mainitakse ka rehepapi enese monoloogis

üsna üheselt samas ainsa väärtuse tähenduses. Rehepapp seletab kratt Joosepile, miks inimesed varastavad: "Meil pole, millega maksta," vastas rehepapp. "On vaid seesama, kokku näpatu. Ja siis veel elu – mis kõlgub niigi pidevalt ämbliku- niidi otsas. (...) Meie elu on samuti varastatud, ja iga päev peame seda igasugu vigurite ja trikkide abil uuesti näppama, et homseni hinges püsida!" (lk 182).

Tragöödilist ellusuhtumist pannakse "Rehepapis" naeru alla juba päris teose algusest peale. Kommentaar "Jälle on mõis ohvri nõudnud" (lk 4), mis käib seepi söönud sulase Jaani kohta, annab kätte kogu järgneva mõisa- ja talurahva suhete kujutamise tooni. Iseloomulik on aga, et irooniline distants tekitatakse kirjutajapoolsete valikute, mitte aga teose maailmas tegutsejate kaudu. "Rehepapi" külas ringi liikuvatele inimestele ei tuleks pähegi mingisugune iroonitsemine või ülepea tegemisttegemine asjadega, mis otseselt neisse ei puutu. Nemad elavad omas tuttavas keskkonnas, kus valitsevad suhted on põhjalikult sisse töötatud, mängureeglid kõigile teada ja põlvkondade vältel järele proovitud. Kui kohateoreetilist terminit kasutada, siis on nad *eksistentsiaalsed kohalikud*⁴, kes on oma elamiskohaga sel määral kokku kasvanud, et ei suuda sellest distantseeruda ega asuda iseene suhtes reflekteerivale seisukohale. Nagu kirjutab Meeker kelmiromaani kangelast iseloomustades: "Ta ei vastandu kogukonnale, millesse ta on sündinud, rohkem kui hundid või sipelgad või vaalad enda omadele, ja sarnaselt neile loomadele

⁴ Vt E. R e l p h, *Place and Placelessness*. London, 1976.

püüab ta lihtsalt kohaneda olemasolevate tingimustega omaenese ellujäämise huvides. (...) Ta on nii täielikult haaratud elus osalemisest, et tal ei tule kunagi pähe seda kritiseerida või põgeneda fantaasiatesse.”⁵

Vastastikuse mõistmise õhkkonnas toimuva kelmuse, ahnitsemise ja üksteise alttõmbamise meepotis on muidugi juba algusest peale ka paar tõrvatilka. Üks rahulolematu, ehkki süsteemile suhteliselt ohutu tegelane on sulane Jaan (tõsi küll, ta realiseerib oma tragöödilise potentsiaali teose lõpulehekülgedel). Oma hingehädas pöördub ta isegi Jumala kui kõrgema jõu kehasaja poole, ent kõiketeadva jutustaja repliik ei jäta kahtlust tema teo mõttetuses: “Aga Jumal ei teinud sulase palvetest tuhkagi välja, sest temagi oli kohaomanik ja jõukas mees, mis tal kehviku kurtmisest!” (lk 59). Teine märkimisväärselt dissonantne tegelane selles komöödilises süsteemis on Räägu Rein, kes novembri jooksul saadab teise ilma (ehkki küll kaude, mitte neid vahetult silm silma vastu rünnates!) koguni kolm külainimest: kiltiri, nõia ja Óuna Endli. Juba tema identiteediloomes võib märgata teatavaid tragöödilisuse jooni: Reinu põlgus ning vastandumissoov on suunatud mõisa vastu, kuid samas puudub tal n-ö positiivne programm. Ta küll kujutleb end kannatavat selle all, millele ta vastandub, ent tema enese positsioon ja täpsemad taotlused jäävad defineerimata.

Mõis kujutab endast mõnusalt eksisteeriva külakogukonna jaoks üht olulisemat ressursiallikat. Väärtuslikke loodusobjekte (merilehmad), varandusi ning vahendeid

üleloomulike sfääridega manipuleerimiseks on võimalik saada ka mujalt, vastavalt siis mere äärest, metsast ja kirikust, kuid mõisast tuleb külaelanike toidukraam, sealhulgas seep. Mõningal määral jõuab mõisast väljapoole ka luksuskaup, nagu näiteks parunessi riided. Mõisa kohta nenditakse: “Aga eks nemad jälle ostnud Saksamaalt uut kraami, nii et see läte ei kuivanud kunagi, nii nagu Peipsi järvgi iial tühjaks ei saa, ammuta sealt ämbri või künaga” (lk 8). Mõis ei ole ise küll aktiivses läbikäimises selle süsteemiga, mida ta hea ja paremaga varustab, ent on selle püsimiseks igati vajalik, mistõttu ka Räägu Reinu tuline viha sakste ja nende sabarakkude vastu on ilmselgelt lühinägelik.

Mõis ja kirik on ainsad kohad väljaspool küla, millega külaelanikel ei teki kahepoolset suhtlust. Dialoog nendega, erinevalt muudest ressursiallikest ja küla piirimail esinevatest olenditest, jääb sündimata. Üleloomulikud tegelased tunnevad kas või osaliselt märke ja mängureegleid, mille vahendusel üksteisega tegemist tehakse, ning oskavad neile adekvaatselt reageerida (nt koll haihtub, kui tema poole ristimärk teha). “Külataguste” olulisimaks erinevuseks inimestest on see, et nad ei tunne põhilist suhtlusreeglit – vastastikust kelmuste aktsepteerimist. Miskipärast nad ei eelda, et suhtluspartner neid eeskätt petta üritab, ning nende tegevusulatus on seetõttu ka inimeste omast tunduvalt piiratum. Mida kaugemale süsteemi keskmest (rehepapist), seda kergemini lohku tõmmatavad tegelased seal paiknevad.

⁵ J. W. Meeker, *The Comedy of Survival*, lk 58–59.

Lihtsameelsete külataguste olendite kilda kuulub kindlasti ka vanapagan, kes kehastab tegelikult komöödilise elustrateegia viljelemise garantiid. Teda tüsatakse punaste sõstarde abil, mis omakorda on mõisast kogukondliku kelmuse käigus pihta pandud. Meekeri järgi on komöödilise elustrateegia aluseks mäng (siinkohal *game*, mitte *play*), ning kõigi mängijate ühine taotlus mängu võimalikult kaua jätkata.⁶ Mängu toimumiseks on aga vajalik teatud hulga vaba ressursi olemasolu⁷, st kogu energia ei tohi minna pelgalt omaenese füüsilise eksistentsi kindlustamiseks. “Rehepapis” tuleb uut ressursi juurde peamiselt mõisa kaudu (ehkki mõningal määral toimub külataguste olendite abiga ka *recycling*, nt kollid võtavad surnud kiltri naha uuesti kasutusse), kuid selle kättesaamiseks vajalikke vahendeid – kratte, hingi – saab omakorda vanapaganalt ja ei kusagilt mujalt. Sellal kui kratid inimeste peatoiduse eest hoolitsevad, on viimastel endil võimalik teistes taludes ja külades, aga samuti metsas ja mere ääres väärtuslikke esemeid ja elamusi otsides ümber hulkuda, ning ka omavahel läbi käia ja kogemusi vahetada. “Rehepapi” küla lumemehe-eelsel ajal võiks Meekeri sõnu laenates kokkuvõtvalt iseloomustada kui terviklikku ökosüsteemi: “Produktiivsed ja stabiilsed ökosüsteemid on sellised, mis vähendavad destruktivse agressiooni miinimumini, soodustavad maksimaalset mitmekesisust ja taotlevad

selles osalejate vahelist võrdsust.”⁸

Süsteemi väljastpoolt sisenevad tegelased (katk, lumemees) on ettearvamatumad ning nendega dialoogi astumine on mõnevõrra keerukam. Nagu tekstist selgub, on katku veel võimalik üle kavalda, lumemees aga on hoopis tragöödilise eluviisi propagandist, kelle puhul kelmus kaotab oma jõu. Külla tulnud katk esineb tragöödilisest paatosest kantud sõnavõtu-ga: “Mina tean, mida tähendab suuremeelsus ning au,” vastab ta rehepapi palvele vanduda, et kaks inimest külast ellu jäävad (lk 106). Kuid see täispuhutud repliik talle saatuslikuks saabki. Temaga on võimalik suhelda kelmuse abil ning sarnaselt kollide, mummide ja külmkingadega osutub ka tema kavaluse suhtes tähelepanematuks, mistõttu teda saab teataval määral mõjutada ja kontrollida.

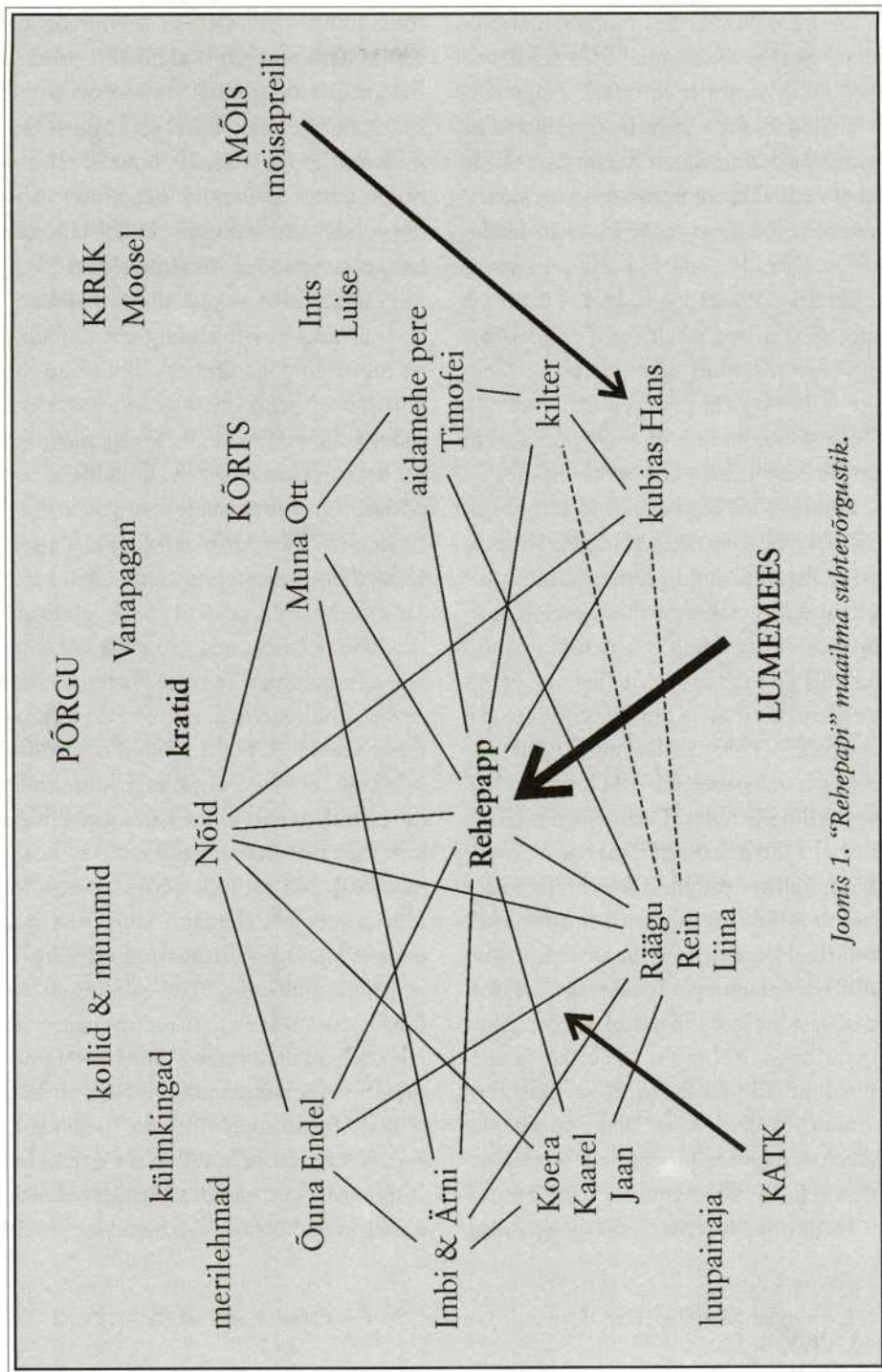
Järjestikused surmad, tapmised ning üleüldine häving saabuvad rehepapi külla koos lumemehega, kes esindab tragöödilist elustrateegiat. Lumemehe maailmas ei eksisteeri seesugust asja nagu kelmus, ta on selle suhtes täiesti immuunne. Seda olukorda saab teoreetiliselt selgitada, vaadeldes küla kui üht konkreetset semiosfääri, mille piirialasid asustavad mitmesugused üleloomulikud olendid. Juri Lotman kirjutab: “Semiosfääri “suletus” ilmneb selles, et ta ei saa kokku puutuda võõrsemiootiliste tekstidega ega mitte-tekstidega. Et need tema jaoks reaalsuseks

⁶ J. W. M e e k e r, *The Comedy of Survival*, lk 116.

⁷ J. W. M e e k e r, *The Comic Mode. Rmt-s: The Ecocriticism Reader: Landmarks in literary ecology*. Ed. Ch. Glotfelty, H. Fromm. Athens, 1996, lk 161.

⁸ Sealsamas, lk 160.

Joonis 1. "Rehepapi" maailma subtevärgustik.

muutuksid, peab ta nad mõnda oma siseruumi keelde tõlkima või mittesemiootilised faktid semiotiseerima.”⁹ Nagu eespool näidatud, on piiratud ja primitiivne kommunikatsioon inimeste ja kollide vahel võimalik, ent inimesed ei tee katsetki kollide maailma enese jaoks arusaadavaks sõnastada – märksa olulisem on, et kollid neist õigesti aru saaksid. Tõlkimine toimub siin peamiselt seest väljapoole, mitte aga vastupidi – metsas elavate olen-dite puhul lepitakse asjaoluga, et see on võrsemiootiline ruum, mille põhjalikum tundmaõppimine ei ole eriti oluline.

Hoopis teine lugu on aga lumemehega, kelle tekitab selline selgelt tragöödilisele viitav asjaolu nagu Hansu ootamatult vallanud kirk Saksamaalt saabunud mõisapreili vastu. Oma osa mängivad siin muidugi ka toapoiss Intsu ebakompetentsus krattide võimete piiride tundmise alal ning eelmisel päeval üleelatud kohtumine katkuga, mis paneb teisedki külaelanikud meeletumaid tegusid ette võtma. Ükski neist ei välju aga sel määral harjumuspärase maailma piiridest kui Hansu idee enesele mõisapreili pärast lumest kratt voolida. Lumemees ei ole otseselt paha-tahtlik tegelane, aga tema tragöödilisest paatosest kantud lobajutud armastajatest ja rüütlistest, kes tapavad ennast ja teisi elusolendeid (draakoneid, vaenlasi jm), kanduvad paljude külaelanike kõrvu ning ladestuvad nende hingepõhja otsekui sa-lakaval ja silmale nähtamatu saaste.

Teadmine “üllastest” väärtustest ning

tragöödilise valiku tegemise võimalikkus-est tekitab rehepapis algul küll protesti – “Iseenda odaga suskamine on patt!” hüüatab ta esmakordsel kohtumisel lumest kratiga (lk 122). 20. novembri hommikul pärast kolli minemaajamist võrdleb ta juba oma käitumist koletisi tapvate kangelaste omaga lumemehe juttudest, kuid leiab siiski, et mõõdukas peletamine ja ülearusust sehkendamisest loobumine on maailmaga ümberkäimisel tunduvalt parem toimimisviis kui vastaliste pidev mahanottimine. Rehepapi mõlgutus on sisuliselt katse tõlkida lumemehe tragöödilist maailmavaadet enesele arusaadavaks, väljastpoolt semiosfääri sisse. Lumemehe jutt on tema jaoks, kui kasutada veel kord Lotmani sõnu, semiootikaväline reaalsus, mis “muutub kõnealu-sele semiosfäärile “reaalsuseks tema enese jaoks” ainult niivõrd, kui võrd on tõlgitav tema keelde”¹⁰. Hansu puhul on oluline märkida, et tema ei püüagi lumemehe jutte kuidagi end ümbritseva maailmaga siduda, vaid võtab need üle täiesti kriitika-vabalt. Nii toimub võrsemiootilise info sissetung “Rehepapi” külla, mis toob endaga kaasa pöördumatuid tagajärgi.

Kubjas hakkab endale esitama metafüüsikasse kalduvaid küsimusi, nagu näiteks “Mis saab homme?”, ning tema unis-tustesse langemist saab kindlasti pidada tragöödilises suunas viitavaks “põgenemi-seks fantaasiatesse”, millest on kirjutanud Joseph Meeker, vastandades seda ellujää-misele ja olukorraga kohanemisele orien-

⁹ J. Lotman, Semiosfäärist. Rmt-s: J. Lotman, Semiosfäärist. Koost. ja tlk. K. Pruul. Tallinn, 1999, lk 12.

¹⁰ Sealsamas, lk 14.

teeritud strateegiale. Kupja teguviis hakkab meeldima ka Räägu Liinale, kes juba ennegi "armastas vahel niisama, ilma otse kasuta, hundiks käia" (lk 87). Isegi rehepapp, kes küll püüab noori praktilisele elule tagasi võita, teeb seda ometigi omaenese noorusromantika tagaotsimise nimel, mis on samuti tragöödilise pitserit kandev ajend. Ta võtab lumemehe mängureglid ("ümberriietatud tüdruk") ja proovib neid küll oma parema arusaamise järgi kasutada, kuid teooria ja praktika ei tööta käsikäes. Juba tragöödiliseks pööranud loost ei anna enam komöödilist lõpplahendust välja pigistada, iseäranis, kui ka noored ise oma valiku tragöödilise kasuks langetavad (Liinale ju Hans just tema hullu ja viljatu armumise pärast meeldibki ning ka oma tunnetes juhindub ta Hansu imiteerimisest, kes omakorda jäljendab midagi, millest ta ise täpselt aru ei saa). Siin tuleb veel märkida, et tragöödilise lahendus ei ole oma iseloomult mitte vääramatult aset leidev katastroof, vaid on süsteemi mõne osalise poolt teadlikult esile kutsutud.¹¹ "Rehepapi" loos on enam või vähem teadlikult tegutsevaid tegelasi päris mitu – Hans, Liina, Rehepapp, nõid –, mistõttu vastutus kurbloolise lõpplahenduse eest ei lange siiski ainuüksi ühele kindlale tegelasele; komöödilise kollektiivsuse element säilib peaaegu novembri lõpuni.

Olukorrale komöödilise lahenduse leidmise muudavad iseäranis komplitseeritaks need metafüüsilised suurused, mille suhtes rehepapel ja teistel tegelastel äkitsi

seisukohta võtta tuleb: sõprus, armastus, ilu, truudus. Rehepapp loodab, et tal õnnestub ka senitundmatus mängus vanade võtete abil kõigi mänguosaliste hingespüsimiseks vajalikul määral sohki teha. Tragöödilises maailmas aga, nagu öeldud, kelmusega kaugele ei jõua. Samuti unustavad tegelased eesotsas rehepapiga tõsi- asja, et sekeldusi on kõige parem vältida nende ennetamise teel. Nende ootamatu agarus sündmustest ette ruttavate tegude tegemisel (Liina maskeerimine, Räägu Reinu juuste järele minek) toob neile, vastupidiselt soovitule, vaid uusi jamasid lisaks.

Kogu selle kõrgemate väärtuste nimel jahmerdamise tulemuseks on rida surmasid: esmalt saab surma nõid, siis Hans, siis teeb Liina enesetapukatse, sureb ka Õuna Endel, ja Koera Kaarel haub plaani oma sulast vagaseks teha. Lõpuks läheb veel rehepapp ja laseb huntidel vanapagana maha murda. Selle sügavalt tragöödilise idee kättemaksust, mis nõuab oletatava süüdlase ülesleidmist ning tapmist, saab ta loomulikult lumemehe juttudest. Selle teoga hävitab rehepapp, enesele ilmselt tagajärgedest aru andmata, ühe olulise institutsiooni, mis küla kui ökosüsteemi on toestanud: kui pole Vanapaganat, ei saa enam uusi kratte juurde teha, sest pole enam kelleltki hingekeesi välja petta ning inimestel tuleb hakata eluspüsimise nimel rohkem ise pingutama; ühtlasi jääb vähem aega ja võimalust komöödilisteks mängudeks mängimise enese pärast.

Sulase Jaani tegevus raamatu lõpulehe-

¹¹ J. W. M e e k e r, *The Comedy of Survival*, lk 23.

külgedel on samuti ilmselgelt tragöödiline: ühtäkki hakkab ta sihipäraselt, eesmärkide nimel tegutsema. Jaan on aga antitragöödiline kangelane ses mõttes, et saavutab igatsetu, kuid jääb tagatipuks ka ellu. Tal tekib küsimus: mida edasi teha? Kui eesmärgid on saavutatud, muutub heeroose eksistents paradoksaalsel kombel

mõttetuks.

Niisiis ei lase Kivirähk tragöödilistel printsiipidel oma kõikuma löönud kommöödilist maailma siiski täielikult vallata, vaid seab nad lõpuks uuesti kahtluse alla. Süsteemi edasine saatus jääb lahtiseks, aga ennustatavaks.

TIIU SPEEK

SEAL ON ILUS OLEMINE

Pastoraalist ja loodusest Kristjan Jaagu karjaselauludes kirjandusökoloogi pilguga

1. Pastoraal ja pastoraalsus

18. sajandi lõpuks oli Theokritose ja Vergiliuse idüllilist karjuste maad kujutatud juba nii paljudes teostes, et mõjukas inglise kirjanduskriitik Samuel Johnson mõistis pastoraali hukka kui intellektuaalselt kergekaalulise, vulgaarse ja eskapistliku žanri ning ennustas sellele peatset surma. Pastoraal aga ei kadunud kuhugi, vaid sai Inglismaal ja Prantsusmaal uut elujõudu klassitsistide ja nende vastaste vaidlustest. Nii kujunes rahvapäraste joontega uus-aeagne pastoraal, mis lähendas antiigist päritud konventsiooni tegelikule maaelule. Uuenenud, romantilise pastoraali meisterlikumateks näideteks loetakse Wordsworthi poemi "Michael" ning Salomon Gessneri idülle. Esmakordselt nõuti luuletajalt, et ta kujutaks kodumaist loodust ja tõeliste karjuste elu ning annaks neile ka rahvuslikud nimed.

Kristjan Jaak Petersoni karjaselauludega, mis põimisid Vergiliuse bukoolikata ja rahvalaulu elemente, jõudis seda laadi pastoraalne lüürika rahvusromantilise ajastu alguses ka Eestisse. Nii nagu saksa luuletaja Johann Heinrich Voss oli oma

Theokritose-eeskujuliste idüllide tegelased ristunud Krischeniks ja Leneks või nagu inglane James Thomson, kes luuletuses "Aastaajad" esmakordselt kujutas kohalikku topograafiat ning inglise karjaste töid ja tegemisi, nii andis Kristjan Jaak oma tegelastele eesti nimed ja kohandas pastoraaltraditsiooni siinsetele oludele.

Agaga õigupoolest oli ju pastoraaltraditsiooni klassikalisest juurest juba ligi paarsada aastat varem innustust saanud ka Lasnamäe lamburite sõpruskonna tegevus 1630. aastate keskpaiga Tallinnas. Saksa barokkuuletaja Paul Flemingi ja Tallinna gümnaasiumi kreeka keele professori, hiljem Kadrinas pastori ametit pidanud estofiili Reiner Brockmanni saksa- ja latinakeelsetel lamburivärssidel oli eesti kunstluule kujunemises tähelepanuväärne osa. Flemingi poolt Brockmanni ja Dorothea Temme pulmadeks kirjutatud laulu nimetab Kaja Altof "lamburiluule klassikaliseks näiteks"¹. Jalutuskäigu ja mõtiskluse motiiv, muusad ja armastatu vooruste kiituseks puude otsa riputatud salmid on tõepoolest barokse lamburiluule standardsed stiilielemendid. Näiteks Shakespear'i pastoraalses komöödias "Nagu

¹ K. Altof, Reiner Brockmann Tallinnas ja "Lasnamäe lamburid". *Looming* 1987, nr 11, lk 1561.

teile meeldib” ironiseerib Rosalindki Orlando sedasorti raamatuliku armuõhkamise üle. Seoses Brockmanniga rõhutab Altof selle fakti tähtsust, et “ta eestikeelne luuleharrastus algas bukoolikas ja leidis alles hiljem kasutust kirikulaulude tõlkimisel” ning tänu sellele “algab eestikeelne kunstluule elurõõmsa, barokliku lamburiluulega”.² Nii on pastoraaltraditsiooni kohalolu eesti luulekirjanduse sünni juures koguni kahekordselt tähtis ja minu arvates osutab see millelegi väga olulisele meie kirjanduse looduskujutuse mõistmisel.

Mis ikkagi ajendas Kristjan Jaak Petersoni just pastoraalset luulevormi eestimaiseks ja -keelseks kohandama? Ilmselt oli siin oma osa herderlikel ideedel kultuuri, luule ja geograafia ühtsusest, Herderi “poetilise kuldajastu teooria” mõjustustel, mis kujundasid, nagu Jaan Undusk on näidanud, baltisaksa haritlaste ja rahvusliku ärkamisaja suurkujude vaimuilmale.³ Romantilist luulet toitis usk, et poeet on võimeline ületama inimese ja looduse vahelise lõhe ja taaslooma tervikliku maailma. Kuid pastoraali poole pöördumise ajendid on läbi aegade olnud veelgi sügavamal. Kõik kuldajastu müüdi kultuurilised kujud, sh kirjanduslikud pastoraalid, väljendavad linnade tekkimisest saadik läänelikule mõtteviisile igiomast ebamää-

rast puudusetunnet ja rahutut igatsust, mis on inimesi maale rahu, vaikust ja tasakaalu otsima ajanud.

USA kultuuriuurija Leo Marx, näidates pastoraali olemuslikku tähtsust tehnoloogiaühiskonna inimesele, on oma teoses “Masin aias” nimetanud neid raskesti analüüsitavaid tundeid pastoraalsuseks ehk “pastoraalseks ideaaliks”.⁴ Tehnoloogiaühiskond ei rahulda inimese ürgset vajadust sisemise tasakaalu järele. Lootus terveneda, puhastuda, uueks saada ajab meid paradiisisaartele ja pargipiknikele, puhkusele mere äärde ja mägedesse, kalale ja jahile, metsa uitama ja aiamaad kaevama, ravimtaimi korjama või ostma – ja ilukirjanduses ikka ja jälle tagasi Arkaadiasse ja Eedeni aeda.

Leo Marx eristab kaht tüüpi pastoraalsust: rahvalik-sentimentaalset ja kriitilisema eluvaatega, kirjanduslikku. Esimest “on raske määratleda, isegi ära tunda, sest enamasti väljendatakse seda tunde, mitte niivõrd mõtete kaudu”. Ent kui inimitühja maastikku peetakse täisväärtusliku elu sümboliks, ei anna inimele endale aru kultuuri ja looduse väga keerukatest suhetest.⁵ Lihtsam on tarbida reklaamide, turismibrošüüride, postkaartide ja kalendrite klantspilte kui vaadata näkku ebameeldivale tõele, et meie elukeskkond vaesestub tohutu kiirusega, et

² K. Altof, Reiner Brockmann Tallinnas ja “Lasnamäe lamburid”. *Looming* 1987, nr 11, lk 1559.

³ J. Undusk, Hamanni ja Herderi vaim eesti kirjanduse edendajana: sünekdohhi printsiip. *Keel ja Kirjandus* 1992, nr 11, lk 746.

⁴ L. Marx, *Machine in the Garden. Technology and the Pastoral Ideal in America*. Oxford University Press, 1964, lk 5.

⁵ Sealsamas, lk 6.

me igatseme tagasi kohti ja liike, mida ise hävitame. Arkaadiasse põgenedes ja lihtsateks karjusteks kehastudes kujutleb inimene päästvat end risustatud ja haige maailma kõleduse eest. Võrreldes arkaadialikke impulsse utoopilistega, on ka Harald Peep tõdenud: "eriti iseloomulik on see, et looduslähedast ja pretensioonideta ideaalelu kipuvad ülistama ja teistele soovitama üdini linlikud poeedid."⁶

Pastoraalse ideaali kirjanduslikud väljendusedki võivad olla sentimentaalsed, romantilised või sotsiaalkriitilised. Viimaste puhul püüab kirjanik mõtestada maailmaluse sotsiaalseid ja poliitilisi juuri, sageli näidates, kuidas linnades vastu võetud otsused hävitavad traditsioonilise kultuuri ja alalhoidliku, austava suhte loodusesse. Näiteks juba Vergilius viitab oma 1. ekloogis sellele, et tagaigatsetud müütilist, eelindustriaalset õnnemaad piirab igalt poolt ajaloo vägivald, aeda tungiv võim ja tehnoloogia hävitavad põlistalunike maaomandi ja eluviisi.⁷

1970.–80. aastatel kujunes USAs loodusesseistika uurimisest kirjandusökoloogia ehk ökoloogiline kirjanduskriitika, mis seadis oma eesmärgiks analüüsida ilukirjanduses väljenduvaid looduse ja keskkonnaga seotud väärtusi ja hoiakuid ning nende eetilisi, maailmavaatelisi ja diskursiivseid mõjustusi.⁸ Pastoraal on pärvinud kirjandusökoloogide tähelepanu just seetõttu, et tema kaudu on mõtestatud muu-

tusi, mis inimese suhtumises loodusesse linnade kasvuga on kaasnenud. Erinevalt kaasaja postindustriaalse ühiskonna inimese soovist loodust valitseda, et seda saaks töödeldud kujul nautida, pakub pastoraalide maailma vaba loodus inimesele kindlustunnet. Loodus on suuremeelse mõõdupuu, ehe väärtus, mis heidab valgust kogu kultuurile, on kirjutanud Glen Love. Kui pastoraali vaadata meie ajastu seisukohalt, omandab Poussini ja Gercino jt maastikumaalidel kujutatud elu kaduvuse motiiv uue tähenduse. Ühelt poolt on loodus unistuste muutumatu maa, muust elusfäärist eraldatud kaitseala, mis ei tohi alla käia, teiselt poolt tungib inimese hävitustegevus ka siia. Pastoraalide elutundele on väga iseloomulik, et inimene ei külva siin ise surma. Nii meenutatakse inimesele kaudselt ta meelevaldalooduse üle.⁹ Seega kohtuvad pastoraalis kaks täiesti vastandlikku elunägemust ja väärtussüsteemi.

Kuidas defineerida pastoraali?

Millist kirjandusteost lugeda pastoraaliks, sõltub suuresti sellest, millist lähenemiseviisi pastoraalile kirjandusökoloogilises uurimuses kasutada – formalistlikku, sotsiaalkriitilist, diskursiivset või postkolonialistlikku.

Ameerika pastoraalteoreetik Thomas

⁶ H. P e e p, Kirjanduslik teekond Arkaadiast Utoopiasse. Rmt-s: Kirjandus kriitiku pilguga. Arvustusi, artikleid, aastaülevaateid 1977–1978. Tallinn, 1980, lk 316.

⁷ L. M a r x, Machine in the Garden, lk 7–25.

⁸ Vt T. S p e e k, Ökokriitikast. *Akadeemia* 1996, nr 11, lk 2373–2380.

⁹ G. L o v e, Et in Arcadia Ego. Pastoral Theory Meets Ecocriticism. *Western American Literature*, vol 27, nr 3, november 1992, lk 195–201.

Rosenmeyer on näidanud, kuidas nii luuletajad kui kriitikud on sajandite jooksul pastoraali igaüks oma nägemuse kohaselt määratlenud. Esimesed kriitilised käsitlused ilmusid renessansiajastul (Vida "Ars poetica" 1525 ja Scaligeri "Poetices libri septem" 1561).¹⁰ 20. sajandil on pastoraalse lüürika määratluste hädaks sõnaohtrus, nendib Rosenmeyer. Näiteks on kahe tunnustatud sotsiaalkriitilise suuna esindaja William Empsoni ja Renato Poggioli määratlused nii ähmased, et sinna all võiks paigutada nii eluhoiakult kui ka stiilit peaaegu hõlmamatult mitmekeelseid nähtusi. Mõiste on muutunud nii laialivalguvaks, et tavaliselt peetakse pastoraaliks igasugust maaelu-teemalist luuletust. Rosenmeyer rõhutab, et *bucolica* ei ole siiski seesama mis *georgica*, talupidaja töö ja vaev pastoraalsesse maailma ei kuulu. Katsed pastoraali žanrina defineerida on jooksanud ummikusse.¹¹

Ka Northrop Frye on tõdenud, et pastoraal ei ole žanr samas mõttes, mis tragöödia või komöödia. Kui sellistel teostel nagu Vergiliuse ekloogid, Shakespeare'i värssdraama "Nagu teile meeldib" ja Thoreau loodusraamat "Walden" on üldse midagi ühist, siis ei ole see vormiline

sarnasus, vaid teatud retooriline sõnum inimese ja maailma suhtest, teatud mõtte- ja tundelaad, eksistentsiaalne elutunne (*a way of being-in-the world*), mis seob autorit teiste inimestega. Frye ise eelistab kasutada terminit *pastoral mode* – pastoraalne väljenduslaad või kujutusviis.¹²

Asja teeb veelgi keerulisemaks see, et iga rahva pastoraalteooria on ju kultuurispetsiifiline. Saksa kriitikas näiteks (mis on võrdlevates uurimustes oluline ka Kristjan Jaak Petersoni puhul) tuleb sisse idüllimõiste, mida kasutasid Herder ja Schiller.¹³

Diskursiivse analüüsi näiteks võiks sobida inglise kirjanduskriitiku Annabel Pattersoni pastoraalikäsitlus. Näiteks Vergiliuse 1. karjaselaulu kahetises, lõhestunud luuleminas ja vastavas asesõnakasutuses võib Pattersoni arvates aimata olulisi agrarpoliitika ja ekloogide vahelisi seoseid. Ühelt poolt on Vergilius endale võõritatud *tu*, "sina", Caesar Augustuse ("jumalik nooruk") ja ülik Pollio eeskostealune, muretut jõudeelu elav poeet Tithyrus, kes kehastab pastoraalset ideaali. Pöõgi varjus lamades puhub ta muretult vilepilli nagu Theokritose idüllide imiteerijale kohane.

¹⁰ The Princeton Encyclopaedia of Poetry and Poetics. Ed. T. F. V. Brogan. Princeton University Press, 1993, lk 887.

¹¹ Th. Rosenmeyer, *The Green Cabinet. Theocritus and the European Pastoral Lyric*. University of California Press, 1969, lk 3–8. Rosenmeyer viitab järgmistele teostele: W. E. m p s o n, *Some Versions of Pastoral*. Norfolk, 1950; R. P o g g i o l i, *The Oaten Flute*. Cambridge, 1975.

¹² N. F r y e, *Anatomy of Criticism*. Princeton, 1957, lk 242–243, 247–248.

¹³ Vt J. G. H e r d e r, *Sammtliche Werke*. Ed. B. Suphan. Vol 23. Berlin, 1885. Artikkel "Idüll" on "Adrasteia" (1801) teises köites. Theokritost ja Gessnerit võrdleb Herder ka oma teoses "Fragmendid uuemast saksa kirjandusest". Schilleri käsitlust romantilisest lüürikast vt rmt-s: F. S c h i l l e r, *Über die naive und sentimentalische Dichtung*. Ed. W. F. Mainland. Oxford, 1951.

Teisalt on poeet tõeline karjane Melibeus, "meie", nos, üks sõdadest laastatud kodupaiga, patria põlistest talupidajatest, kellelt on veteranide maanälja rahuldamiseks võetud maa. Luuletaja isa oli üle elanud sama kaotusevalu; tänu keisri sekumisele õnnestus Vergiliusel hiljem küll talumaad tagasi saada. Ka 9. ekloogis on Menalcas Vergiliuse ise. Järgmises, viimases ekloogis jätab poeet mööduja kujul arkaadialastega hüvasti, õhates: "Oleks ma vaid üks teist!"

Selles hüvastijätus aimub vastuseisu Roomale, keisri väiketalunike-vaenulikule maapoliitikale ja pealinna sõltlaseks sunnitud poeedi enda kiindumust maaellu kui järjepidevuse ja kestvuse kandjasse, kui paopaika kaasaja võimuvõitluse, julguse ja moraalse laostumise eest. Nii nagu südamevalust segane Melibeus on sunnitud kodukohast lahkuma ja võõrsil suurtaalunike juures teenistust otsima, jääb kuldajastu ka seekord sügavalt hinge puutuva ideaalina silmade ette terendama – pildina sellest, kuidas inimesed võinuks üksteise, taimede ja loomadega harmooniliselt koos elada.¹⁴

Thomas Rosenmayer seevastu esindab formalistlikumat tüüpi pastoraalikäsitlust. Ta on Euroopa pastoraalset lüürikat võrrelnud Theokritose jt antiikautorite teostega ja püüdnud välja selgitada neid püsivaid tunnusoone, mis on taganud traditsiooni edasikestmise.¹⁵

2. Inimene ja loodus Kristjan Jaagu karjase maailmas

Erinevalt teistest teoreetikutest annab Rosenmayer kriitikule ühtlasi käepärase aparadi, millega pastoraalset looduskujutust lähemalt analüüsida. *Lihtsus, töö ja jõudeelu, vabadus, loomad ja taimed, muusika, huumor, koht, Arkaadia* on minu arvates märksõnad, mis sobivad ka Kristjan Jaagu karjase laulude käsitlemiseks. Puudutan põgusalt olulisemaid neist.

Lapsemeelsus

Vergiliuse ekloogide tegelasteks on täisvõi noorukieas karjased. Petersongi on küll Vergiliuse kombel andnud mõnele tegelasele oma nime, kuid pole teinud neist kirjanduslikke tegelasi. Nagu Theokritose idüllides¹⁶, on Kristjan Jaagul tegelasteks lapsed; kui täiskasvanuid esineb, siis on neil kõrvaline roll, näiteks võistulaulmise vahekohtunikuna nagu Aadol laulus "Ott ning Peedo". Karjasepõlve lahutamatuks kaaslaseliseks oli vilepill ja Ott ütleb, et Aadogi "laulis noorel aal" ja lustist "ajas pilli". Klassikalise pastoraali maailm ongi *lapsemeelne*, antud iseseisvate, ühtse mõtetelõngaga ühendamata tajupiltidena, konkreetseid detaile on vähe, sest nad pole tähendusrikkad omaette. Samas on nt päeva silmakene, värske rohi, selge vesi, valge kasesild, mesilane, liblikas, luumees, torupill ja lillepärg lamba kaelas

¹⁴ A. Patterson, *Pastoral and Ideology*. Oxford, lk 2–4.

¹⁵ Th. Rosenmayer, *The Green Cabinet*, lk 3–4.

¹⁶ Sealsamas, lk 45–64.

tüüpiliste, regivärsipoeetikale sarnanevate detailidena nii kõnekad, et lugeja tunneb nende kaudu edastatud loodusesuhtumises ära eesti karjalapse kodukoha-armastuse. Konkreetne väljendab siin lihtsaid rõõme (mida pakuvad armsaks saanud kohad ja loomade selts, putukate sumin, lõhnavad lilled) või siis kaotusevalu ja leina kaotatud pereliikme või armastatu üle. Rosenmayer nimetab sellist vahetut maailmatunnetust “eneseteadvusest eneseväljenduseks”¹⁷. (Selle vastandiks on täiskasvanu tajusid edastav romantiline pastoraal, milles poeet püüab meelelise kogemuse tulva võimalikult täpselt registreerida ja mõtestada, tajudes kõike läbis-tavas vaimus inimese, luule ja looduse orgaanilist seost.) Karjase on kirjanik tõstnud reaalsusest kõrgemale ajatusse aega, kus ta kuulub, nagu lapsed, loodusesse loomulikult. Kuna ta ei tea, mida tähendab olla loodusele võõras, ei vaeva teda linlase ängistus. Ta ei pea vaevama end küsimustega, millele ta ei oska vastata. Lihtsameelsus eitab kaudselt kogu tehnoloogilist tsivilisatsiooni ja kaitseb unistuste õnnemaad linnade maailmas valitseva võimu kuritarvituse, julmuse ja vägival-la, sotsiaalse ebaõigluse, masinate kasvava tähtsuse ning looduse kulutamise eest – ühesõnaga ajaloo sissetungi eest.

Naiivsus tähendab ka lihtsat keelt. Sarnaselt briti eelromantiku Ambrose Philipsi pastoraalidega väljendavad Petersoni laulud veendumust, et vähenõudlik

eluviis ja lihtsad mõtted nõuavad ka lihtsat, st maarahva keelt. Saksa eelromantik Johann Peter Hebel kirjutas pastoraale (nt “Põlluvaht”) Theokritose dooria dialekti eeskujul alemanni murdes. Peterson kutsub oma pastoraale samal eesmärgil karjaselauludeks ja lähendab oma luulekeelt folkloorile, kasutades tuntud rahvalaulu motiive ema leinavast vaeslapsesest ja pilti pillutavast tammest, alliteratsiooni ja assonantsi, kordusi ning värvisümboolikat.

Karl Taev on tähendanud: “Rahvalaulule tuginedes on Peterson pastoraalisse “En ning Ello, karjaste laul” meisterlikult põiminud kaunikõlalise varieeruva refrääni ja varustanud selle allmärgusega: “Se saab laulda marahva karjaste wisi järrel.””¹⁸ Vergiliusel esineb arhaisme ja Petersonigi “seost rahvalauluga süvendab arhailiste käände- ja pöördelõppude kasutamine”¹⁹. Samas rõhutab Rosenmayer, et loomulikult polnud Theokritose idüllide keel Sürakuusa talunike tõeline kõnekeel, vaid ikkagi kultiveeritud dooria luulekeel.²⁰

Ka Petersoni talulapsed ei kõnele tege-likult maarahva keelt, vaid teatavat regi-värsi ja kunstluule vahepealset keelt, mis võis sobida rohkem literaatide seltskonda kui toonase eestlase argiellu.

¹⁷ A. P a t t e r s o n, Pastoral and Ideology, lk 45.

¹⁸ Eesti kirjanduse ajalugu. I köide. Toim. A. Vinkel. Tallinn, 1965, lk 404.

¹⁹ Sealsamas.

²⁰ Th. R o s e n m a y e r, The Green Cabinet, lk 50.

Puhkus ja töö

Antiikbukoolika üks põhielemente, mida kasutab ka Peterson, on karjaste kahekõne ja võistulaulmine. Karjaste seltskond peab lõunapausi laialadvaliste puude all vuliseva oja kaldal. Kaunitest vaadetest ja väikesest omasuguste seltskonnast piisab hingerahuks. Headus, sõprus ja armastus on väärtused, mida Peterson siin kalliks peab. Armurõõmudest laulda on suvises rohelses igati paslik. Nagu Vergiliusel, domineerib Karl Taevi arvates siinjuures Petersonilgi “psüühiline moment, siiras ja emotsionaalne armastus paiguti traagiliste kõrvaltoonidega (“Jaak, Jüri – karjapoisid”).” Anakreontikast on laenatud “armastuse ja veini motiiv, armastatu pilkude, silmade, suudluste jne. poetiseerimine. (...) Keset lõhnavaid lilli ja lindude laulu joobuvad armunud karjused oma õnnest”²¹. Petersoni Anakreoni-huvi näitavad ka kahe Anakreoni omistatud luuletuse tõlked (“Ma pean jooma” ja “Naised”).²²

Vrd samuti “Alo ning Jaak”:

Karjal' on küll magus

Oru heinakene,

Põllu rohukene,

Küll on linnul magus

Allikate vesi;

Liblikas küll imeb

Heina selget kastet,

Mesilane lendab

Pajuurbe vastu,

Mina aga lendan

Alo palge vastu

Suukest otsimai

Roosiallikasta.

Kuldajastu karjased ei tee pingutavat tööd. Ka Petersoni kirjanduslikud karjased ei tea midagi rikkamasse tallu teenima saadetud vaeslapse või teopoiisi varavalges algavast tööpäevast, tühjast kõhust, ilma vintsutustest, kitsist ja kurjast pere- naisest... On tähelepanuväärne, et räägitakse põllust, aga mainitud pole õigupoolest ühtki talutööd. (Vergiliusel näiteks esineb rohkesti viiteid viinamarjakasvatusele, erinevas eas lammastele, nende söötmisele, pügamisele, juustutegemisele jne.) Töörühmamine ja väsimus ei käi kokku pastoraalse meelsusega eelistada vabadust ja lihtsaid rõõme ainelsele heaolule. “Alo ning Jaagus” on nimetatud sirpi ja nuga, kuid neid kasutatakse vaid armsamale õite lõikamiseks. “Eltsis ja Tiios” siiski mainitakse karja jootmist ja mäele ajamist keskhommikul. “Otis ning Peedos” on peidus väga kaudne vihje viljavaheldussüsteemile ja aletegemisele, millega karjased kokku puutusid. Ott võrdleb lilleaia ilu kändudega kaetud kütisega ja küpse viljapõllu- ga:

Aiake on ilus,

Kus nii palju lilli

Kui siin haljas metsas

²¹ K. T a e v, Eessõna. Kristian Jaak Petersoni elust ja loomingust. Rmt-s: K. J. Peterson, Laulud. Päevaraamat. Tallinn, 1976, lk 16.

²² Sealsamas.

*Puude kändusida,
Kui seal põllullagi
Vilja kõrresida.*

Vabadus – inimesed, loomad, linnud

“Päevaraamatus” on Peterson napolisõnaliste viidetega häbimärgistanud despoote, kes teisi rahvaid orjastavad: “Kas riitiinimesel ei ole häbi üteldes: “Vähehaaval oli sel perioodil kogu Siber alistatud?” – Vaata: Vene keisririigi ajaloo käsiraamat. 8. Göttingen, 1802.”²³ Ent pastoraalidest, nagu Karl Taev on õigesti märkinud, ei leia me “kaudseidki kajastusi seesuguse päevakorral oleva sündmuse kohta, nagu eesti talurahva pärisorjusest vabastamine. Ometi olid uued agraarseadused (1816, 1819) ka akadeemilistes ringkondades väga aktuaalsed”²⁴. Neid pole, sest Arkaadia vabade karjaste ühiskonnas ei saagi olla orje, ei inimeste ega loomade seas. Ei heinategemine ega loomade karjatamine ole seal alandavad teokohustused. Ei ole öeldud, kellele kuulub kari. “Eltsis ja Tiios” mainitud “rahuline talu” ei ole teoorja vilets hurtsik, vaid pigem vabadikutalu.

Klassikalistes pastoraalides on vabad ka loomad. Neid pole seatud hierarhiatesse arukuse, ilusa karva või sulestiku, inimesele kasulikkuse vms kriteeriumide järgi. Ja inimest pole kujutatud nende isandana. Karja ei müüda, ei tapeta ega sööda. Keegi ei teeni inimest ka lemmikloomana.

Kristjan Jaagu tekstidest ei leia me ühtegi kassi, koera ega puurilooma. Ei ole ka vaenulikke verejanulisi või mürgiseid elukaid, sest looduse vägivald hävitaks inimeste ja loomade omavahelise arusaamise ja usalduse, samamoodi nagu teeb seda sunnismaisusele ja väljakurnamisele rajatud ühiskonnakord.

Koduloomadest kohtame vaid lambaid ja karja; ei esine mitte ühtki tavalist metslooma; peamiselt tegutsevad linnud – kotkas, pääsuke, kurg, pajulind – või siis putukad – mesilane, rohutirts, liblikas. Petersoni keel on küll rikas loodusmetafooridest (“lauo / illos tulline oia”; “Kurbdusse merri / laksos mo wasto”; “Ni kui walgusse allikas, / Seisab auustud laulja / Omma vennade keskeella”), aga teised olendid ei ole inimese suuruse sümbolid. Romantilise luule tüüpsümbol kotkas oleks sellesse rolli hästi sobinud, selle asemel aga on poeet imetlenud linnu lennuõimet ja vabadust:

*Kalju pealta tõuseb
Kotkas päeva poole,
Pikse maja poole
Ujub päeva kullas.
Inimeste silmad
Ei või teda näha.*

Lindude kaudu on kirjanikud traditsiooniliselt väljendanud arusaama, et teised olendid on inimeste kaaslased. Petersoni regivärsilised epiteedid “ilus” ja “armas” sobivad pääsukese ja ööbikuga hästi kokku (“Ott ning Peedo”) ja Oti laul pää-

²³ K. J. Peterson, *Laulud. Päevaraamat*. Tallinn, 1976, lk 103.

²⁴ K. Taev, *Eessõna*, lk 10.

sukesest kui inimeste sõbrast väljendab ilmselt luuletaja endagi uskumust, et kodu-mõiste hõlmab peale pereliikmete ka metsas ja põldudel elavaid loomi ning tuttavaid puid.

Vaid ühes karjaselaulus on kasutatud "inimene-on-taim"-metafoori, ja inimese seob siin loodusega ühte elu kulg rohelist küpsuse ja hääbumiseni, et siis uuesti alata:

*Meie vana isakene
Juba heitis magamaie.
Nii kui valge lilli peale
Mis ära närtsimas sügises,
Nõnda paistab akna läbi
Kuu ta halli pea peale;
Nii kui põllukõrte läbi
Puhub tasa tuulekene
Tema valge juuste läbi
("Jaak ja Jüri").*

Kaduvuse ja uuestisünni teema ning inimese kaasaelamine looduses toimuvatele muutustele ongi veel üks element, mis eemaldab pastoraali konkreetsest ajastust igavikulisemasse sfääri ning võrdsustab inimese sel moel taime ja loomaga. Inimese elu ja surm pole seotud ühegi sotsiaalse hädaga, vaid läbib sedasama aastaaegade ringkäiku.

Koht: seal on ilus olemine

(Eel)romantilises pastoraalses lüürikas võib loodus olla maastik ja koht, terve ilm või ka pelgalt inimtegevuse tumm taust. Klassikalises pastoraalis on loodus *locus amoneus* (ld 'meeldiv paik'), päikeses unelev keskpäevane rohelus, mis tekitab vaid meeldivaid tundeid, toob südamesse rahulolu ja pakub silmailu. Võistulaulmise stseenides kiidavad Kristjan Jaagu karjased künkaharjal istudes õnnelikult kauneid vaateid. Tiio laulab: "Seal on ilus olemine...!" Ott: "Vaata kalli järve peale, / Kui see vesi on sinine!"

Sellises maastikus, kus miski ei meenu ta lõhet inimeste ja loomade vahel, pakuvad viimased karjastele seltsi ning pälvivad vastutasuks nende tänu ja usalduse. Pastoraali põhiteemad – hingeline vabadus, elurõõm, sõprus, ja armastus – nõuavad, et inimene teaks, et teised olendid on talle mõistetavad. Kristjan Jaagu karjalaps ei arutle oma suhete üle loodusega, ta ei ole teadlik oma kohustustest teiste olendite ees ega oma võimust nende üle. Sellist inimese ja looduse suhet ei saaks väljendada ei linna, aia, põldude ega karjamaade taustal, mis nõuaksid talutööde kujutamist ja seega inimese voli loomi tööle sundida, ravida või tappa, selgitab Rosenmayer. Aed ja näiteks hiis oleksid selleks ka liiga sümboliterikkad, et inimene saaks tajuda neid loomulike maastike-na.²⁵

Klassikaline pastoraal ei ülista ka loo-

²⁵ Th. Rosenmayer, *The Green Cabinet*, lk 186.

²⁶ Sealsamas, lk 183–184.

dust kui inimese õpetajat.²⁶ Inimene ei teadvusta looduse head mõju ega teiste olendite tähtsust enesele, ta lihtsalt elab nendega koos. Taimed ja loomad mõjuvad küll inimeste arusaamasid ja hoiakuid, kuid inimene on siiski sõltumatu otsustaja. See roll väljendub hästi karjase kui laulja rollis. Linnud ja loomad on küll karjaste seltsilised, aga nende osaks on kuulata karjase kui romantilise poeedi laulu – kui Ott “pilli ajas, / Kuulsid teda metsalinnud” – või diferentseerimata karjana vaikida, mis näitab, et Kristjan Jaagul pole teised olendid siiski inimestega ka päris lõpuni samaväärsed. Rahvaluules seevastu tunneb karjalaps üksikuid loomi ja tunnistab nende iseärasusi ka nimedega.

Et loodusel ei ole iseseisvat häält, väljendub selleski, et loodusnähtustele omistatakse võime inimestele kaasa elada ja inimlikke tähendusi vahendada:

*Puhu tasa, tuulekene,
Tema kulda juuste läbi,
Kanna minu leinalaulu
Õhkudes ta meele vastu.
Lenda, lenda, pääsukene,
Tema hella palge ette,
Ütle talle minu kurbust
("Karjaste laul ehk Jaagu leinalaul").*

Arkaadia

Karl Taev on tõdenud, et Kristjan Jaagu pastoraalidest ei leia me “Bakhose kultust, puuduvad graatsiad, aamorid ja paanid,” mürt ja loorberisalud.²⁷ Maastik on ära-

tuntavalt eestimaine: mägi, org, põld, mets, heinamaa, sööt, ale, jõgi, allikas, aas, talu, aed. Lisaks on tegevuskohana on viidatud kahele luuletaja elus olulisele paigale, Tartule (Emajõgi – “Jaak, Jüri – karjapoisid”) ja Kikka Jaagu sünnitalule Viljandimaal Uue-Võidu mõisas (Võidu jõgi – “Elts ja Tiio”). Esineb kohalikke taimi, linde, loomi ja putukaid. Siiski ei asu Petersoni karjuste maa, nagu juba nägime, mitte Eesti kaardil, vaid on teadlikult paigutatud Vergiliuselt laenatud Arkaadiasse.

Ka Rooma poet ei valinud oma karjuste kodumaaks ühtki konkreetset maa kohta – nagu Theokritos oma idüllides Sitsiilia –, ka mitte tõelist Arkaadiat, Vana-Kreeka maakonda Peloponnesose siseosas, mille elanikud tegelesid peamiselt karjakasvatusega. Ta valis selleks igatsuste hingemaastiku ja pani sellega aluse Euroopa kirjanduse ühele alusmetafoorile. See maa asus suurtest linnadest väga kaugel, oli roheline ja viljakas, ja pärimuse järgi koduks lihtsat ja vähenõudlikku elu elavale iidsele põlisrahvale. Plutarchose järgi olid arkaadialased esimesed inimesed maa peal, sest nende esivanem Pelasgos oli tammepuu. Kahtlemata tõmbas Vergiliust Arkaadia poole seda nime ümbritsev primitivisminimbus, mõte, et kusagil Itaalias, raskesti ligipääsetavate mägede rüpes, võib asuda maa, mille rahvas elab ikka veel kuldjastus, säästetuna võimuvõitlusest, maa võõrandamistest, igasugustest tsivilisatsiooni pahedest. Arkaadia oli ka Paani maa. Vaasidel kujutati teda karja keskel pillirooflööti mängimas. Paan seis

²⁷ K. T a e v, Eessõna, lk 15.

sümboolselt pastoraali sünni juures ning Arkaadia oli seega igati sobilik paik karjastele, kes samuti veedavad suurema osa ajast pilli puhudes ja lauldes.

Ka Petersoni ajendasid Arkaadiat oma karjaste maaks valima samad motiivid. Herderi ajastu muinasromantilise poeedina oli temalgi vaja kohta, kus õnneliku ja vabana võiks elada üks põline maa- ja laulurahvas, ning sinnagi ei tohtinud ulatuda võõrvõimu ebaõiglus ja eesti taluraha tegelik armetu olukord. Maailm, mildest laulavad Tiio jt karjased, on eesti esiromantiku kangastus muistsest süütu-seajast, omamoodi kodumaisest kuldajastust, ning kaudselt toimib see ka tegelike agraarolude kriitikana. Arkaadialik lihtsus, vabadus, loomade ja inimeste võrdsus vastandub sotsiaalsele ebaõiglusele ja kunstlikele rõõmudele, mida poet "Päevaraamatus" taunib. Vastandub õigupoollest kogu modernistlikule elukorraldusele, looduse käsutamise ja asjastamise menta-liteedile.

Kristjan Jaagu pastoraalide loodusku-jutuse lähedus talupojamaailmale pärines folkloorist ja väljendub minu arvates kõi-ge ilmekamalt maja-metafooris: taeval on sinine "lagi"; kask on "pajulinna varjuline maja"; "orgu on nüüd talve maja"; kot-kas lendab "pikse maja poole". Maine ja taevane kuuluvad kokku, neid ühendab pilvi pillutatav tammepuu:

*Haljas tamm seal tõuseb;
Pilvedes on tema
Latu, jõe vahus
Seismas on ta jalad.
("Ott ning Peedo").*

*

Pastoraale võib pidada lootusetult naiiv-seks ja igavaks luulevormiks. Praegused kirjanikud klassikalisi pastoraale vaevalt kirjutada oskaksid, nii nagu nad ei oskaks taastada rahvaluulemaailma. Ja muidugi oleks ülimalt naiivne hakata mehaaniliselt võrdlema klassikaliste karjaseidüllide ja tänapäeva looduskirjanduse looduskäsi-tust ning heitma esimestele ette näiteks looduse pateetilist personifitseerimist. 19. sajandi hakul kirjutatud pastoraal ei saagi edastada kohatunnet tänapäeva mõistes, vaid kujutab seda ikka ajastule omaste vahenditega. Petersoni karjaselauludes saame lapse silmade läbi heita pilgu maa-ilma, milles loodus on kohaks, kus saab inimese vastandlikest kaitsja- ja hävitaja-rollidest teisiti mõelda.

Usun, et ihalus maa järele, kus saaks kasvada parem osa inimestest, pole ees-ti kirjandusest kuhugi kadunud, see on võtnud vaid teisi vorme. Nikolai Baturini Siberi-romaanide metsiku looduse pasto-raal, Tuglase ja Gailiti suvitusromaanide esteedi-vagabundi pastoraal, Önnepalu Hiiumaa-eskapism, Jüssi loodusproosa, Uku Masingu ja Jaan Kaplinski luule öko-loogiline pastoraal on vaid mõned näited. Kui aluseks võtta pastoraalsed stiiliele-mendid (kuldajastu topos, idüllilised maa-elu-stseenid, tsivilisatsioonist vabade loo-duslaste juurde pagemise motiiv, maa ja linna vastanduse teema, esteedist vaga-bundi-kuju, loodus kui olemuslik jõud, Arkaadia ja Utopia põimumised jm), kuuluks sellesse traditsiooni väga eriilme-lisi teoseid.

Kirjandusökoloogilise uurimuse esma-

seks ülesandeks olekski osutada vajadusele uurida Eestimaa paikade kohta kirjutatud nn metsmeeste esseid ja raamatuid, botaanilisi kilde, linnu- ja loomaluugsid, küla- ja merejutte ning loodusluulet ajal, mil üha suureneb ostujõuliste inimeste hulk, kelle kontakt nende elu võimaldavate ökoloogiliste tugisüsteemidega on valdavalt kommertslik.

“Kümne aastaga kahekordistunud olmejäätmete kogused ja sõiduautode kasutus on selgeimad märgid sellise eluviisi ülevõtmisest, mis hakkab laastama ka seda keskkonna osa, mis enne puutumata jäi.” Uued põlvkonnad on kujunenud “tarbijate eksklusiivklubiks”. “Eesti elanikkonna ökoloogiline jalajälg kokku on kaks korda suurem kui Eesti territoorium (...). Suurima osa sellest jalajäljest moodustab põlevkivil põhinev energiatootmine, sest selle keskkonnamõju on suur nii

kohalikult kui globaalselt. Üksnes meie energeetikasektor tekitab üle 10 miljoni tonni süsihappegaasi, andes omapoolse panuse kliimamuutuste protsessi. Põlevkivikaevandustest pumbatakse iga päev välja ligi 850 000 m³ puhast põhjavett sisuliselt reoveeks. (...) Jõuetud seadused, pidevad pretsedendid näiteks ehitus- ja planeerimisseaduse ning ranna ja kalda kaitse seaduse rikkumistega viitavad sellele, et nende väärtuste hoidmist nähakse hoopis kuluna.” Ühesõnaga: “Müüti looduslähedasest eesti rahvast pole raske purustada.”²⁸

Keskkonnakäitumise juured peituvad inimese ettekujutustes oma rollist maailmas, sotsiaalselt loodud ja tekstide vahendatud “looduses”, mille tähendus eri huvigruppidele on erinev. Oleks aeg tuua selgust ka eesti kirjanduse loodusarmastusse.

---

²⁸ M. J ü s s i, H. P o l t i m ä e, O. T a m m e m ä e, Analüüs: Kaunis ja kaugelt looduslähedane Eesti. *Postimees* 30. 05. 2001.

VAATENURK

MÄRT VÄLJATAGA Naiivsest ja sentimentaalsest proosast

HEINO KIIK. KURESAAPAD. PÖNNI-PÕLVE MÄLESTUSI. *Ilmamaa, Tartu, 2002. 204 lk. Hind 99 kr.*; ANTON NIGOV. HARJUTUSED. *Eesti Keele Sihtasutus, Tallinn, 2002. 311 lk. Hind 210 kr.*

Naiivse ja sentimentaalse loojatüübi eristamine pärineb Friedrich Schillerilt. Naiivsed loojad võtavad maailma vastu vahetult ja spontaanselt, aktsepteerides loodust sellisena, nagu see on või paistab. Nad on ise nagu loodus. Seevastu sentimentaalsed loojad kujutavad loodust nii, nagu nad seda läbi elavad. Naiivsete loojate üle valitseb nende aine, sentimentaalsed loojad püüavad ise ainet valitseda. Naiivne luule ei järgi teadlikult eeskujusid, sentimentaalsed autorid aga peavad lisaks elule enesele õppima tundma ka oma tundeid ja varasemate autorite töid. Olles sideme loomulikkusega minetanud, püüdleval nad selle loomulikkuse kui ideaali poole, milleni maailm päriselt ei küüni. Kui tegelikkus sentimentaalset loojat tülgastab, siis saab temast satiirik, kui ta igatseb taga kadunud ideaali, siis muutub ta elegeiliseks, ja kui ta käsitleb ideaali juba tegelikuna, siis on tulemuseks idüll.

Nagu kaksikjaotused ikka, on ka see muidugi lihtsustav ega hõlma kõiki võimalikke tüüpe, aga samas tundub, et see võiks mõnikord olla viljakas alus, millelt lähtudes kirjandust liigendada. Seda mõistagi tingimusel, et unustame halvustava varjundi, mis sõnadele “naiivne” ja “sentimentaalne” on ladestunud.

Heino Kiige “Kuresaapad” ja Anton Nigovi “Harjutused”, kaks enam-vähem ühel ajal ilmunud autorikeskset raamatut, sobivad hästi Schilleri vastanduse illustatsiooniks. Heino Kiik on praegustest eesti kirjanikest kõige ehtsam naiivne, loomulik anne, kes kirjutab otsekui loodus ise, ilma näriiva eneseteadlikkuse ja -analüüsita. Olgu igaks juhuks veel üle korratud, et kui ma nimetan Kiike loojatüübilt “naiivseks”, siis sel puudub vähimgi halvustav tagamõte. Liigitas ju Schiller naiivsete hulka ka Homeroose, Shakespeare'i ja Goethe. Selline naiivsus ei ole sama mis lihtsameelsus, sest ei Heino Kiige ega tema tegelaste meel ole enamasti sugugi lihtne.

Kirjanik Kiik on olnud raudkindlalt ja samas loomupäraselt veendunud kirjanduse ning eriti omaenda loomingu tähtsuses ja vajalikkuses. Taimeteadlasena näeb ta kultuuris lihtsalt natuuri jätku. Seejuures pole ta oma loomingut mingite ideoloogiliste skeemide või moralistlike ootuste järgi painutanud. Tema tegelased on selleks liiga jändrikud. Võtame näiteks Arve Jommi või Siberimaale saadetud

Maria – esimeses on mingit falstaffilikku üleelusuurust vintskust ning teise teod ja hoiakud ei sobi kokku rahvuslike mallidega heroilisest kannatajast.

Heino Kiik ise, sellisena, nagu ta oma “Päevikutest” välja paistab, näib samuti olevat tegelane, kes ei mahu hästi raamidesse – mees, kes enese õiguses veendununa ajab optimistlikult oma asja, kasutades selleks nii sirgeid kui kõveraaid teid, olles kord hämmastavalt suuremeelne, kord umbusklik ja väiklane. Tundub, et ta on osanud elada (kui kasutada Paul-Eerik Rummo fraasi) “iseendaga ikka vist päri-voolu, olgu siis muuga kuis on”.

Seda spontaanset, süütut, refleksiooni-dest uuristamata suhet iseendasse kinnitab mõnevõrra juba seegi, et Kiige lapseõlvemälestused ei ole kirja pandud esimeses isikus – raamatu peategelane on hoopis väike Heino Lepiku talust Avinurme lähedalt. Raamatu lühikesed kompaktsed peatükid kirjeldavad maailma alates ajast, kui Heino sündis, kuni tema koolimine-kuni. Jutustatakse mesilaselt nõelata saamisest, jonnimisest, vanaisa surmast, krantsidest ja hobustest, suguvõsast, kivi otsa ronimisest, kartulite idutamisest, saunas käimisest, seatapust, raamatutest ja harjuskist, puutöö tegemisest, nurgas seismisest, kuldnohkadest jne. Täiskasvanutemaailma tumedamad küljed näitavad ennast lugudes, kus purjus suurtaalu-peremees Heino isaga norimas käib või kuidas Mäe pere väiksele Heinole prusakaseemet kaasa annab.

Need jüriparijõelikud, koolilugemikku hästi passivad lood on kirja pandud asjalikult, kaldumata nostalgiasse, eeleegilisusse või idüllile. Heino Kiik kui naiivne

looja saab oma stiilis lubada endale ka niisuguseid kulunud fraase nagu “inimlaps”, “suur loodus” ja “emake maa”, mis sentimentaalsematel autoritel mõjuksid nekrofiilse armastusena surnud metafooride vastu. Võtkem näiteks varakevadel paljajalu jooksmist kirjeldavad read: “Suur loodus on üks inimlapse loomulikke kasvatajaid. Mis sellest, et jalad all punetavad, oma tallaga emakest maad mõõtes tuleb karastus, koguneb mehisus.” Kui me kohtaksime selliseid ridu näiteks Mihkel Mutil, siis oleks tegu õelavõitu paroodiaga, mõnel teisel autoril mõjuksid need pastišina, kolmandatel maitsetusena. Heino Kiik on aga kirjanik, kelle puhul niisuguseid tundeid ei teki. Nii nagu loodus ise, ei valmista ka Kiik kunagi piinlikkust.

Tõnu Õnnepalu koht asub naiivsuse-sentimentaalsuse skaalal hoopis teises servas, kaugemal kui ühelgi teisel eesti kirjanikul. Ma usun, et moodne subjektiivsus ongi meie kirjanduses oma eheda kuju leidnud alles Õnnepalu loomingus. Ja see pole sugugi väike saavutus. Mõnekümne aasta eest luuletas Ilmar Mikiver: “Ma usun, et meie taat on / niisama hää kui Platon / ja külas iga teine mees / on vähemalt Aristoteles. / Meie ainuke miinus: / puudub Püha Augustinus.” Õnnepalu tundub olevat meil päris esimene pihtimuslik-subjektiivne autor ja selles mõttes meie Augustinus või vähemalt Rousseau. Anton Nigovi nime all ilmunud raamat “Harjutused” sisaldab mõttepäevikut, mälestusi, unenägusid ja kirju ajast, mil autor töötas eesti kultuuri esindajana Pariisis. Kirjatehniliselt ei ole teos ehk päris enneole-

matu – sellesarnast autorikeskset mälestuslikku ja kordusterohket žanrisegu on viljelenud ka näiteks Jaan Kaplinski proosaraamatus “Kust tuli öö” ja reisikirjas “Kevad kahel rannikul”. Aga kui Kaplinski püüab end sageli veenda, et ta kõneleb mingite suuremate asjade eest või millegi nimel, siis Önnepalu võtab kõik oma sidemed ja tunded uurimise alla. Tema ei ela iseendaga päriselt päri voolu, vaid alutab end halastamatule analüüsile. Võrreldes varasemate raamatutega, kus tegutsesid fiktiivsed tegelased, on “Harjutused” siiski rahunenum ja selginenum. Siin ei leidu enam nõnda palju ressentimenti ehk kibedusvimmu, seda sentimentalismi *Doppelgänger*’it. Samuti on vaibunud kunagised tungid transsendentsuse poole.

Niisugust raamatut arvustada tähendab tahes-tahtmata arvustada selle kirjutajat. Traditsioonilised tõkked, mille kirjandus empiirilise autori ja “lüürilise mina”, “protagonisti”, “implitsiitse autori” vms vahele püstitab, on “Harjutustes” maha lõhutud, ainsa võttena on alles jätud vaid kirjutaja juriidilisest nimest erinev autorinimi.

Anton Nigovi nime all esinev Tõnu Önnepalu ei ole siiski märkimisväärselt reaalsem, s.o terviklikum või käegakatsutavam olend kui traditsioonilise romaani fiktiivsed tegelased. Ka tema on suurel määral kirjutamisega, sisekõne laiendusega loodud. Öeldakse, et stiil on inimene, ja see tundub eriti paika pidavat just “Harjutuste” puhul. Stiil on see, mis ei lase raamatut käest panna isegi neil korradel, kui avaldatud mõtted tunduvad piinlikud või lausa väärad. (Kuidas saab Marie Underit nimetada “naeruväärseks

eputiseks”! Ja mis mõttes on Ernst Enno kõrvaliseks peetud luuletaja, kui iga paari aasta tagant püüab ikka ja jälle mõni kriitik teda rehabiliteerida?) Kütkestav stiil muudab raamatu lugeja just nagu vaueristiks ja seega jutustavates seikades kaasosaliseks.

Önnepalu kahtleb oma loomingu ja üleüldse kultuuri vajalikkuses. See kultuuritüdimus ei ole aga loodusarmastuse pahupool või atavistlik tung oma individuaalsusest vabaneda nagu Kaplinskil. See tundub pigem enesevimmu laiendusena. Kui Önnepalu norib näiteks Jaan Kaplinski rollide kallal või osutab institutsionaalse kultuuri õõnsusele, siis tuleks seda võtta eneseanalüüsi jätkuna – Kaplinski luule ja eeskuju on temaga lihtsalt kokku kasvanud, saanud osaks Önnepalust endast, ning ametlik kultuur on mõningal määral võimaldanud “süsteemivälise” elu privileege. Nii nagu vanaaegses ühiskonnas oli erakuelu võimalikkuse tingimuseks muude ühiskonnasuhete maatriks, nõndasamuti talub moodne ühiskond sõltumatuid vaatlejaid, mõtlejaid ja kirjanikke, jättes neile ühiskonnas piiripealse koha, mis ei asu siiski väljaspool “süsteemi”. Moodsas ühiskonnas religiooni aset täita püüdvu kultuuri sees toimib oma korporatiivne tööjaotus. Mõned tegelased taovad endale kas heas usus või silmakirjalikult vastu rinda ja kinnitavad, et kultuur on oluline ja tähtis ja teenib suuri asju. Selle hinnaks on naeruväärsusega riskimine, kuid õnne korral tekitab või säilitab see töökohti ja teenimisvõimalusi ka sõltumatutele vaatlejatele-kirjanikele. Moodne subjektiivne kirjandus püüab kirjeldada olukorda, kus eksisteerivad

üksnes inividid. Sellest siis ühiskondlike sidemete katkestamine, mis tähendab lõppude lõpuks ka selle oksa saagimist, millel istutakse. Ma ei taha öelda, et ühed kultuuritegelased peaksid teistele nende retoorilise võimlemise eest erilisel tänulikud olema. See on rohkem etiketi küsimus, kultuuri küsimus...

Tegelikult ei oleks siiski õiglane Önnepalule tänamatust ette heita. Mitmed leheküljed "Harjutustes" tegelevad geneetiliste juurte otsimise kõrval ka autori kultuuriliste juurtega. Tema kujunemist mõjutanud luuletajate juurde pöördutakse taas ja taas. (Huvitaval kombel jäävad kõne alt välja küll Uku Masingu mõju ning suuremal määral ka religioossed otsingud.) Seejuures täheldatakse, et nooremal põlvel on sidemed selle pärandiga katkenud. "Harjutuste" üks naljakamaid teravusi käib uue sugupõlve kohta: "Lõppude lõpuks võib ju õnnelikult elada ka usus, et su ema on Madonna ja isa Tom Cruise." Önnepalu kujunemisaeg 1970–80ndatel, tollased restauratiivsed vaimsed otsingud, luulekultus, loodusmatkad, keelatud vilja maiguga religioon jne tunduvad praegu juba samasugune enneminevik nagu Heino Kiige lapsepõlvemaailm.

Üks tähtis ajastutevaheline veelahet ilmneb näiteks sirvides luuleantoloogiat "Varjatud ilus haigus": Önnepalu ja temast vanemate autorite (Hirv, Beier, Kesküla) jaoks on popkultuur, filmid ja bändid midagi kauget, kuuludes rohkem olme kui loomingu juurde. Seevastu Hasso Krullile on popkultuur tähtis inspiratsiooniallikas ning Sinijärv, Kivisildnik ja punkluuletajad kuuluvad ise, kes rohkem, kes vähem, juba otsapidi popkultuuri.

"Harjutustega" on Önnepalul õnnestunud korda saata midagi uutmoodist eesti kirjanduses. Tema romaanide fiktsionaalsus ja tõstetud stiil kippusid ähmastama nende põhilist uudsust: moodsa subjekti ihade, kiivuste, enesepetuse ja snobismi ausat ja halastamatut analüüsi. Nende asjade käsitlemiseks oli tarvis asetada tegelane seltskondlike sidemete võrku. Nüüd tundub, et Önnepalu on sellest võrgust kaugenemas. Ta on ennast välja kirjutanud. Ta on ka eesti kirjanduse piirikupitsaid mitme suure sammu võrra väljapoole nihutanud.

MART VELSKER

Vaikne raamat

PAUL-EERIK RUMMO. KOHVIKUMUUSIKAT. Eesti Keele Sihtasutus, Tallinn, 2001 (tegelikult 2002). 68 lk. Hind 72 kr.

Esimesed kokkupuuted Rummo luulekogudega ei tule mulle meelde, igatahes mitte nii selgelt nagu esimesed tõsisemad Üdi- või Runneli-kogemused. Mäletan küll, kuidas lugesin millalgi keskkooli ajal "Saatja aadressi": kõhuli ja pimedas, tekst lastud suurendusaparaadiga fotonegatiivilt põrandale, valge kiri mustal taustal. Aga siis ma juba Rummost midagi teadsin. Ja teisalt polnud negatiivi lugemine kuigi lihtne. Oli vingelt alternatiivne, aga tegelikult tekkis tõsisem kontakt nende ja teiste luuletustega mõne aasta pärast, kui Rummo tegi kammpäkki kogudega "Ajapinde ajab" ja "Oo et sademeid kiljuks mu

hing”. Omandasin mõlemad raamatud, omaks võtsin eeskätt viimase. Ja koos sellega tekkis tunne, et Rummo tekstide koht ongi valikutes – või siis teisipidi, et tekstides on mingi tagantjärele tarkus.

Rummo luulest on nüüdseks ilmunud rangelt võttes kolm ning leebelt võttes viis valikkogu. Köidete omakstunnistamine ongi mul läinud segaselt – sõltumata tekstidest on viiest raamatust päris õiged tundunud kolm: “Luulet 1960–1967”, “Oo et sädemeid kiljuks mu hing” ja “Kohvikumuusikat”. Miks just nii, seda saab vaid oletada ja seletada näiteks kujunduse, formaadi, materjali, paksuse ja ülesehitusega. Nüüd paistab, et lilla värv (mis on midagi muud kui sõna “lilla”) ongi “Kohvikumuusikale” see õige; pole kindel, kas Jüri Kaarma viimaste aastate mustad kaaned oleksid Rummole selga passinud. Tundub nii. Nagu tundub ka õige olevat raamatu tugevatesse kaantesse surutud saledus. Olen valitud luulena ikka eelistanud kas õhukesti raamatuid või siis juba päris tüsedaid. Esimesed äratavad rõõme nautlejas, teised kollektsonääriss – muidugi, kui raamat ikka kotti mahub ja käes seisab. Igal juhul lähtun ma sellest, et uus raamat on õige.

Kogust “Kohvikumuusikat” leiab uusi luuletusi, aga Rummo pikaage lugeja jaoks päris uusi siiski vähe. Sellise lugeja jaoks on siin tähtsam, millise ilme on saanud vanad tuttavad: milliseid luuletusi on valitud, kuidas need on komponeeritud ja redigeeritud, milline raamat välja näeb. Peamistele küsimustele on lühidalt jõudnud vastata Märt Väljataga, kes kirjutas sellest, kuidas uues raamatus ärkavad uuele elule Rummo “väikesed luule-

tused”, ning et mõnda teksti “on asesõnalisemaks ümber tehtud ning kärbitud on loitsivaid kordusi” (*Eesti Ekspress* 28.02.02, lk B 12). Ühelegi arvustajale pole võinud jääda märkamata, et raamatu ülesehituses on võtmeasend tsükliel “Väikese linna kohvikumuusikat” ja “Õnnelik”.

“Kohvikumuusikat” on Rummo valikogudest esimene, mis loobub eelõitsengu ja lauliku lapsepõlve presenteerimisest ning viib sellega oma raskuspunkti kuuekümnendatest aastatest välja, ehkki raamatule nime andnud tsükkel on juba õige eakas. “Ajapinde ajab” muutis ajalist pilti vaid poolenisti ja ebamääraselt – õieti puuduski tolles raamatus selgem kese ja puudus ka suuremate raamatute eklektiline rikkalikkus. “Kohvikumuusikas” on kese olemas, ja kui see on välja lipsanud kuuekümnendate haardest, siis tähendab see ühtlasi millegi sellise rõhutamist, mida müütilise põlvkonnaprohveti portreedes tavaliselt pole.

See müüdiga halvasti klappiv väiksus on kõige tuttavam varasemate valikute tsükli(te)st “Suved, talved”, millele olid iseloomulikud lühikesed, suurtest kujunditest hoiduvad seisundikirjeldused ja filosoofilised killud. Hilisemad tekstid (eeskätt “Õnnelik”) toovad uusi jooni, aga lähtuvad paljus samalt põhjalt. “Suvede, talvedega” on kõige lähemas suguluses – ka ajaliselt – luuletused “Saatja aadressi” tsüklist “Vaade”. Need on saanud siin rohkem hingamisruumi kui varem – nii palju, kuipalju “Kohvikumuusika”-raamatus on selgepiirset kontseptuaalsust vähem.

Sõnapaaril “väike luule” on aga tege-

likult mitmekesisem sisu. “Suvedest, talvedest” ja “Vaatest” tuttava laadi kõrval eristub teisena selgemalt tsükkel “Väikese linna kohvikumuusikat”, mis on keeleliselt palju liikuvam ja metafoorsem. Eesti traditsioonis alliksaarelikum, mida Rummo hilisem looming kindlasti pole. Kolmandaks on võetud kogusse iroonilis-allegoorilist vemmalvärsside poeetikat, mida Rummo on harrastanud üsna pidevalt, kui pidevusest saab rääkida üsna sporaadilise luuletamistegevuse juures. Neljandaks on kogus mõned näited “suurest” Rummost, kuid iseloomulikult luuletused, mis kõnelevad rõhutatult intiimsetest kogemustest. Need polnud Rummo võõrad ka nooruses, kuid said suurema iseseisvuse tsükliks “Läbi peo mul voolab puu”. Muidugi on kogus ka viiendaid ja kuuendaid jooni, aga nimetatu tundub praegu kõige olulisemana.

Raamat liigub siis enam-vähem territooriumil, mida kaardistavad keelemängud, vemmalvärss, intiimsed asjad ja mõtisklev proosalähedus. Viimati mainitu on silmapaistvam – ka siis, kui arvestada redigeerimiste tendentsi –, kuid valitsevaks ei saa seegi. Valitsev on ikka vaid mingite Rummole omaseks peetud asjade vältimine. Tekstide ümber tegemisel on Rummo tavaliselt vähendanud sõnade ekspressiivsust ning lisanud nii askeetlikkust kui ka vaikset mitmetähenduslikkust. Neid muutusi ei saa aga pidada järjekindla ideoloogilise programmi avalduseks: teisendusi pole väga palju, on näiteid ka vastupidistest nihetest (näiteks “Unistad”) ja on ka parandusi, mille tagamõte polegi eriti selge. Mõned *ning*-sõnad on muudetud *ja*-deks – vahest sellele veel mingi

seletus leidubki, omal kombel on ju seegi teksti lihtsamaks ja väiksemaks tegemine. Kuid veel enam võiks oletada, et Rummo orienteerub vaid keelelisele variatiivsusele ja improvisatsioonile. Et olgu siis seekord niiviisi ja lihtsalt niisama. Mõnikord pole ka enam kindel, kas improvisatsioon on tekkinud tehnilisel toimetamisel või enne seda. Kindlamalt võib oletada trükiviga leheküljel 58, kus Brechti tsitaadist on üks rida ära jäänud.

Ükski Rummo raamat pole juhuslikult kokku lapitud, tekstide kirjutamisjärgne saatus ja ümbrus pole teda ükskõikseks jättnud. “Saatja aadressi” kokkupanu on kontseptuaalseim, allutatud nimetsüklile ja põimitud korduvate tekstilõikudega. Kolm järgmist raamatut opereerivad laias laastus valmis tsüklitega või plokkidega, neid ümber tõstes, tükeldades, sidudes. Uus raamat on korraga “Saatja aadressi” ja vahepealsete valikute järeltulija: see on vähem uudiskogu ja rohkem valikkogu, mis annab järjekordse variandi võimalustest, kuidas siduda tuttavaid tekste. Teisalt aga on nüüd üle pika aja vanad ehituskivid laiali lammutatud, tehtud uusi ja kasutatud taas selgemat “punase lõnga” tehnikat. Paradigmaatiliseks (kerra keritud) lõngaks on luuletuste laad, süntagmaatiliseks (jooksvaks) lõngaks aga kogusse hajutatud juhttsüklid. Mõlemat pidi toimivad muud sidumisvahendid. Need algavad kujundusest: eraldi ridadel on tsüklite pealkirjad ja luuletuste pealkirjad, tsükli puudumisel pealkiri topeldub, pealkirja puudumisel kasutatakse esimest rida, mida siis kahe- või kolmekordistatakse. Nii algavad luuletused pikkade eelmängudega, nad oleksid nagu lugeja jaoks olemas juba varem, kui teksti lugemiseni jõu-

takse. "Päriselt" kahekordne on "Luuletus televisioonis" ja ega olegi võimalik teada, kumb on "päris" ja kumb mitte. Topeldus lähtub siin tekstist, aga see tugevdab ka kompositsioonilist võrestikku.

Siduvaks-tugevdavaks nõksuks on olnud ka tähtede suurendamised, mis toovad esile täheruumi tinglikkuse ja võimendavad sõnade semantikat. Kõige rohkem teeb seda suurendatud ja kursiivkirjas *ü*. See lõpetab tähestiku luuletuses "Vihma maitsest", lõpetab luulekogu, see on *üks*, *üksikasjalik* ja *küllm*. Võimalik, et selline on ka "Kohvikumuusika". Aga kas *ü* ja "Kohvikumuusika" on ka hääli ning muusika?

Raamat on õige, aga Rummo algkuju ehk polnudki kirjalik. Tõenäoliselt jõudsid esimesed Rummo tekstid minuni häälena – lauldi "Lugemiki"-tekste, "Reliikvia" laule, laulsid kuivanud ja vettinud peiar. Rummo enda häält kuulsin ma vist enne, kui fotonegatiive lugema hakkasin. Jättes kõrvale võimalikud luuletused televisioonis, kuulsin vahendamata Rummot kaheksakümnendate alguses Vane muise kontserdisaalis toimunud kirjandusõhtul. Mälestuspildis – mis võib ka petta – on saal täis, praeguselt vaateveerult arutu hulk inimesi kuulamas ja päris palju lavalgi. Selles pildis on Kareva päris noor ja Valton pole ka veel vana, Rummo esineb vaikselt kindla häälega (huvitav, miks ma ei mäleta muusikat?). Hiljem kuulsin Rummo muusika saatel retsiteerimist plaadilt.¹ Raske öelda, kas see too-

kord meeldis või mitte, aga igal juhul sain mingi äratundmise, et võib ka nii, ja et "Reliikvia" lauludes võib olla midagi rohkematki kui hobustel tuhitemise romantika. Viimane läks mulle kahtlemata samuti korda – nagu ka kõiksugu "polkast pungini" muusika. Džäss tuli siiski hiljem ja kindlasti teist teed pidi kui Rummol. Vaevalt ma alguses Rummo ja Tõnu Naissoo koostöödki džässina tajusin. Uusi „Kohvikumuusika“ esitusi koos Lembit Saarsalu ja Mart Sooga ma ei kuulnud, kuigi oleks tahtnud küll. Oletan, et see oli natuke teistsugune asi, kui Andreas W textijazzi õhtu, millest ma samuti ilma olen jäänud. Aga küllap pole need ilmajäämised saatuslikud ja küllap on džäss ja jazz üksteisele lähemal kui mõned muud asjad. Ja vast on ka tähenduslik, et kirjanikud tahavad just sellise muusikaga oma tekste siduda.

"Kohvikumuusika" sõnal on siinkohal kaks põhitähendust. Esiteks on ta kohvikus mängitav muusika, Rummot ja Euroopa kohvikukultuuri silmas pidades vaikne ja miks mitte džäss. Teiseks on kohvikumuusika Rummo tsükkel "Väike linna kohvikumuusikat", mis omakorda on kirjandusloos tähistanud omamoodi "pealekauba"-eksperimentaalsust, kirjanduslikke otsinguid, mis lisanduvad kujuteldavale meistriimile. Neile kahele tähendusele tuleb juurde kolmas, mis ilmselt hakkab aga varsti taas ununema: kohvikumuusika on see, mida Rummo, Saarsalu ja Soo tegid ja mida mina ei näinud.

¹ Alles pärast selle teksti valmimist oskasin endale meelde tuletada, et ka Aare Pilv rääkis hiljuti mälestusi Rummo häälest, mida ta kuulis plaadilt (*Sirp* 01.03.02, lk 14). Plaat oli küll teine, aga vahest on siis hääli ikkagi tähtis.

Mõeldagu korraks, kuidas need tähendused uue raamatu puhul esinevad ja kokku käivad ning kas “Kohvikumuusikas” on muusikat. Luule saab siduda end muusikaga, olles ise muusika või osutades muusikale. Ja võiks arvata, et olemine ja osutamine on ka omavahel seotud.

Rummo luule aluseks on enamasti väga tugev ruumipilt, mis mõnikord pannakse liikuma ja mõnikord mitte. Ruumis on valgus ja soojus, ruum seostub ajaga. Selliste maailmade modelleerimise juures on oluline Rummo teravdatud keeletaju, mis viib mõnikord illusoorselt pildist välja, nn metaluuleni. Aga needki väljaastumised reflekteerivad sageli ruumi: teksti lõiguvad leheruumi piirid, vihm muutub tähtedeks, luuletus satub televisiooni. See kõik muidugi ei tähenda, et muusikat siin olla ei saaks.

Luuletuse muusikapärasusena on tavaliselt tõlgendatud kõiksugu kõlavõtteid: alliteratsiooni, assonantsi, kordusi, riimi, rütmi, homonüümiat – on räägitud ka meloodiast, tempost, muusikalistest komponeerimis põhimõtetest jne. Kindlasti pole Rummo keeletaju mitte üksnes pildiline, vaid ka kõlaline. Uues kogus on loomulikult instrumentatsiooni ja on ka tekstikohti, kus kõlamäng hakkab tähenduste liikumisi juhtima (“Jõul, jõul”). Oli juttu juba *ü*-st, ka see kõlab. Aga – igasugust kõlamist on siin vähem kui kuuekümnendate esindustekstides. Rummo viimase kolmekümne aasta looming, mis uuele kogule ilmet annab, tekitab miinismärgilist tunnet muuhulgas seetõttu, et siin on loobutud mitmetest klassikalistest laulususe tunnustest. Kunagi seletas Mart Mäger Rummo luule muusikalisust

printsüübiga, kus teose “idee ammendatakse vaid teose endaga” (*Noorus* 1967, nr 5, lk 50). Sellistki eneseküllasust on uues raamatus vähem kui teistes.

“Kohvikumuusika” kogus on kõige helilisemad ikka need kuuekümnendatest, “Lumevalgusest ... lumepimedusest” ja tsüklist “Läbi peo mul voolab puu” pärit tekstid. Neist eriti “Kohvikumuusika”-tsükkel, mis eristub ka selgelt muusikast (laulust, akordionist) kõnelemisel. Samuti on just siin kräunu ja näugu, mõirgamist ja raksatamist – sõnu, mis osutavad intensiivsetele helidele ja mida mujal kogus peaaegu polegi.

Tervikuna on raamat üsna vaikne, häälikud helisevad leebe loidusega, suulisus on seotud kirjalikkusega (näiteks “Sissejuhatus”, “Unistad”, “Vihma maitsest”), reflekteeritakse peamiselt vaikseid ja pidevaid hääli: surinat, kohinat, mühinat, üminat, mõminat, huugamist jne. Need on kestvuse helid või nende helide ja kestvuse sugulased – nagu seda võiks olla rappumine, rongide poeesiat organiseeriv rütm. Rummo ise on ühes intervjuus rääkinud muusika kuulamisest nii: “Jajah, ma kasutan kodus muusikat vaikuse aseainena, kuna vaikust niikuinii kusagil ei ole, siis muusika on veidi korrastatum müra kui muud” (*Arter* 19.01.2002). Vaevalt on muusika talle ainult vaikuse ekvivalent, aga muuhulgas on ka seda – ja on kindlasti tähelepanuväärne, et vaikuse, surisemise ja muusika pidevus ta luules kohtuvad.

Veel üks võimalus raamatu muusikalisiseni jõudmiseks oleks märgata tekstide mitmehäälsust ning juhtteemade varieerimisi, näiteks kesksetes tsükklites. Seegi

printsiiplaieneb ka luulekogule kui ter-
vikule. Vaevalt ma nüüd ülearu palju
muusikalisest kompositsioonist tean, kuid
üks põhiteemast ja selle variatsioonidest
pisut ikka. Niisiis on Rummo ehk tahtnud
vähem kirjutada siinseid tekste muusikaks
ja rohkem soovinud neid muusikana (ja
muusika saatel) valida ja komponeerida.

Uus raamat annab uuemapoolsele
Rummole surisev-meloodilise mõõtme
juurde. Tõsi, tekib küsimus, millele “juur-
de”. Tekstid on suures osas tuttavad, aga
tervik mitte niivõrd. On ju “Kohvikumuusikat”
õieti esimene kogu, kus Rummo ei
luuleta suurtest mereretkedest ega ka
mitte välismaale põgenemisest. Raamat
teeb siis vähemalt kahte asja ja pealkiri
“Kohvikumuusikat” arvestab vähemalt
kahe põhitähendusega. See on “mitte-
muusika” muusikaline töötus ja see on ka
Rummo poeetiliste kõrvalteede luule. Mis
pärast lillade kaantega raamatut kindlasti
nii kõrvaline ja vaikne enam polegi.

BERK VAHER **Postpuberteedi masendus**

JÜRGEN ROOSTE. *LAMEDA TAEVA*
ALL. Pidusöök, Tallinn, 2002. 96 lk. Hind
37 kr.

Selle kogu vaagimisel võib hakatuseks
ilmneda bibliomeetriline paradoks.

Esmapilgul on Jürgen Rooste viimas-
te aastate üks produktiivsemaid noorauto-
reid. Kolme ja poole aasta jooksul (1999.
aasta lõpust 2002. aasta kevadeni) on
Rooste üllitanud kolm täispikka sooloko-

gu ja ühe kalendrikujulise lühikogu ning
osalenud neljas ühisprojektis (üks TNT,
kaks Näo Kiriku ja üks Tandemi egiidi
all). Kaheksa bibloidset ühikut niisiis.
Lisaks peaaegu katkematu malnidus kul-
tuurimeedias – kui mitte luuletaja, siis
kriitiku, publitsisti või prosaistinagi. Ent
samas – kui arvestada ainult pikemaid
soolokogusid (nagu ju kirjandusloos val-
davalt tehaksegi) – ilmneb, et “Lameda
taeva all” on Rooste esimene täispikk
enda raamat kaheaastase pausi järel.

Veel enam – kuna on teada, et 2000.
aasta kevadel ilmunud “Veri valla” tekstid
olid kirjutatud ligikaudu samal ajal kui
debüütikogu “Sonetid”, siis selgub lausa,
et sisuliselt on uue luuleraamatu näol tegu
Rooste esimese põhjalikuma tekstivalimi-
kuga üle kolme aasta!

Ja seepäale hiilib keelele juba külm ja
tänamatu diagnoos popkriitika varamust:
“teise albumi sündroom”. Nende kritee-
riumide järgi on “Lameda taeva all” Jür-
gen Rooste teine kogu, mille ilmumist (ja
retseptiooni) on kõiksugu efektsete jä-
nesehaakidega ja kõrvalekantimistega
edasi lükatud ja ette valmistatud. Ent
stopp – see arutus kandub juba konspi-
ratsiooniteooria valda, ärgem kalkuleeri-
gem elust endast üle. Ja luule siiski endi-
selt veel pole popkultuur.

Agapopkultuurist mööda Rooste kä-
sitlemisel ka ei saa. Ta ise ei saa sellest
mööda – ehkki sageli tundub, et talle
endale oleks parem, kui saaks. Käesole-
va raamatu alapäälkiri “Tekste eesti kü-
berpungi klassikast” on igatahes teose
häirivamaid osi, süüdimatu parasiteerimi-
ne ühel subkultuurisel kapitalil. Tõsi, ko-
hati on sellesuunaline manerism päris

võlv – “Derridaator (*Send to desktop as a shortcut*)” lk 38–39, “Hull päev” lk 65 (väike elektrooniline jeesus / vaatab seda kõige pimedamast / hämaramast saladast / nurgast ja valab bitiseid / pisa-raid). Ent need jäävad siiski marginaaliateks: on täiesti ilmne, et näiteks Andreas W põhjani läbitunnetatud ja -mõeldud olemisviisiga pole Rooste küberpungil midagi pistmist, see on sama *fake* kui pooseroogar Billy Idoli kunagine küberpunk-poos. Rooste maailmavalu on tõenäoliselt väga siiras – ent säärased võõrad suled õõnestavad seda siirust.

Mida neis tekstides kahtlemata suurel määral on, ja mis vast kehtas Roostet ka küberpunk-sulestiku järele haarama, on vana hää “võõrandumine”, boheemi vaen “süsteemi” vastu – ja selle “süsteemi” relvana tajutakse ennekõike tehnoloogiat. Küberpunkar vallutab tehnoloogia, allutab selle endale, taltsutab enda kodukeskkonnaks; võõranduv boheem aga kirjutab: *taas ja taas ja taas näen / iseend nõrgumas tühjaks läbi / ruigava modemi või faximasina / kuid mu kest jääb istuma kõõgilauwa / taha ees bradbury raamat ja neli õlle õnnistuseks* (lk 10). Kui kõneleja ka ennast androidina/robotina tajub (lk 5) või viitab andreas-w-likult lüngale ja tühjusele (lk 27), ei peatu ta sellel rohkem kui paariks reaks, ei süüvi sellesse tajumusse. Süsteemivastalisust väljendab ka vaen maaklerite vastu (lk 58), on sõjaväehirmugi (lk 5).

Ent küberpunk küberpungiks (ja raskultuur, mida Rooste ka üsna pääliskaudselt endaga seostama kipub, raskultuuriks) – eks säärased poluvernikutest juhutarbijad ole me millegi suhtes enam

või vähem kõik. Mõnest maailmakaemusest meeldivad ikka ju vaid mõned aspektid, me võtamegi säält niipalju, kui vaja on, – kuni me end säält peremeestena ei hakka tundma, vaid ausaiks turistideks jääme, on kõik korras. Veidi kurvem on see, kui omaenda vaimne kodu kipub laokile jääma. Ehk siis: küberpunk (ja rasta) vekslite kattetusest märksa suurem probleem on siin kogus publitsist-Jürgeni häälekalt väljakäidud “sotsiaalsuse”-imperatiivi täitmatajäamine.

Jürgen Rooste tahab olla sotsiaalne luuletaja. Ja ma tunnistan, et mu senine (kuluaari)kriitika termini “sotsiaalne luule” aadressil on vähemalt poole jagu olnud pelk norimine. Olles üsnagi tuttav näiteks afrokariibi luulega, tajun ma ju säärase luule mõtet ja väge küll. Aga ma ei näe siin kogus sotsiaalset luulet. Sotsiaalne luule ei vaena abstraktset süsteemi, vaid näeb metsas puid – sootsiumis konkreetseid inimesi ja nende probleeme selles süsteemis. Jürgen Rooste ei näe suurt kedagi päale iseenda ja paljaste plikade. Ta võib (haruharva) esitada loetusid: *öörahu taanilinna sügavas / vaikuses kus ma tean et / ainult kümme-konda inimest / pekstakse praegu vaeseomaks ehk / ainult paari kolme vägistellakse / grupiviisiliselt ja üksiti vaid / mõnele kõrisõlmele / klammerduvad jäledad / higised näpud...* (lk 20), aga ka see ei arene mingisuguseks süvitsiminevaks ühiskonnavaatluseks, jääb pelgaks süngeks vinjetiks. Mis päälegi mitmete vastandlike vinjettide poolt tasalülitatakse: võtkem tekst “Saladus” (lk 91) või värsid *ma ujun nagu iidse mao pää / läbi hõbeja kuuvöödi järvepinna / ja nukker haige tolm variseb mu / kehalt mu*

päiksetaolisest / igavikupuuna hargnevast habemest / nõidusliku vee põhjatusse ollu / kaasas kingitus (lk 7). Väga armas ju – ent kui see pole toosama Jürgeni poolt nii põlatud Bravati-Põdra laadis “kammerlik euroimpressionism”, mis see siis on?!

Üks teema käib kõigist teistest siiski kõrges laines üle. Rooste vaimutöö on saanud inspiratsiooni äraarvamatust hulgast õllest (valdavalt soojast ja/või lahjast), veinist (odavast) ja muust alkoholist. Kõige selle täpsemaks osundamiseks peaks terve omaette arvustuse kirjutama – või lausa mitu (õlleteema võiks näiteks üles võtta Sinijärv, veini Kesküla ja kangema kraami Teder). Õigem oleks öelda, et alkohol pole mitte niivõrd Rooste teksti inspiratsioon, kuivõrd tekst on alkoholi perspiratsioon. Kogu see joogipoolis immitseb tähtedena paberipinnale kui pohmavina kõigist nahapooridest. Nojah, eks anna sotsiaalseks luuleks pidada ju ka aruandeid sellest, kus, mida ja kui palju sai joodud. Aga kui Rooste sellega piirdubki, siis on ta lihtsalt üsna halb sotsiaalne luuletaja.

Õigupoolest ei ole see ju iseenesest halb luuleraamat. Aga see on kurb raamat. Kurb kui inglise “sad” – 90ndate britpop-kultuuri allakäigu ajal tugevnes selle sõna kõrvaltähendus “armetu”, mida öeldi küll pigem muhenukras eneseiroonias kui põlguses. Rooste varaseid tekste esimeses “Urdu” võrdlesin britpopi kuldejaga, hoogsate sõjakate jalgpallihümnidega. Nüüd on võrdluseks jälle põhjust – paraku britpopi taandumisajaga, mille põhiliseks märksõnaks on enesehaletsus. *sõidame kosovosse jänest / manchester united võitis fuck / ehk polegi me nii tü-*

hised, kirjutab Rooste toonases “Urdu” (ja kogus “Veri valla”, lk 39). Rooste aastal 2002 kirjutab: *yugoslavia-spain 0 - 0 /.../ ma olen pasakirjanik kes kunagi / ei taha suureks saada ma olen / pagulaskirjanik eur-is ja mu / sokid on katki* (lk 56; siinkohal meenub, et August Sang suhtus oma katkistesse sokkidesse mõneti reipamalt).

“Ei taha suureks saada” on selle kogu kõige reetlikum fraas (kui välja arvata “postpuberteedi masendus”, lk 36). Tekkinud paralleel britpop-kirjaniku Nick Hornby temaatikaga leiab siin kinnitust. “Lameda taeva all” on luuleraamat boheemist hilispuberteedi ja keskeakriisi kattumisalal – suureks saada ei taha (ei julge), kuid vanamoodi süüdimatult trallata ja pummeldada ka enam ei jaksa, tülpiumus võtab vägisi võimust. Too tülpiumus võib aga (erinevalt Hornby tegelaste omast) lausa ilmnedada ambivalentse ja samas eristamatuks sulanduva elu- ja surmatungina: *lukkan elu rauda ja põrutan / endale läbi aida päramise sein / ühe hää prömaka kuklasse / kärnäühh* (lk 77; aga vt ka lk 5, 9, 28...).

See võib kohati jällegi olla manerism, mõjusa morbiidse luulekeele järeleproovimine – olgu siis eeldatavasti lähtuvalt Baudelaire’ist (vaglavärsid lk 35) või François Serpentist (mõneti “Levist väljas” lk 11–12, väga suurel määral “Künkalugu” 13–15, “MDP” lk 44–45 – korduvfraasid ja puha). Ent teinekord on see morbiidsus hirmutavalt ehe. Enamjaolt asendab seda siiski (õnneks?) pelk eskapism: varjuda kurja (pigem siiski ükskõikse) ühiskonna eest pummeldamisse, vaimseisse naudingutesse (“Lülida end välja”,

lk 82) või kas või peldikusse, et õhata taga *kanepihõngu vanama / õunakoogi kohal* (lk 58). Paraku on see blaseerumus viinud kujundi lamenumisele: varasemate kogude värviküllus ja vahvate-ootamatute seoseidude ohtrus on asendunud nüriks kippuva enesekordusega. Eks mullegi meeldivad paljad plikad ja mõnujoogid, aga häält luulelt ootaksin siiski midagi enam kui nende pidevat (ja pelka) mainimist.

Tugeva ja omapärase kujundiga tekste siiski on – “NYC müra” lk 22, “Hull päev” lk 65, “Hää hoovus” lk 71 (*see hää hää hoovus sünge / ja kaunis nagu lombaka koera / unenägu varjupaigas ööl enne / hulluseni ilusat gaasitamist*), juba päris ammu esinemistelt kuulnud “Roheline tüdruk oli järv” lk 90. On ka mitme teksti jagu anonüümselt noorpoeedilikku ballasti – “Ära” lk 46, “Kivi laul” lk 85, “Silma vaatamise diskurs” lk 86–87, mis kummatigi mõjuvad krampliku tagasiheitumisenähtena kuhugi luuletaja-Rooste krüptosoi-kumisse, ehk siis taasalustamispüüuna. On poleviga-manerismi, võimaliku Liivi-preemia nominendini välja (“Jõululau-pää”, lk 89). Ometigi, kokkuvõtteks tunduvad mulle kohaseimad järgmised read: *miski pole enam sama / kogu tsäss kogu fank on asjast kadund / sees pole enam seda õiget / tunnet mingit võõrastavat judinat* (lk 53–54).

Paraku küll. Kuni kogu viimase luuletuseni, nimiluuletuseni. See on kummas-tavaltselt lapselik, puhastav ja kirgas. Üks ilusamaid, mida Jürgen on kunagi kirju-tanud. Ja – peaaegu et lunastab kogu eel-nenu troostituse. Andes lootust, et järg-mise koguga ta alles näitab meile.

KAIRIT KAUR Ühel häälel, ühel meelel?

MARCEL BEYER. LENDKOERAD. Saksa k tlk Eve Sooneste. Tänapäev, Tallinn, 2001. 192 lk. Hind 126 kr.

Kuigi noored saksa autorid ei tunne enesel enam olevat otsest seost Teises maailma-sõjas toimunuga, on küsimused, mis ikkagi aset leidis ja mis sellest kogemusest järeldub, siiski paljude huvitavate speku-latsioonide objektiks ja tõukejõuks. Sõja ümber arenenud diskussioonidel, mis aja möödudes on muutunud järjest keeruka-mateks ja abstraktsemateks, on kindlas-ti olnud tähtis roll ka hilisemate põlvkon-dade mõjutajana. Sõda näitas inimesi üks-teisele võõrastavas valguses ja kõigutas seeläbi usaldussuhteid, seda nii teiste kui ka enese usaldamise osas. Nii on mitme-sugused tajumetafoorid olnud kogu sõja-järgse kirjanduse üks kesksemaid reflek-teerimisobjekte. Kuna natslik propaganda oli inimestega nii osavalt manipuleerida suutnud, siis pöörati kindlustunde taga-sivõitmiseks tohutut tähelepanu keelele, otsides seoseid inimeste keekekasutuse ja mõttelaadi ning nende psühholoogiliste ja sotsiaalsete dispoitsioonide vahel. Selle tulemusena sündisid sellised teosed nagu Viktor Klempereri “LTI” (“Kolmanda Riigi keel”) ja Theodor W. Adorno “Auto-ritaarne inimene”. Koos Max Horkhei-meriga nägi Adorno natsismis äraspidi-seks pöördunud valgustusmõtlemise üht tulemit (teine tuntud tagajärg oli teada-gi kapitalistlik kultuuritööstus).

Natsismi juuri püüti ka leida inimeste

omavahelistes eraelulistes suhetes. Näite-
na võiks siin tuua austria kirjaniku Inge-
borg Bachmanni loomingu (e.k romaan
“Malina” ja jutustused “Kolm teed järve
äärde”). Selle autori mõtteviis seostus
tihedalt adornoliku kriitilise teooriaga
ning ta nägi inimeste tegelikkusetaju hä-
gustamas fraasidest läbipõimunud mõtle-
mist ja kategoriseerimisharjumust. (Radi-
kaalsemalt kui Bachmann ise teostab tema
projekti Elfriede Jelinek, kelle romaanid
ja teatritükid koosnevadki suuresti fraseo-
logismidest. Temaga on eesti lugeja tuttav
romaan “Lõbu laialt” kaudu.) Ühes oma
poetoloogilises kõnes, mille Bachmann
pidas saksa sõjapimedate kirjandusauhin-
na kättesaamisel, rõhutas ta, et kirjanikku
ei saa vaadelda prohvetliku selgeltnägijana,
vaid et temagi, nagu kõik teised inimesed,
on pigem otsekui sõjapime, kes
ebakindlalt kompad end ümbritsevat
maailma. Sellega tõi Bachmann arutellu
sisse ettekujutuse pimedast tajuruumist,
millega seati kahtluse alla inimese reflek-
sioonivõime üldse – viimase ilmselt kõige
tuntumaks sümboliks õhtumaises mõtle-
mises on olnud silm. Erinevates saksakeel-
setes piirkondades on end selle pimeduse-
analooiaga suhestatud erinevalt. Näiteks
sõjast kõrvale jäänud Šveitsi kirjanik Max
Frisch peab oma romaanis “Olgu mu nimi
Gantenbein” (ka e.k), mille naispea-
tegelase väidetavaks prototüübiks olevat
Bachmann, enese pimedaks tunnistamist
pigem teatraalseks aktiks, kuid näib tun-
nistavat, et sellisel tegevusel on humaanne
dimensioon. Saksamaal püüti karmile
tegelikkusele vahetult peale sõda “näkku
vaadata”. Selle üheks tulemuseks aga oli,
et millalgi 60ndatel kuulutati kirjandus

lihtsalt surnuks ja jutustamine võimatuks
– kui valdkond, mis rajaneb romantilisel
kujutlusel. Omaette liini selles kontekstis
ajas Günther Grass, kes esitas oma “nä-
gemuse” sõjast romaanis “Plekktrum”
(ka e.k), kasutades selleks erakordse, iga-
vese lapse groteskset perspektiivi. Aust-
rias osutusid teraapilised katsed taastada
usku inimese loomulikku nägemisvõimese,
loomulikku keelde, loomulikkusesse
üldse, problemaatiliseks, kuna kirjanikke,
kes selliste üleskutsetega esinesid (nt Hei-
mito von Doderer), sai seostada natslike
episoodidega nende minevikust. Radi-
kaalsete äärmuste – optimistlik-restau-
ratiivse “nägemisusu” ja pessimistlik-dep-
ressiivse “pimedusdiagnoosi” – vahel tek-
kis Viini grupi kujul veel kolmaski suund,
mis keeras selja end kompromiteerinud
keele tähendustele ja püüdis leida uusi la-
hendusi, keskendudes vormilis-tehnilistele
keeleeksperimentidele, eelkõige häälele ja
selle võimalustele.

Ajavahemikus 1980. aastate keskpaigast
90ndate keskpaigani hakkas korraga
ilmuma hulgaliselt süstemaatilisi taju-
uurimusi pärast sõda sündinud kirjutaja-
telt, milles aina uuesti mängitakse läbi
mitmed eelnimetatud toposed – valgus-
tusaeg, refleksiooni ja taju, teaduse ja
tehnik, tehnika (mille alla kuulub ju
kunstki kui *technē*, seejuures ka retoorika
kui kõnetehnika) ja loomulikkuse, inim-
likkuse ja loomalikkuse vahekorrad. Sa-
geli vaadeldakse neid vahekordi seoses
mõne lapsega, kellel on mõni erakordselt
arenenud meel. Ühest küljest paistab,
nagu püüaksid noored autorid uuesti läbi
vaadata, ega vanadel tegijatel ometi mi-
dagi “kahe silmale vahele jäänud”. Sõjaaja

üha kaugemale jäämine annab ehk ka põhjust kergeks optimismiks, usuks loomulikku taastumisvõimesse? Teisalt võib põhjuseks olla inimeste reaalsustaju üha meedia- ja seeläbi ka propagandakesksemaks muutumine. Võib-olla on siin oma osa ka lihtsalt postmodernsel variantide ja võimaluste paljususe jumaldamisel. Siinkohal võiks nimetada selliseid romaane nagu Sten Nadolny "Die Entdeckung der Langsamkeit" ("Aegluse avastamine", rahvusvaheliseks bestselleriks saanud teos, mida kummalisel kombel ei ole veel eesti keelde tõlgitud, kuigi autor on Eestit külastanud) – lugu inglise polaaruurijast John Franklinist, milles uuritakse ajataju. Patrick Süskindi "Parfüümi" (ka e.k) kangelaseks on erakordse lõhnatajuga mõrtsukas valgustusaja Prantsusmaalt, Robert Schneideri "Une poolvenna" (ka e.k) peategelaseks aga erakordse kuulmisega poiss Austria kolkakülalt. Erakordse kuulmisega on ka teise austerlase, Christoph Ransmayri alternatiivajaloo-romaan "Morbus Kitahara" lindinimesest peategelane, kuid seal on keskne hoopiski romaanile pealkirja andnud silmahaigus, mis tuleneb võõrastava tegelikkuse liiga üksikasjalisest vaatamisest ja paraneb iseeneslikult. (See raamat tuleks kindlasti eesti keelde tõlkida, kuna Eesti on just üks neid paiku, kus romaanis kirjeldatud alternatiiv tundub olevat olnud vägagi reaalne. Aeg-ajalt on siin ihaletud üleminekupõlvkonna romaani, aga minu arvates on see, mis juhtub inimeste tajuga üleminekuühiskonnas, äärmise täpsusega juba kirja pandud. Mis siis, et kuskil mujal.)

1990. aastate keskel ilmunud ja hiljuti eestindatud, ka muusikakriitikuna tuntud

Marcel Beyeri romaan "Lendkoerad" suundub otse nahkhiirekoopalikult pimedada maailma südamesse ja tegeleb samuti kuulmise ja häälega. Romaani aluseks on ajalooliselt tuntud sündmus natside propagandaministri Goebbelsi (vt retoorika) perekondlikust (vt eraelu) eneseta-pust ning read tema päevikust, mis paluvad Jumalal alles hoida tema laste (vt laps) hääled. Sellega seostub omakorda lugu helitehnik Karnaust (vt tehnika), kes püüab koostada täiuslikku süstemaatilist ülesvõtete kogu kõigist võimalikest inimehääle varjunditest ning teeb selle jaoks salvestusi nii sõjaväljal kui ka laboratoorses, "kunstliku valgustuse" (vt valgustus...) tingimustes. Karnau kuulub eksperimentaalse ja kliinilise foneetika uurimisgruppi (vt keeleeksperimendid), mis on loodud selleks, et tutvuda inimliku kõneaparaadi toimimismehhanismidega nii põhjalikult, et saadud tulemustest lähtudes oleks võimalik läbi viia vallutatud alade selline saksastamine, mis ei jääks lihtsalt sõnade väljavahetamise, retoorika muutmise tasandile, vaid keelevahetuse saaks teoks teha anatoomilisel, inimese sisemuse tasandil. Vaheldumisi võib kuulda rääkimas tehniku ja Goebbelsi lapse häält. Sarnaselt mõnegi teise autoriga paistab ka Beyer ettevaatlikult uskuvat vigastatud loomulikkuse üleelamisvõim-lustesse. Aga kuidas erinevad hääled seostuda võivad, kuidas Beyer on ümber konnoteerinud pimeduse-valgustuse ja turvalisuse-ebaturvalisuse suhted ning millist suhtumist natslikku minevikku, tänapäeva kultuuritööstusesse ja saksakeelse kirjan-duse sõjajärgsete taju- ja keelekontsept-sioonide usaldusväärsusesse sellest teosest

välja võib lugeda, see jäägu eeltoodud vihjete ja teiste viidatud tõlgete abiga siiski igaihe enda otsustada. Sest nii on lihtsalt põnevam. Meelelisi elamusi!

PAUL-EERIK RUMMO **Alkeemik? Illusionist?**

JERZY GROTOWSKI. TEKSTID AASTATEST 1965–1969. Poola k tlk Hendrik Lindepuu. Eesti Teatriliit, Tallinn, 2002. 263 lk. Hind 184 kr.

Üllatuslikult ei selgu sellest muidu õige põhjalikust kogumikust (millest veerandi moodustavad teiste autorite kirjutatud lisad – interpretatsioonid, kirjeldused, ülevaated), et Jerzy Grotowski pole nüüdseks juba kolmat aastat elavate kirjas (suri 1999). Aga ega tema sünniaastatki sealt leia. Nii et võibolla polegi tegemist editsioonihooletusega, vaid koostajate tahtega abstraherida Gr. ideed ja tegevus tema maisest isikust. Kui sel juhul eestikeelse väljaande tegijad lisanuks peategelase maise matka lõpuaasta, olnuks see eksimus algupärandis (ilmunud 1990) võetud hoiaku vastu. Raamatus joonistuv kronoloogia algab Gr. teatritegevuse algusest ja lõpeb aastaga 1988, mis on hilisem Zbigniew Osipiński ulatuslikus ülevaates hõlmatud Gr. tegevusaasta, või siis 1. jaanuariga 1990, mil, nagu oma kirjutise postskriptumis teatab Tadeusz Burziński, on alustanud tegevust Jerzy Grotowski Tegevuse Uurimise ja Teatrikultuuriliste Otsingute Keskus, “millel on iseseisva kunstilis-teadusliku institutsiooni staa-

tus” (lk 214). Kuid Gr. ise elas veel ligi kümnendi. Jah, kogu austuse juures algupärandi omaaegsete koostajate ja nende aimatavalt harda atitüüdi vastu tahtnuks täna nende kaante vahelt siiski leida ka täiendusi Gr. viimase kümnendi kohta (kas see oli jätkuv minek eksklusiivsesse esoteerikasse; kas ja milliseid signaale mineja sellelt teelt välisilmale saatis; kas ta võttis, sallis või vältis kontakte oma varasema tegevuse kunstilis-teaduslike uurijatega) ja esmaseid postuumseid katseid mõtestada kogu ta elutööd kui tervikut.

Näha eluaeg igavikuliste asjade poole kippunut ennastki mingi ajavälise entiteedina on mõistagi suur kiusatus... või ehk hoopis mugavus, kergemat teed minek? Meil siin kodusel karjamaal kuulutab Mati Unt Gr. pikema jututa pühakuks (*Eesti Päevaleht*, 10.05.2002); loodetavasti on see undilik kämp. Seevastu Yale'i professor Allen Kuharski ei kohku samahästi kui otse nekroloogis (<http://muse.jhu.edu/demo/the/29.2kuharski.html>) võrdlemast kadunukest – kes oma õpetajategevuses nõutas absoluutset siirust ja otsekohest – stereotüüpse poola musta-turu-ärrika ja šmugeldajaga. Selle aspekti vältimine, Grotowski vaatlemine väljastpoolt tema eluaja Poola realiteete koos kõige nendest tulenevaga, nagu ka üldisemalt poolaliku üleva vaimsure pahu-poolteta, oleks tema fenomeni alandav vaesestamine, väidab Kuharski. Ka eestikeelses trükisõnas oleme saanud lugeda õige kaineid reageeringuid mõnede Gr. legendaarsetele töödele ja tema meetoditele (vt rmt-s “Thespiis”, Tartu, 1997, lk 235–247) – reageeringuid, mis, kuigi pärit

Ameerikast, ei lase end valutult taanda mikihiirerumalusele. (Nojah, võib ju küsida, milleks on üldse vaja kõiksugu argiste, anekdootlike või hullemategi seikade esiletoomist – kas suurekskuulutu väiklaseks muttakiskumiseks? Või vastupidi, ürgsel viisil tema pühaduse või-mendamiseks rameduse ja mõnituse varal? Vastus on mõlemal juhul: ei. Kumbki variant lähtub kõnealuse isiku või nähtuse tõelisest või võltsitud pühadusest kui antusest, mis pole aga kuigi viljakas lähte-koht. Samas saab realistlikust stardipositsioonist lähtudes – kuhu põhimõt-teliselt paistab kätte kõik olemasolev – ka pühaduseni jõuda, kui vaja.)

Kuid pakutudki kujul, ilma anekdoo-tide ja vaidlustusteta, on kogumikus palju lugeda ja mõtiskleda. Küllap võtsid Gr. püüdlused ja saavutused, nagu ka vastu-kajad neile, valitsevate olude tõttu tõesti moondu-nud vorme ja mõõtkavu, kuid tema otsingute põhisuund ja -paatos ol-nuks väga tõenäoliselt samad ka vaba valiku keskkonnas. Kuigi ta impulsid ja sihiseaded lähtusid kaheldamatult temast endast ja on tuntava isikupärase värvin-guga, klapivad nad kokku samaaegsete suundumustega kogu valgete inimeste ilmas – nii teatri taasväärtustamise püüete kui isikuarenduslike otsingute poolelt vaadates. Teisalt on poola romantismi traditsioon ja vereloomeni ulatuv katoliik-lik substraat nii mõlemad eraldi kui ka-hepeale kokku liialt tugev hoovus selleks, et end mingitest ajutistest häiretest väga kahjustada lasta. Siiski, poolakate uhkus, et Gr. nad ometi kord jälle maailma viis (vt nt lk 213), mis on nii suure maa ja rahva puhul kurvalt naljakas, illustreerib

veel üks kord seda, kui ilgel määral kom-munism ikkagi suutis terveid suuri piir-kondi nullida. Vajadus sellele vastu seista ja päästa, mis päästa annab – eks see just olnudki üks tegureid, mis varjundas alg-seid subjektiivseid impulsse ja motiive, mõjutades tehtava tempot, tooni, pro-portsioone ja põhjendusi, inimsuhetest rääkimata. Ja ometi on Gr. välissurve-st rikkumatu alge, tema individuaalse huvi suund nähtav ja äratuntav.

Mis ei tähenda, et seegi poleks omast kohast pöörane. Grotowski ütleb (lk 180): “Ma ei arva, et minu tööd teatris võiks nimetada uueks meetodiks. (...) Ma arvan, et sellist laadi otsingud on eksis-teerinud peamiselt väljaspool teatrit (ehk-ki vahel ka mõnes teatris). Siin on tege-mist elutee ja elutunnetuse otsimisega ning see probleem on väga vana.” Jah – ei vähem ega rohkem. Kuid kas siis ei otsi oma eluteed ja -tunnetust lõpuks igäiks, kes intensiivsemalt, kes lõdvemalt, kes end rohkem teistel kaasa lohistada lastes. Pole selge, miks peaks seda tegema ikkagi just teatris. Gr. puhul võib vastuseks olla, et inertsist – ta oli kord juba teatrimeheks hakanud –, millele ilmselt sekundeeris ateistlik alghoiak ja/või usaldamatus ole-masoleva kiriku vastu. Selle tulemusena osutusid tema *eluotsingud* küll paiguti vägagi julgeteks ja kaugeleminevateks, kuid siiski eeskätt just teatrispetsiifilistena määratletavateks retkedeks, viies omas sfääris ka tähelepandavate leidudeni. Nii näiteks jõudis Gr., puhastades teatri tuu-ma kõigest peale näitleja ja vaataja kui ainsate vältimatuste, varsti ka vaataja taandamiseni, samas teda mingis mõttes (ja väheses koguses) siiski alles jättes.

Lausa alkeemiku või illusionisti osavust ilmutades asendas ta (*teatri*)*vaataja* mõiste ja asendi *tunnistaja* omaga – samm, mille taga pole raske kahtlustada omast kohast täiesti loogilist soovi vaatajaist (juuresviibijaist) järk-järgult üldse viisakalt vabaneda, sest viimased lihtsalt ei kuulu *mina*, olgu individuaalse või kollektiivse, tunnetuse otsimise mõistesse. Nii siis on see asendus kaugema (tegeliku) eesmärgi mõttes poolik ja isegi ebasiiras lahendus, küsitav kompromiss – aga teatrikunstis seisukohast töötav: tulemuslik mängimine vaataja *ees*, vaataja *juuresolekul* nõuab näitlejalt kindlasti teistsugust enesehäälestust ja koodi, eeskätt tugevamat keskendatust, kui mängimine vaatajale, nagu ka tunnistajarolli omaksvõtt pingestab vaataja pilku. Usun täiesti, et see võib genereerida erakordset energiat või vähemalt tõsta etenduse kui sündmuse kütkestavust. (Samas tuleb siiski meele pidada, et näitlejate ja nende juhi tahteline pühendumus ei laiene automaatselt publikule, kelle kaasatulekule võib ainult loota.) Sama võib öelda ka teiste näitlejatehnikasüvaarenduste ja teatriruumi organiseerimise viiside kohta, mida Gr. koos oma adeptidega suure innu ja põhjalikkusega katsetas.

Kui praegu on näitlejakutse maine, võrreldes pool sajandit varasemaga, märgatavalt tõusnud ja tõsinenud, ja kui näitlejate vaimne ja tehniline valmisolek on varasemast avaram ja sügavam, ja kui teater ka meelelahutusasutusena kuidagi poolmärkamatu ja isegi paradoksaalselt kannab ühiskonnas teatud arvestatavat missiooni, siis on see suuresti Grotowski algatatud keskendumise teene. Selle mõju

ulatub ka erilise müüdi- ja religioossuse-ambitsioonita “tavateatrisse” ning *show*-maailmagi. Kuid ikkagi on siin jutt teatrist – ja mis puutub see (välja arvatud võibolla näitlejad, kelle puhul teatri näol ongi tegemist eluteega) sellesse *väga vanasse probleemi*, mille lahendamise otsingud, nagu allakriipsutatult öeldakse, on käinud *peamiselt väljaspool teatrit*? See *peamiselt* on siin huvitav sõna, nagu ka järgnev, sulgudesse võetud mõõndus eeltoodud tsitaadis – mõõndus, mis võimaldas venitada. Siiski ei saanud see ekvilibristika lõputult kesta, Gr. eemaldus teatrist üha enam.

Kogumiku viimane tekst “Performer” (aastast 1987, kui Gr. oli juba mõnda aega ühes Itaalia külakeses pidanud, ütleme, ilmalikku kloostrit) läheneb nii sõnastuse kui sõnastatava poolest müstikutele – mida edasi, seda enam. Ilmutuslik leid on kirjutise põhimõiste ise oma kahetähenduslikkuses, ühendades nii *teostaja* kui *esineja/etendaja*, kusjuures see, kellele või kelle ees oma teostusega esinetakse, ei selgu. Ilmselt ideaalis mitte kellegi siinse, sest vaid “v ä ä r a s t u n u d (*minu sõrendus – P.-E. R.*) rituaal on vaatamäng” (lk 250). Aiman siin kumendavat püüdlust tunnetaja ja tunnetatava ühtesulamise poole Pauluse korintlaste-kirja vaimus.

Kirjeldused “kloostri” toimuvast, mida vahel harva mõnd üksikut kutsutut osaliselt jälgima lasti, ei ärata siiski erilist ühinemisentusiasmi. Vägisi jääb mulje samasugusest eklektikast ja kokkukleebitusest, mida Gr. ise on tauninud, kui mitte koguni omamoodi guru-bisnisest (võibolla endagi ees salatavast), nagu seda il-

mas on laialt. Ei saa ka selgust, kust õieti pärineb pühitsus (kui nii tohib öelda), meelevald, positsioon, millelt ta (nagu paistab) toimis nüüd juba üheselt eluõpetajana, mitte kutsealase treeningu läbiviijana. Kas ta luges oma isiklikud tunnetuseotsingud lõpuleviiduks (kellelt sel juhul "lõputunnistust" saades?) ja asus nüüd bodhisattva kombel teisi olendeid järele aitama, või jätkas oma otsimist teiste peal? Nendele küsimustele, võibolla liialt norivatele, vastuseid teadmata ei oska hästi seisukohta võtta. Poleks paha, kui kuuleks kuskilt, mida need õppesessioonid sellele-teisele osavõtjale nende oma hinnangul andsid. Nagu loeks ka hea meelega midagi Grotowski kunagiste Wrocław-laboratooriumi näitlejate hilisemast elust ja tegevusest tänase päevani välja.

JAAK RÄHESOO

Märkmeid mandrite triivimisest

SUSAN SONTAG. *VAIKUSE ESTEETIKA. Esseed. Inglise k tlk Berk Vaher. Kunst, Tallinn, 2002. 164 lk. Hind 98 kr.*

See on väike raamat, kõigest kuus esseed. Loomulikult saanuks Susan Sontagi kirjutistest teha hoopis ulatuslikuma valiku. Seda möönab ka raamatu saatesõna, kutsudes tema vahendamist jätkama. Olen üleskutsega nõus: kindlasti on Sontag vaimuvirgutav autor. Siinkohal pole mõtet hakata koostama võimalike täiendusvalimike kavu, teiste sõnadega, kaardis-

tama Sontagi esseistika koguala. Piisab nentimisest, et kui käesolevas raamatus on vaid üks konkreetse isiku käsitlus – "Vaimustav fašism", Hitleri lemmikrežissöörist Leni Riefenstahlist –, siis enamik Sontagi kirjutistest lähtubki just kindlatest autoritest. Kuid on mõistetav, et antud juhul valiti esmajoones üldteemalisi. Konkreetsemates käsitlustes esineb Sontag sageli vahendajana, kes tutvustas ameerika lugejale sealmaal tollal (essee kirjutamisajal) vähetuntud Euroopa vaimusuurusi, eeskätt prantsuse ja saksa mõtlejaid ja loojaisiksusi. Kuivõrd ta on nutikas esseist, pakusid ka sellised tutvustused siinmaal vahel huvi, eriti kui käsiteldavad on eesti keeles alles puudulikult esindatud – ja seda seisu peab viimase kümnendi hoogsale tõlketööle vaatamata aina tõdemata. Samas annab kauge kultuuriruumiline (ja nüüd juba ka 30–40 aasta taha jääv ajaline) taust neis kirjutistes rohkem tunda kui üldteemalistes. Viimased on ka muidu suveräänsemad: näitematerjali osaline tundmatus ei sega teesi arengu jälgimist.

Igatahes on mõtet küsitleda üksnes käesoleva raamatu terviklust – ja mida tema võimaliku juhtideega, kui sellist leidub, praegu peale hakata. Kindlasti ei ole siin tegemist jäiga juhtideega, kinnisideega. Ometi on midagi juhtidee-taolist temas olemas. Kuivõrd pooled raamatu kirjutistest – eespoolsed kolm – pärinevad Sontagi esimesest esseedekogust "Tõlgen-damise vastu" (1965), on selleks ideeks tollesinatse kogu juhtmõte. Seda väljendavad juba sealse nimiessee pealkiri ja lõpplause: "Hermeneutika asemele vajame kunsti erotikat." Provokantse "eroo-

tika” asemel oleks küll kohasem mitme-mõtteline “meelelisus”. Sest siin väidetakse, et kunstis üldse, moodsas kunstis aga eriti, pole tähtis niivõrd “sisu”, intellektuaalne ehk sõnastatav külg (mispuhul kunstiteos taanduks mingi teesi illustatsiooniks), vaid “vorm” või “stiil”, aistiline, meeleline, lõplikult sõnastamatu poolus. Essee “Stiilist” jätkab toda väiterida; essee “Märkmeid *camp*’ist” toob näiteid iseäranis vormiteadlikest, stiilinaudisklevatest maitsehoiakutest. Hilisematest esseedest kuulub fotograafia-aineline “Kujutis-ilm” üldiselt samasse mõttesuunda. “Vaimustav fašism” (1974) teeb aga oma-moodi korrektiivi, vaadeldes meelelise mõju rakendamist ideoloogia teenistusse. (Nagu loeme lk 157: “Kunst, mis näis ilmselgelt kaitsmist väärivat kümme aastat tagasi kui vähemuslik või vastaline maitse, ei tundu täna enam kaitstav, kuna selle tõstatatavad eetilised ja kultuurilised küsimused on muutunud tõsisteks, isegi ohtlikeks, mida nad omal ajal ei olnud. (...) Maitse on kontekst, ja kontekst on muutunud.” Seda sõltuvust üldisest kultuurikontekstist oli muide sõnaselgelt rõhutanud juba essee “Tõlgendamise vastu”, kus algtees esitati: oli rõhutanud, et tegemist pole päriselt üleajaliste tõdemuste või eelistustega. Ja muidugi ei tähenda hilisem korrektiiv lihtsat vastandpositsioonile asumist.) Kõige eraldiseisvam tollest “pealiinist” oleks “Vaikuse esteetika”, raamatu pealkirjana siis sedavõrra “eksitavgi”. Sest vaikuse, sõnatuse hindamisel on küll puutepunkte vahetu aistingulisuse eelistamisega, kuid peamiselt lähtub see hoiak kunstile uemal ajal omistatud “absoluutsest taotlusest”, viimsete küsimuste küsi-

misest, mis varemini seostus pigem religiooniga, iseäranis selle müstilise haruga.

Sontagi meeltekultuse puhul intrigeerib muidugi, et ta ise on kahtlemata tugeva intellektiga, analüütilise vaimuga. Näiteks sõna vallas pole teda niivõrd huvitanud luuletajad või romaanikirjanikud, vaid just mõtlejad – Sartre, Camus, Lévi-Strauss, Barthes, Lukács, Benjamin, Canetti (eeskätt esseistina). Iseendast on selline kahetisus modernses vaimsuses küllalt tavaline: tihti on just kõige elementaarsema meeltemõjuga suunad, nagu suprematism või minimalism, kõige innukamalt arendanud teooriaid. Ja kahtlemata on teesi kunstist kui meelte puhastajast ja teritajast kuulutatud modernismi algusest peale. Kunst pidi mõjutama inimteadvuse üldisemaid, põhilisemaid kihte või menetlusi: alles kaudselt, selles vallas sooritatud pöörde läbi, pidi revolutsiooniline hoiak jõudma vahetumasse ellu. Peamine oli mõtlemise ja taju vormides endas, mida suuresti samastati kunstivormidega; muu pidi tulema juba iseenesest. Nii võidigi näiteks visuaalkunstides 20. sajandi alguse pöördes jääda väliselt tuttavatesse žanridesse, ainetesse – linna- või loodusvaate, portree, vaikelu juurde. Täiesti muutusid aga vormid ja värvid, teose vastuvõtmise aistilised alused.

Tees, niisiis, pole uus. Kõige uudsemaks on Sontagil siin (lisaks paljudele terastele pisimärkamistele) ehk väide kunstide endi vahekordade muutumisest. Et üksikute kunstide tähtsus ja arengukiirus on eri ajastutel erinev, seda tunnustavad kultuuriloolased jälle ammu. Sontag väidab aga nüüd lähiminekükohta, et 19. sajandil ilmselt keskses asendis paik-

nenud romaan, millest tuletatud arusaamad mõjutasid ka teisi kunste (ainerõhuline, jutustav maal; ooper ja programm-muusika), on nüüd muutunud järelohi-sevaks kunstiliigiks, mille saatust jagavad niisamuti "sisu", "loo", "realismi" külge klammerdunud põhivooluteater ja -film.

Kõige sõnakamalt esitab selle teesi kogumiku "Tõlgendamise vastu" viimane essee "Üks kultuur ja uus sensiblus". Eesti tõlkeramatu selgesuunalisuse huvides tulnuks tõlkida küllap seegi, mõnedele nõnda tekkida võinuvatele kordamistele vaatamata. Sontagi vahetuks lähtepunk-tiks essee kirjutamisel oli inglise tuuma-füüsiku ja romaanikirjaniku C. P. Snow' algatatud diskussioon kahest kultuurist, teaduslik-tehnilisest ja humanitaar-kunstilisest, mis tänapäeva maailmas teinetei-sest üha enam eemalduvat. Sontag väitis vastu, et selline kujutus peab üksnes tea-dust dünaamiliseks ja kunste "igavikulis-teks" või staatiliseks, mis omakorda tu-lenevat asjaolust, et ei märgata kirjandus-välistes kunstisfäärides toimunud olulist muutust, seal sündinud uut sensiblust (tundelaadi). Tsiteerigem:

"Selle uue sensibluse peamiseks joo-neks on, et tema mudeltooteks pole enam kirjandusteos, ennekõike romaan. Täna-päeval eksisteerib uus non-literaarne kul-tuur, mille olemasolust, tähtsusest rääki-mata, enamikul kirjanduslikest intellek-tuaalidest pole õrna aimugi. Sellesse uude tippkihti kuuluksid teatavad maalijad, skulptorid, arhitektid, ühiskonnaplaneer-ijad, filmilavastajad, TV-tehnikud, neu-roloogid, muusikud, elektroonikainsene-rid, tantsijad, filosoofid ja sotsioloogid. Tolle uue kultuuririvistuse mõningaid

põhitekste võib leida Nietzsche, Witt-gensteini, Antonin Artaud', C. S. Sher-ingtoni, Buckminster Fulleri, Marshall McLuhani, John Cage'i, André Bretoni, Roland Barthes'i, Claude Lévi-Straussi, Siegfried Giedioni, Norman O. Browni ja György Képesi kirjutistest."

Sontagi hinnangul on tolle sensibluse kunstihoiakud "jahedad", moraalselt neutraalsed, trans- või impersonaalsele, "tehnilistele" probleemidele keskendu-vad, mis vägagi meenutavat täppisteadus-likku vaimsust. Sellise kunsti hindamine nõudvat (nagu teaduslik tegevuski) järjest enam spetsiaalset (taju)treeningut ja tead-misi. Kogu tolle uue sensibluse aluseks ja õigustuseks olevat aga inimajaloos täiesti uued kogemused: äärmine sotsiaalne ja füüsiline liikuvus, asjade ja inimeste mas-silisus, kiiruskogemus, uute reprodut-sioonivahenditega saavutatud üldpilt kõi-gist kunstidest kõigil ajastutel. Uue kunsti põhimissiooniks olevat vastavate sensib-lusvormide loomine, ja selles ettevõtmises tühistuvat senised kunstipiirid, muide ka "kõrge" ja "madala" kultuuri eristus (aru-saadavalt olid Sontagi esinäideteks siin tookord uued popkunst ja popmuusi-ka).

Endast mõista ei tugine selline hinnang kunstide üldisele populaarsusele: kahtle-mata tulid enamiku inimeste kunstikoge-mused tookord ja tulevad ka praegu pea-asjalikult neist panetunuks arvatud liiki-dest – romaanist ja nn põhivoolufilmist. Jutt saab olla vaid mingi eliidi – eeldata-valt kõige terasemate ja tundlikumate – eelistustest. Olgu kunsti endaga kuidas on, vähemalt laiema sensibluse vallas jätab Sontag "kõrge" ja "madala" vastan-

duse püsima. (Ameerika massiarvamuse suhtes on ta alati olnud teravalt kriitiline, ja parajasti jälle sattunud 11. septembri järgse sõnasõja keerisesse.) Kui aga tegu on mingi vähemusega, võib selle eelistusi alati pidada klikieelistusteks, millel puudub kaugem kandvus.

Kuid leppigem siiski, et mingeid olulisi nihkeid 1960ndate tormilises kunstielus Sontag märkas; et midagi triivis tõesti tema poolt osutatud suunas. Kas just nii määravalt, nagu ta tookord arvas, jäägu siinkohal lahtiseks. Küsigem ainult, kas midagi on vahepealse 40 aastaga silmanähtavalt, kardinaalselt muutunud. Iga vastus jääb mõistagi katseliseks; ja mina küll ei pretendeeri kõigi kunstide pädevale tundmisele. Kuid vähemalt üks vahepeal signinenud aktiivne märksõna Sontagil veel puudub: see on "postmodernism". Iseküsimus muidugi, kui oluliseks seda arvata. Mina pean postmodernismi pigem modernismi jätkuks kui vastandiks, st põhimõttelist murdejoont ma siin ei näe. Arhitektuur, kus see sõna teatud historismija fassaadihuvi märkimiseks kõigepealt kodunes, jätkab ikka modernismi tüve: muid võimalusi pööraselt arenev tehnoloogia talle nagu ei jäta. Kunstigaleriides püsib samuti see juba sisseastumisel koheselt tajutav laboratoorne-eksperimentaalne õhustik, mis tugevasti kinnistus 1960. aastatel. Kõiksugused figuratiivse tagasitulekud ja üleskutsed "sisule", sotsiaalsusele pole kõigutanud toda valdavat esoteerikat, mida eriti puhtakujuliselt esindavad happeningid (üks Sontagi varaseid meelishuvisid), *performance*'id, installatsioonid, multimeedia, aga omal moel ka traditsioonilisel lõuendil tehtav. Võib-

olla kõige märgatavam nihe oli või on muusikas, kus sonoorsuse naasmist võiks kirjeldada selle laia eestikeelse sõna "vaimsus" tähendusväljas toimunud pöördega "intellektuaalsuse" juurest "spirituaalsuse" juurde. Kuid ilmselt ei saa siingi rääkida päris massiivsest muutusest: Arvo Pärdi ja veel mitmete silmapaistvate eesti heliloojate kaasaminek tolle suunaga ei tähenda veel, et maailma mõõtkavas oleks pööre sama täielik. Üsna ootuspäraselt võis ju kõigis kunstides pärast 1960ndate pulbitsemist tajuda mingit eksperimendiväsimust, kuid vahepeal on ind jälle hoogu saanud. Mis tähendab, et kui Sontagi toonaste kuulutuste entusiasmi peabki omajagu kärpima (nagu ta ka ise on teinud), säilitavad tema märkamised ja analüüsikatsed praegugi küllaldase aktuaalsuse.

TANEL LEPSOO

Autor, kes pole autor, ja raamat, mis pole raamat

MICHEL DE MONTAIGNE. *ESSEED. Prantsuse k tlk Kristiina Ross. Perioodika, Tallinn, 2001. (Europaia; 62). 272 lk. Hind 165 kr.*

Montaigne on võibolla ainus autor, keda loetakse. Loevad isegi kirjandusloolased – need tõsiseilmelised haritlased, kes tavaliselt kirjandusele üsna vähe tähelepanu pööravad, keda huvitab autori sõnum, mis asub teosest väljaspool, kelle jaoks Molière'i seletuskiri Kuningale või Alliksaare kohvikukommentaari Akadeemikule

on selgelt tähtsamad kui üks näidend või luuletus; need, kelle jaoks kirjandus on peitemäng, kelle jaoks tõde on varjus ja mõistatus vajab lahendamist, kes otsivad võtit, mille abil autori saladus paljastada.

Montaigne'i looming on aga hoopiski laiem kui ta elu. Kirjaniku isiklikud suhtumised ja üleelamised on "Esseedes" kirjas. Tema biograafid, kui usinad nad ka oleks, ei ütle midagi rohkemat kui ta ise. Kirjandusloolase käes avaneb otsekui päevik – kolm mahukat minavormis köidet, kus autor siiralt tõde lubab rääkida. Pole rabelais'likku ega krossilikku lugeja õrritamist, kirjandusloolane usub, et teravate hammaste ja kriiskava häälega "mina" on Michel ise, mitte fiktiivne jutuvestija. Ei Rooma-reisi märkmed ega muud metatekstid suuda uuritavat materjali oluliselt "paremini" seletada, isegi oma lemmikraamatud on ta ise kirja pannud. Nii lepidvad ka kõige raevukamad biohistoristsid – kui Tõde kuskil on, siis küllap teoses eneses.

Ja nad loevadki. Ent kuidas?

Esimene meetod on vana hea "ebaolulisest olulise eristamise meetod". Nii nagu iga inimese elus on tühiasju ja tähtsaid momente, nii leitakse ka Montaigne'ilt terasid, mida tuleks sõkaldest eristada. 19. sajandi lõpu kuulsal kirjandusajaloo järgi on Montaigne "diletantismi ookean, mille pinnale kerkivad siin ja seal dogmatismi saarekesed"¹. Ka F. Strowski, kes "Esseedes" väljaandjana² on teose üks esimesi põhjalikke kommenteerijaid, paistab ole-

vat arvamusel, et tegu on autoriga, kellele aeg-ajalt tekib geniaalseid mõttesähvatusi, kuid kes lehekülgede kaupa kirjutab tähtsusetut ja seosetut umbluud. Loomulikult ei pööra sellise suhtumisega uurija tähelepanu niisugustele pisiasjadele nagu punktuatsioon või suur ja väike algustäht, eriti pole Strowski jaoks tähendust ka originaali küsimusel (mis hiljem aina teravamalt esile tuleb), ning nagu kõigil kirjastajatel, on ka temal suur soov autori mõtet parandada ja löike ning sõnu välja jätta. Selline suhtumine pole ka tänapäevaks kuhugi kadunud: Montaigne on kahtlemata üks enam tsiteeritud kirjanikke. Kõikjal võib kohata kontekstist välja kistud maksiime ja tähelepanekuid, mis ringlevad ka nende hulgas, kes teost ennast iial käes pole hoidnud. Riigimehed oskavad neid poetada oma kõnede ja koolilapsed kirjanditesse. Ka Montaigne'i retseptioon Eestis algab mõtteterrade avaldamisega *Olevikus* (1890) ning tõeterade avaldamisega *Rahvalehe* lisas (1906).

Teise meetodi avab Strowski jälgedes ja mõjutusel Pierre Villey. Ka tema on meeleteitel nagu Pascal, kes kaebas, et Montaigne sihilikult lollusi kirja paneb, sellal kui teised autorid seda kogemata teevad. Ent Villey'le tundub, et Montaigne'i lugedes on võimalik siiski tabada teatud koherentsust. Siit saab alguse nn evolutsiooniteooria. Villey märkab, et "Esseedes" on neli perioodi: stoitsism, skeptitsism, positivism ja diletantism.³ Heietused redistest ja salati-

¹ É. F a g u e t, Montaigne. Rmt-s: É. Faguet, Seizième siècle. Études littéraires. Paris, 1893, lk 139.

² Les *Essais* de Michel de Montaigne, publiés d'après l'exemplaire de Bordeaux par Fortunat Strowski. Paris, 1906.

test jäävad endiselt tähelepanuta, ent usk Montaigne'i väärtusesse on kasvanud. Ja miski ei tõesta autori väärtust rohkem kui teooria tema arengust, mille aluseks on vääraratu tõsiasi, et iga täiendus ja parandus on kantud soovist teost paremaks muuta.

Samas vaimus käsitleb Montaigne'i ka Hugo Friedrich, keda pikalt tsiteerib Kristiina Ross eestikeelse tõlkevalimiku eessõnas. Friedrichi jaoks pole Montaigne suur autor, vaid mees, kes on "poolel kõrgusel"⁴ ning kelle puhul "alles pikemal lugemisel tulevad esile mõned juhtmõtted"⁵. Friedrichi käsitluses toimub "Esseed" evolutsioon järgmiselt (nii jaotab ta oma raamatu peatükkideks): "Alandatud inimene", "Inimese aktsepteerimine", "Mina", "Montaigne ja surm", "Montaigne'i tarkus". Sissejuhatuses on veel üks tähelepanuväärne moment: "Põhiline pole mitte see, mida ta [Montaigne] ütles ühel või teisel korral, vaid see, millal, mitu korda ja millises kontekstis ta seda ütles. Ma lähtusin peamiselt tema keskmise ja hilise perioodi domineerivatest ideedest ja täpsustan neid, mille pidev kordumine kindlustab selle, et nad kuuluvad orgaaniliselt tema mõttemaailma."⁶ Esiteks näeme, et rõhk on endiselt dominandil ja hilisematel versioonidel, kuid samas rõhutab autor ka konteksti uurimise vajadust. Siiski mõistab Friedrich konteksti

veel liiga laialt, redised ja salatid jäävad ikka veel tähelepanuta.

Evolutsiooniteooriast on kantud ka Jean Starobinski arusaam⁷, kelle käsitlus vastandub Friedrichile ja näitab Montaigne'i liikumist skeptitsismilt konservatiivsuse poole. Ta uurib veelgi enam autori varasemaid versioone ja paneb tähele, kuidas näiteks valu-temaatika areneb nii teoses tervikuna kui ka läbi erinevate lisanduste, liikudes konkreetsetelt näidetelt (kuidas inimesed valu tunnevad) üldistuse suunas (mis on valu ja millise pilguga kannatajaid vaadatakse).⁸ Ent ka Starobinski jõuab järeldusele, et viimased versioonid ja üldistused annuleerivad autori varasemad mõtted ja seisukohad, ning soovib meil seega Tõde otsida viimastest ja viimistletumatest versioonidest.

Märkimisväärne on, et juba hulk aega enne Starobinskit oponenteerib Strowskile ja Villey'le Johannes Semper, kes hoiatab, et Montaigne'i "kindlasse süsteemi sulgeda tähendaks tema ähmase, kuid paljukätkeva ilmatunde asemele säada selge, kuid kuiv ilmavaade"⁹, eelistades selle asemel Montaigne'i läbivad ideed teosest "välja noppida", kuid sellega mitte liiale minna. Hilisemaid Montaigne'i-uurijaid lugedes tundub Semperi mõõdukus 1933. aastal ääretult intelligentne ning läbinägelik.

³ P. V i l l e y, *Les sources et l'évolution des Essais de Montaigne*. Paris, 1908.

⁴ H. F r i e d r i c h, *Montaigne*. Bern, 1949. Tõlge prantsuse keelde R. Rovini. Paris, 1968, lk 12.

⁵ Saateks. Rmt-s: M o n t a i g n e, *Esseed*. Tallinn, 2001, lk 5. Tsiteeritud ja tõlgitud K. Rossi poolt.

⁶ H. F r i e d r i c h, *Montaigne*, lk 9.

⁷ J. S t a r o b i n s k i, *Montaigne en mouvement*. Paris, 1982.

⁸ Eestikeelne valimik annab näiteks võimaluse võrrelda I osa 14. peatükki ja III osa 13. peatükki.

⁹ J. S e m p e r, *Montaigne*. *Looming* 1933, nr 3, lk 311.

Kolmas uurimismeetod on puhtalt kontekstuaalne. Siin on tegemist kahe põhimõtetiselt erineva vaateviisiga, millest esimene eeldab “Esseede” lugemist tervikuna, jätmata kõrvale pisiasju ning detaile, ja teine – veelgi filoloogilisem – pöörab tähelepanu just nimelt detailidele, pretendeerimata terviku haaramisele ja tabamisele. Mõlemad meetodid on saanud võimalikuks eelkõige muutuste tõttu kirjanduskriitika üldteoreetilistes seisukohtades, kus viimasel aastatel väga ägedalt on rünnatud *autorikavatsuse* mõistet, nentides, et just Montaigne’i puhul tuleb selgelt välja lugeja suutmatus mõista, mida “autor selle kõige ütelda tahtis”. Seepärast on mõistetav, et uurijad ei anna enam eesõigust viimastele ja “lõpliketele” versioonidele, vaid võtavad võrdväärse uurimismaterjalina ka algmaterjali, antud juhul siis Montaigne’i “Esseede” 1580. aasta esmatrükki. Segadust külvab natuke ka asjaolu, et näiteks Strowski ei töötanud mitte 1580. aasta, vaid 1582. aasta väljaandega, kutsudes seda häirimatult originaaliks. Ka Villey’ meelest olid muudatused kahe esimese versiooni vahel tähtsusetud. Tegelikult on Bordeaux’ väljaandeid kaks ning alles 1587. aastal Pariisis avaldatud väljaanne sisaldab niivõrd suuri muudatusi (sealhulgas “Esseede” kolmandat osa), et neid peetakse vajalikuks üles tähendada. Olgu lisatud, et 1962. aasta Pléiade’i kirjastuse väljaanne, millel põhineb enamik praegusi publikatsioone (sh Gallimard’i 1972. aasta trükk, mis on aluseks Kristiina Rossi tõlkele) ignoreerib täielikult muudatusi, mis leidsid aset 1580. ja

1582. aasta vahel, ning põhineb (kui nüüd väga detailidesse süüvida) 1598. aasta kordustrüki, mis omakorda põhineb 1595. aasta väljaande üsna kahtlasel koopial.

Nelisada aastat ajalugu on teinud oma töö ja võibolla mõne teise autori puhul oleks algmaterjali otsimine ja uurimine puhtalt filoloogiline harrastus, kuid Montaigne’i tekstide analüüs on näidanud – ja see torkab juba “Esseesid” pealiskaudselt lehitsedes silma –, et autori mõte ei liigu sihikindlalt sirgjoont mööda. Seega ei ole hilisemad muudatused sugugi mitte autori mõtte selgemaks väljenduseks, vaid näitavaid mõtte muutumist täpselt sama palju kui kõik ülejäänud laused, mis esmapilgul lineaarselt paberil lebavad. Kõige parem tekstikandja Montaigne’i lugemiseks peaks tõenäoliselt olema kolmemõõtmeline, kus hüpped, parandused, täiendused ja kordused ka muutuvast ajast selgelt esile tuleksid. Montaigne ei ole nagu Flaubert, kes iga lauset lihvides püüdis täiuslikkuse suunas. Montaigne ei olegi autor, ta on tegelane. Ja kõige parem oleks lugeda “Esseesid” kui näidendit, kus meie silme all on protagonist, kes otsib, mõtleb ja täiendab ennast. Ta ei arene, ta liigub.

D. Martin¹⁰, kes innukalt soovib lugeda algversiooni, rõhutab ühtlasi kogu “Esseede” sisemist arhitektuuri, kasutades numeroloogilist uurimisprintsipi¹¹ ning taandades erinevad osad mütoloogilisele struktuurile – süsteem, mida siin lühidalt resümeerida ei ole võimalik. Teine kontekstuaalne lähenemisviis, mis samuti annab eesõiguse originaaltekstile, kuid seda

¹⁰ Préface. Rmt-s: M. E. de M o n t a i g n e, Essais. Reproduction photographique de l’édition originale de 1580. Genève, 1976.

tähelepanelikult hilisemate versioonidega võrreldes, ilmneb näiteks J. Brody¹² kirjartikkides, milles ta elegantselt võrdleb Montaigne'i ja Richard Rorty maailmanägemust, kus rõhk pole mitte metafüüsilisel tõeotsingul, vaid piirsõnavaral ja selle muutustel. Loomulikult on sellisel lugemisviisil, mis näitab, et autori huvi on eelkõige keeleline ning tema "mina" pole mitte lihas ega verest, vaid tekstuaalne nähtus, sellised tagajärjed, mille tulemusel ei saa enam rääkida Montaigne'i abstraktsest ja üldinimlikust sõnumist, ükskõik kui pingalt me seda ka ei otsiks, vaid eelkõige lingvistilisest koherentsusest, mis tekib autori-figuuri ümber. Sellest vaatepunktist on ka täiesti mõistetav, miks pealtnäha ootamatu jutt muutuvast kiindumusest salatitesse ja juurviljadesse ei ole vähem tähtis ega alaväärtuslikum kui arutus muutustest, mis tabavad inimesi surma ees. Aga vähesed kirjutavad oma salmikusse Montaigne'i tsitaadi: "... näiteks redised maitseid mulle alguses, siis leidsin, et nad on ebameeldivad, praegu maitsevad jälle."¹³ Siit pinnalt tuleb täheldada, et arutelud Montaigne'i skeptitsismi üle (need algatas teatavasti Pascal – aga kes poleks olnud skeptik Pascali jaoks?!) või süüdistused konservatiivsuses ja ülemäärases järeleandlikkuses tulenevad eelkõige vajadusest kirjanikke klassifitseerida ning kool- ja tüüpcondadesse paigutada. Ka Montaigne'ile rortyliku irooniku staatuse andmine pole iseendast midagi muud. See näitab eelkõige seda, et

niivõrd avatud autori puhul on mitmeti tõlgendamine hädavajalik ning et kõik kogukonnad suudavad teda lugeda meelepärases terviklikus vormis. Vajalik on ainult see, et Montaigne'i loetaks ja et teda saaks lugeda.

Eespool olen ma Kristiina Rossi eesti keelde vahendatud raamatut, pealkirjaga "Esseed", nimetanud tõlkevalimikuks. See on ajendatud asjaolust, et tegelikult koosneb Montaigne'i teos ju saja seitsmest peatükist. Nii nagu kümme peatükki ei moodusta veel raamatut "Tõde ja õigus", ei moodusta kümme peatükki ka raamatut "Esseed". Eestikeelse raamatu sisukorda uurides saame järeldada, et esimeses osas on vähemalt kakskümmend kaheksa peatükki (tegelikult siis viiskümmend seitse), kuid proportsioonid vajanuks selgemat kajastust raamatu tiitellehel ja ilmtingimata eessõnas. Nii nagu "Soodom ja Gomorra" (samuti Europea väljaanne, mille tiitelleht lugejat teadmatuses hoiab) on üks osa Prousti suurteosest "Kadunud aega otsimas", nii pole ka see, kes Montaigne'i eestikeelsed "Esseed" läbi on lugenud, veel tervikteosega tuttav. Nii Prousti kui ka Montaigne'i puhul on terviku tajumine aga hädavajalik. Eelpool püüdsin näidata, et Montaigne'i puhul ei piisa koguni kõikidest peatükkidest, vaid vajalik – ning mitte ainult filoloogile või muidu kirjan-dushuvilisele – on ka ülevaade erinevatest variantidest ning autori mõttekäikudest ajas ja ruumis. Alles siis võime rääkida

¹¹ Nii moodustavad Martini järgi esimese raamatu 57 peatükki süsteemi 55555 313 55555, kesksel kohal troonib seega 29. peatükk pealkirjaga "Mõõdukusest".

¹² Nr: J. B r o d y, Nouvelles lectures de Montaigne. Paris, 1994.

¹³ M o n t a i g n e, Esseed, III, 13 "Kogemusest", lk 250.

tervikust.

Teine põhjus, mis pealkirja probleematiliseks teeb, tuleneb asjaolust, et mõiste *essee* on eesti keeles üsnagi kummalise kasutusega sõna. Agressiivselt on ta tunginud igapäevasesse keelekasutusse, kus sellega tähistatakse pea mis tahes heietust mis tahes teemadel, ja on tõrjunud, nagu paljud teised seda laadi sõnad, oma ameerikaliku peenusega välja eestikeelse mõiste *kirjand*. Prantsuse traditsioonis tähistab ta tänapäeval põhjalikku uurimust. Montaigne'i suhe – ja sellele Kristiina Ross oma saatesõnas mõneti ka vihjab – selle sõnaga on hoopis teine. Montaigne proovib ja katsetab, tehes seda läbi kolme köite. Seetõttu on vale ka raamatu peatükke esseedeks nimetada. Tegu on küll mitme erineva katsetusega, ent katsetused läbivad raamatut, peatükke ignoreerides, ilma kindla alguse ja lõpp-punktita. Selle sõna mitmetähenduslikkuse löksu langes ka Aleksander Aspel, kui ta nentis, et “iga essee moodustas omaette rahuldava probleemikäsitluse”¹⁴, võtmata arvesse, et Semper juba ammu enne teda oli täheldanud, et “päättükide päälkirjadki on täiesti juhuslikud ega viita õige teemi poolegi”¹⁵. Võinuks ehk hoopis kaaluda pealkirja “Katsetused”, millel puuduks mitmekordselt eksitav tähendus.

Eesti tõlkijad on olnud läbi aegade sunnitud liikuma kahes suunas korraga: edasi ja tagasi. Veelgi hullem, eestlastel ei

ole võimalik ehitada oma retseptiooni-maailma nagu müüri, kuhu asetada kivi kivi peale. Kõik see, mis eelmised põlvkonnad valmis on teinud, kipub tänaseks päevaks juba otsast pudenema ning kokku vajuma, kõik see, mille nad tegemata jätsid, haigutab nagu otsatu kuristik. Semperi artikkel Montaigne'ist, millele eespool viitasin, oli 1930. aastate Euroopa kirjanduskriitika kõrgeimal tasemel, tänaseks on aeg selle juba auguliseks uuristatud. Kristiina Rossi täpne ja laitmatu Montaigne'i tõlge on seetõttu märkimisväärne sündmus. Ühelt poolt annab see võimaluse natukenegi kompenseerida neljasaja-aastast puudujääki, teisalt on aga tegemist autoriga, kelle mõtte- ja kirjaviisi haakub tänapäevase maailmaga ning annab võimaluse kaasaegsete uurimismetodite rakendamiseks. Montaigne on autor, kes tuleb minevikust, kuid kelle lugemine viib meid hoobilt tänapäeva.

Loota tuleb ainult seda, et kui Semper Montaigne'i neljasajandaks sünnipäevaks kirjutades sai tugineda ainult prantsuskeelsele tekstile, siis tänapäevane eesti lugeja ei pea nüüd ootama autori viiesajandat aastapäeva, et lõpuks käes hoida “Esseede” terviklikku väljaannet koos kõigi variantide ja mõtterearendustega. Esimene tõeline Eesti haritlane on see, kes on saanud emakeeles kõnelda Marceli ja Micheliga. On ta juba sündinud?

¹⁴ A. A s p e l, *Esseest. Looming* 1938, nr 7, lk 793.

¹⁵ J. S e m p e r, *Montaigne*, lk 313.

Vikerkaar

TOIMETUS:

Märt Väljataga 646 4059

Marika Mikli 646 4054

Kajar Pruul

Marek Tamm 646 4054

Keeletoimetaja Tiina Lias 646 4054

Kunstiline toimetaja Jüri Kaarma 646 4062

Toimetus käsikirju ei retsenseeri
ega tagasta

Praaeksemplaride korral
pöörduda trükikoja tehnilise kontrolli
osakonda 627 7592

Toimetuse aadress:

Voorimehe 9, 10146, Tallinn

Fax: 644-24 34.

E-mail:

vikerkaar@vikerkaar.ee

Väljaandja:

kirjastus "Perioodika",
Voorimehe 9, 10146, Tallinn

Trükk:

"Akadeemia Trükk", Türi 6a,
Tallinn, tel. 651 2444

"Vikerkaar" nr. 5-6/2002

Ajakiri "Vikerkaar"
ilmub Eesti Vabariigi
Kultuuriministeeriumi ja
Eesti Kultuurkapitali
toel

Vikerkaar

5-6/2002

ISSN 0234-8160

9 770234 816029

78245